

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒԶՄԻՒ ԳԻՒՄՆԸ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1974 ՎՊԳԿ

ԱՅՍ ԴՐՔԷՆ ՏՊՈՒԵՑԱԻ

10 «ՐԻՆԱԿ՝ ՏԱՓՈՆԱԿԱՆ», 10, ՀՅԱՆՆՈՒԿԱՆ, 20, ՀԻՆԱԿԱՆ,
ԵՎ 60, «ՔՈՂԷ» ԹՂԹԻ ՎՐԱՄ:

ՆԱՀԱՊԵՏ

5(4)

ԳՈՒԶԱԿԻ

ԳԻՒԱՆԸ

ՍԻՐՈՅ ԵՐԳԵՐ , ԿՐԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ ,
ՊԱՆԴՈՒԿՏԻ ԵՐԳԵՐ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ ԻԸ

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ե Յ

Ա Ր Շ Ա Կ Զ Յ Պ Ա Ն Ե Ա Ն

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՆՈՂԻՑ»

Փ Ա Ր Ի Զ

1902

74

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILL.

U

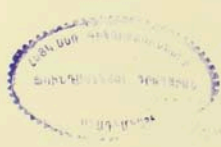
1900

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Ugny
852

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Տաղիկներու փոքրիկ հաւաքածուն որ մեզի մնացած է նահապետ Քուչակէն , ամենէն մաքուր ազամանդն է զոր մեր հին գրականութիւնն արտադրած ըլլայ . եւ ազնեցուցիչ բան մըն է որ այդ գործը , ինչպէս եւ անոր հեղինակին անունը , մինչեւ ցարդ անձանօթ մնացած ըլլայ ոչ միայն մեր հասարակութեան , այլ եւ նոյն իսկ մեր գրագէտներուն :

Այդ հաւաքածուն ճանչցայ Վենետիկի վանքը կատարած ուսումնասիրութեանց միջոցին՝ ասկից չորս տարի առաջ և Ա. Ղազարու հին ձեռագրերուն մէջ անտիպ մնացած միջնագրեան ոտանաւորներն օրինակած ատենս , ուշադրութիւնս գրուեցին թիւ 1371 տաղարանին մէջ՝ քառեակներու եւ վեցեակներու մէկ քանի չարքեր , որոնք զիս զմայլեցուցին իրենց ներշնչման մեծ թարմութեամբն ու ինքնատուրութեամբը , ձեռի հեշտակէտ գունազեղութեամբն ու արտակարգ սեղմութեամբը , շեշտի պաշտելի անկեղծութեամբն ու զօրութեամբը . ատոնց մէջ տաղիկներ կային որոնց նման ոչինչ տեսած էի ամբողջ հայ գրականութեան մէջ և Այդ տաղափունջերն իբրբեք զատուած էին ուրիշ քերթուածներով , օրինակիչներուն կողմէ գրուած տարտամ տիտղոսներ կը կրէին («Տաղ սիրոյ զեղեցիկ» , «Տաղ սիրոյ» , «Տաղ հայերէն վասն ուրախութեան» , «Վասն ուրախութեան») , եւ հեղինակի անուն ճշգրտա եւ է յիշատակութիւն չունէին իրենց կցուած . բայց ամենքն ալ , նոյն շեշտով ոգևորուած , ոճով , լեզուով , ներշնչումով՝ համանման , միակ հեղինակի մը գործը թուեցան ինձի , Փարիզ դարձիս , ձեռքս անցաւ Արիստակէս վարդապետ Տեվկանցի «Հայերգ»ը . ուրախութիւնս անհուն եղաւ՝ անոր մէջ գանկով նոյն տաղաչարքը «Յաղագս հոգեոյ

և սիրոյ ոտանաւոր է բանս՝ տխրոտով, ու հեղինակի անունով մը լուսաւորուած :

« Այս երգն, կը գրէր Տեվիանց վարդապետը՝ նախաբանին մէջ, »
« Նահապետ վարպետ Քուչակինն է : » :

Գործը ուրեմն անտիպ չէր բոլորովին, բայց շատ քիչ ծանօթ հասարակութիւն մը մէկ անկիւնը կորսուած, առանց որ քննադատի ձեռք մը անոր արժէքն ի վեր հանած, զայն իր բուն լոյսին մէջ գրած և անոր տուած ըլլար հայ գրականութեան մէջ այն տեղը — ամենարարձրը — որուն իրաւունք ունէր : Եւ արդէն Տեվիանց վարդապետին տպած օրինակը ամբողջ չէր : Վենետիկի վանքին ձեռագրին պարունակած օրինակին մէջ կան բազմաթիւ քառուկներ, — և ամենասիրուններէն, — որոնք « Հայերգ » ի օրինակին մէջ կը պակսին, (ինչպէս և « Հայերգ » ի օրինակն ունի շատ մը կտորներ), որոնք չկան Վենետիկի օրինակին մէջ) : Քիչ յետոյ, Փարիզի Ազգային Մատենադարանի թիւ 101 հայերէն ձեռագրին մէջ տեսայ տաղաշարք մը, որուն մէջ կը գտնուին Վենետիկի ձեռագրին պարունակած Քուչակի երգերէն մէկ քանին և որ, թէ՛ այս հանգամանքով, և թէ՛ իր բոլոր տաղերուն ոճովն ու ոգւովը, իրաւունք չունի Քուչակի վերագրուած տաղերու հաւաքածոյին մէջ մտնելու : Վերջապէս, պ. Կոստանեանցի « միջնադարեան տաղերու » երրորդ պրակին մէջ, նշմարեցի քառուկներու շարք մը, հրատարակուած իբր հին անանուն ժողովրդական երգերու փունջ մը, և որ Քուչակի տաղերէն կը պարունակէ բառական թուով :

Եւրկայ հատորը պիտի պարունակէ ուրեմն առաջին ամբողջական ամփոփում մը այն բոլոր տաղերուն որ կը գտնուին չորս ձեռագրերուն մէջ : Այս հրատարակութեան մէջ պիտի չհետեւինք այն կարգին որով այդ տաղերն իրարու կը յաջորդեն այդ չորս օրինակներուն մէջ, ուր անոնք իրարու կը հետեւին խառնիխառն, առանց ուրիշ դասաւորութեան : Քանի որ այդ քառուկներէն ու վեցեակներէն իւրաքանչիւրը անջատ ամբողջութիւն մը կը կազմէ, ու և է անպատեհութիւն չկայ անոնց կարգը փոխելու մէջ : Ընդհակառակն անհրաժեշտ կը նկատուե՞ր, անոնցմէ իւրաքանչիւրն իր բուն շրջանակին մէջ գնելու համար, զանոնք դասաւորել աւելի տրամաբանական ու ներդաշնակ սիտեմի մը համեմատ : Երեք խումբի բաժնած ենք այդ տաղերը՝ բնա նիւթի տեսակին • Ա • Սիրոյ երգեր, Բ • Արատական և այլաբանական երգեր, Գ • Պանդուխտի երգեր :

Կարելի չէ անշուշտ հաստատել թէ այս բոլոր երգերը զոր կը հրատարակենք այստեղ իբր Քուչակի գործը, այդ միակ անձին արտագրութիւններն են իրօք, քանի որ մեր ունեցած օրինակներէն և

րեքը ու եւ է հեղինակի անունն չեն կրեր , եւ մէկը միայն , բայտ Տեղկանց վարդապետի յայտարարութեան , Վուչակի ստորագրութիւնը կը կրէ : Ենթակի է ենթագրել թէ առանք այլ եւ այլ ժամանակ տպրած բազմաթիւ հայ աշուղներու երգերն ըլլան թերեւս , զոր Վուչակ հաւաքած էր , իր նախորդներուն թողած գանձին վրայ իր անձնական ստեղծագործութեան բաժինն ալ աւելցնելով , եւ կամ թերեւս օրինակիչները , որոնց ձեռագրերը մեզի հասած են , միեւնոյն շարքին մէջ համախմբած են Վուչակի , ինչպէս եւ ուրիշ աշուղներու . տաղեր , խտոնիխոսն . եւ այսպէս , Վուչակի մը անհատական գործը կարծածնիս՝ թերեւս հայ ժողովրդական քնարերգութեան ծաղկաքաղ մըն է որուն հեղինակը ոչ թէ անձ մը , այլ հաւաքական քնարն է հայ ժողովրդին , կան տեսակ մը պարագաներ որ պահ մը կը թուին ուժ տալ այս ենթագրութեան . այդ տաղաշարքին մէջ տուներ կան որոնք ապաստուակէս Վուչակին չեն պատկանիր , որոնք նոյն իսկ ուրիշ աշուղքի գործ չեն , այլ իրենց լեզուովն ու ոճովը յատկօրէն կը յայտնեն եկեղեցական դասական բանաստեղծներու . երկեր ըլլալնին , ինչպէս՝ օրինակի համար՝ հետեւեալը .

- « Գարրիէլ իջեալ յերկնից եւ սրբոյ կուսին աւետեաց .
- « Ուրախ լեր , կոյս ծալիթիայ , զի դշխոյ լինելցիս փասաց ,
- « Ահա յգանաս շնորհօք , զոր յասաջն Եսայի աւաց .
- « Ի քէն ծնանի Գրիստոս , որ փրկէ զմարդիկ ի մեղաց : »

Կան ալ տուներ որոնք կը գանուին նաեւ ուրիշ բանաստեղծներու անունովը մեզի հասած տաղաշարքերու մէջ , ինչպէս հետեւեալ տաղերը որոնք Պլուզի վերագրուած մէկ քերթուածին մէջ ալ կը տեսնուին .

- « Աշխարհս է կանանչ մարդեր , մենք ի մէջն եմք կաբոյ ձագեր ,
- « Գրօղն այլ բաժան ընկեր ու կրէ մէկ մէկ դէպ ի վեր ,
- « Եղբարք , երբ ի հաց նստիք , ձենեցէք ձեզ մէկ մ'այլ ընկեր ,
- « Մեռնիմք ի յանդէն երթամք նա նստիմք քան զմէկ մ'ալ ի վեր : »

Կամ հետեւեալ տունը որուն կը հանդիպինք նաեւ Յերիկի վերագրուած տաղաշարքի մը մէջ .

- « Բազան ի յանտառ մորին , թէպէտ բու . թէպէտ բազա է ,
- « Գոհարն ի ծովին միջին թէպէտ քար թէպէտ գոհար է ,
- « Խուօքն ի յանդէտն ի մօտ մտիկ արէք ի'նչ նման է ,
- « Ըրագն ի կուրին առջեւ կու վառի՝ ինքն չգիտէ : »

Կան ալ տաղեր՝ այնքան տկար , որ չեն կրնար այդ բոլոր հոյակապ երգերը յղացող միեւնոյն ուղեղէն բղխած ըլլալ . եւ Վուչակի մը գործը նկատուելու արժանի չեն : Մենք սակայն պիտի հրատարակենք այս հաւաքածուն ամբողջութեամբ , եւ նոյն իսկ եկեղեցական գրարար

տանաւորներն ու զէջ օրինակուած ու անհասկանալի զարձաձ եւ կամ շատ թոյլ ու անիմաստ տուններն ալ, որովհետեւ «տոքիւման» մըն է զոր առաջին անգամ ըլլալով կ'ուզենք իր ամբողջութեանը մէջ ի լոյս ընծայել, եւ որովհետեւ բոլոր հայկական ձեռագիրներու բազմաթիւ կան ուսումնասիրութիւնը զիս կատարուած չըլլալով, առ այժմ անհնար է վերջնական ճշգրտութեամբ մը որոշել այս շարքին մէջէն այն տաղերը որ բուն իսկ Բուշակին գործն են եւ նշանակել անուններն այն միւս բանաստեղծներուն որոնց կը պատկանի երգերուն մնացեալ մասը : Այս վայրկեանին հնարաւոր իսկ չէ մեզի համար հաստատել թէ այդ մէկ քանի երգերը որոնք կը գտնուին նաեւ Ֆրիկի եւ Պլուզի տաղաշարքերուն մէջ, անպատճառ կը պատկանին Պլուզին ու Ֆրիկին եւ ոչ թէ Բուշակին, քանի որ այդ տաղերէն ոմանք կը գտնուին զարձաձալ ուրիշ բանաստեղծներու վերագրուած տաղաշարքերու մէջ ալ կամ կը տեսնուին այդ երեք բանաստեղծներուն երգաշարքերուն մէջ միւս անգամայն, օրինակի համար՝ «Զինչ որ հետ կնձ արի» եւ «Բազան ի յանտառ մորին» քառեակները կը գտնուին թէ՛ Բուշակի, թէ՛ Պլուզի եւ թէ՛ Ֆրիկի վերագրեալ տաղաշարքերուն մէջ, «Բաւիթ արքայի որդին Սողոմոն» քառեակը վերագրուած կը գտնուի Բուշակի, Պլուզի, Ֆրիկի եւ «Պիւլպիւլ վարդապետ»ի ու լեզուով, ոճով այնքան — նոյն իսկ աւելի — համանման են Բուշակի վերագրուած միւս տաղերուն, որքան Պլուզի կամ Ֆրիկի քերթուածներուն, այնպէս որ այնքան իրաւամբ կրնան Բուշակին վերագրուիլ որքան միւս բանաստեղծներուն : Արդէն որուն ալ վերաբերին, այս տաղերը, զոր օրինակիչները միշտ հաւաքաբար հրատարակած են, բնական է եւ անհրաժեշտ որ մէկ փունջի մէջ ամփոփուած մնան, որովհետեւ էականապէս համանման ներշնչման մը, ոճի մը, լեզուի մը կնիքը կը կրեն, եւ եթէ միակ անձի մը գործն ալ չըլլան, մէկ «գլորոց»ի արտագրութիւններն են, եւ՝ տարօրինապէս ինքնատիպ ու մասնայատուկ՝ կ'անջատուին

1. Բազատեցէք, զոր օրինակ, Բուշակի տաղերուն ոճին հետ՝ հաստատապէս Ֆրիկի հեղինակութիւնն եզոզ հետեւեալ քերթուածին (որ ծայրէ ծայր միայնագ է՝ արարական ձեւով) սա տողերը .

• Աստուած արդար ե յերուի ,	• Այս է զարմանք հիւանդի ,
• Եւ ոչ որմամ յամենայնի ,	• Իր կու լինի վերայ երկրի ,
• Հանդէս ունիմ՝ բան մի վիճի ,	• Եւ հիացումս տղի ուղի ,
• Թէ զուն լսես քո ծառայի :	• Զոր տեսնեմք ի յաշխարհիս : են .

Տարբերութիւնը անասման է . եւ մարդ կը մղուի մտածելու թէ այսպիսի տարակ տողերու հեղինակ եզոզ Ֆրիկ մը չի կրնար միանգամայն հեղինակն ըլլալ այն սիրուն քառեակներուն որ՝ բառ կոտտանեանցի օրինակին՝ իրեն կը վերագրուին :

հայ գասական ու նոյն իսկ ժողովրդական բանաստեղծութեանց ամբողջութեանը մէջէն՝ ամենքն ալ քառեակի ձևով տաղաչափուած են, — սակաւթիւ են վեցեակները, իսկ երկու կամ երեք տողով տաղերը պակասաւոր մնացորդներ ըլլալու են սկզբնական քառեակներու, — եւ ունին այն բոլոր յատկութիւններն այդ Պարսիկներէ ստեղծուած տաղաչափական դմալիւի ձևին որ կը պարտաւորէ չորս տողի մէջ սեղմել, խտացնել ամբողջ զիւցազներդութիւն մը, ամբողջ եղբերկրութիւն մը, ամբողջ վէպ մը, մինչդեռ Հայոց չին բանաստեղծութիւնը, եկեղեցականն ինչպէս աշուղականը, իր բոլոր էջերուն մէջ գասական ծանօթ տաղաչափութեան հետեւած է միշտ նիւթ մը երկարօրէն ընդլայնելով բաղմատուն քերթուածներու ընդարձակ եւ կրկնութիւններով քնոնաւոր կտաւին վրայ : Այնպէս որ երկու վարկածներէն զարձակ հաւանականացոյցը այն է՝ ըստ իս՝ որ այս տաղերուն մեծամասնութեանը մէջ կը ձգտի տեսնել անհատական ինքնատիպ գործ մը, Քուչակին գործը :

∴

Ոչ մէկ կենսագրական ծանօթութիւն չունինք, դժբաղդաբար, Քուչակի վրայ : Աւրիշ ոչինչ գիտենք բայց եթէ այն մէկ քանի մասնորամասնութիւնները զոր Տեվկանց վարդապետը կուտայ իր «Հայերգ»-ին յառաջարանին մէջ :

- « Այս ծովական գիշերն ի բուն երգը », կ'ըսէ Տեվկանց վարդապետը : Նահապետ վարպետ Քուչակինն է որ օրինակուած է Ռ.Ա. (1583) ի Սեբաստիա, եւ նոյն օրինակէն հանած է կրկին Ռ.Ճ. (1746) թուին Պետրոս երէցն :

Տեվկանց չի ճշդօր իսկ թէ իր հրատարակութիւնը այդ յիշուած երկու օրինակներէն որո՞ւն կը հետեւի, եւ ի՞նչ պատճառով այդ տաղերը Քուչակ Նահապետին կը վերագրէ : շատ հաւանականաբար այդ երկու օրինակները, կամ անոնցմէ մին, յիշատակարան մ'ունին իրենց վերջը՝ ուր Նահապետ Քուչակի անունը յիշուած է, բայց Տեվկանց զայն չէ օրինակած : Տեվկանց հրատարակած է իր յառաջարանին մէջ ուրիշ յիշատակարան մը որ Քուչակի ասորած թուականին վրայ գաղափար մը կուտայ՝ թէպէտ շատ անստույգ : անա այդ յիշատակարանը՝ աւետարանի մը վրայ գրուած :

- « Փառք ամենասուրբ երրորդութեան . . . Քուչակ անուն բարի մտական, որ ստացող եղև սորան : Յիշեցեք զՔուչակ եւ միւս կենակից թանղխաթունն : Դարձեալ յիշեցեք զՔուչակ եւ զմեծ պապն իւր Նահապետ վարպետն, որ մականուն Աշըղ Քուչակ ասի : Դարձեալ յիշեցեք որ ստացաւ զսայ (տւեկտարանը) եւ ետ ի զունն

Խառնակի + հետեւաւ արձագր. եւ 40/2
 արև 10/2
 1891 = 1596
 1891 = 1596
 1586

« սուրբ Թէոդորոս զօրավարին , ի ձեռն ակբ Մեկքիսէթին ... Յիշե-
« չե՛ք զվերջին սասցող սորա , որ ստացաւ ի հայալ ընչից իւրոց
« Քուչակն , ի թուին Հայոց ՌԶԶ (1637) ։ Եւ ես Ստեփանոս Զուգա-
« յեցի նախաչ երէցս հանդիպեցայ Սարակոնիս ։ »

Պ. Կոստանեանց իր միջնադարեան երգերու « Նոր ժողովածու »-ին
մէջ ստպէս կը մեկնէ այս յիշատակարանը , որ հետու է յստակ ըլլալէ .

« Այս յիշատակարանից երևում է որ այդ սողերի գրողն է նահա-
« պետի թոռ Քուչակը , որ 1637 թուին իր պապ նահապետին « մեծ »
« անունն է տալիս ։ Եթէ ընդունինք որ Քուչակը « մեծ պապ » ասե-
« լով ուզում է ոչ թէ իր ձօր հայրը այլ պապի պապը ,
« կամ անուագն ձօր պապը ասել , այն ժամանակ 1637 թուից չորս
« հինգ սերունդ զէպ ի յես զնալով կը տեսնանք որ Քուչակ նահա-
« պետը ապրել է ԺԶ դարու սկիզբներում ։ »

« Սարակոնիս , կ'տեսչցնէ Տեփլիանց վարդապետը , բազմահայ գիւղ
« մի է ի Տոսպ գաւառն Վասպուրականի , Արջակայ լճակին արեւ-
« լեկանն եղին , եւ Քուչակ աշըղին ու իւր պապ նահապետ վարպետ
« աշուղին սեպակական գիւղն է , որք թոռն եւ պապիկով միասին հոն
« թաղուած են . եւ զերեզմանն իրրեւ ուխտատեղի համարուած է
« տեղացւոցմէ ։ »

Տեփլիանց չի բացատրեր թէ ինչու Սարակոնիսցի կը համարի նահա-
պետ Քուչակը . այնտեղ թաղուած ըլլալը պատճառ մը չէ որ այնտեղ
ձեռք ըլլայ հարկաւորաբար , (եւ Քուչակի լեզուն . երգերուն մեծամաս-
նութեանը մէջ , աւելի Ակնայ բարբառին կը մօտենայ քան Վանայ
բարբառին ու երգերն իսկ իրենց խել մը ձեւերովն ու պատկերներովը
Ակնայ ժողովրդական երգերուն շատ կը նմանին , այնպէս որ անկարելի
չէ ենթադրել որ Քուչակ Ակնցի էր թերեւս ու Հայաստանի այլ եւ այլ
կողմերը սփռուելէ յետոյ իր զեանքին վերջին մասը Սարակոնիս ան-
ցուցած ըլլայ) ։ Շատ հաւանական է որ Սարակոնիսցիք աւանդական տե-
ղեկութիւններ պահած ըլլալու են բանաստեղծի մը մասին որ իրենց
անհուտօրէն սիրելի է դարձեր՝ քանի որ զայն սուրբերու կարգը զասեր
են . հաւանական է նաև որ արձանագրութիւն մը գտնուելու է Քու-
չակի զերեզմանին վրայ որ կը մնայ մինչեւ ցարդ ։ Տեփլիանց վար-
դապետը ոչինչ չէ բսած ատոնց մասին ։ Քալով նահապետի « Քուչակ »
մականունին , պ' Յովհաննէս Թաղեոսեան , « Լուսնայ »-ի 1902ի 3րդ
թիւով հրատարակուած յօդուածի մը մէջ , ստպէս կը մեկնէ զայն .

« Քուչակ կամ քուչակ (մի այլ ձեռագրի մէջ փոյակ) մականունից
« որ տաճկերէն փոյիլի բառն է , եզրակացնել կարելի է որ նա կար-
« ճահասակ մի մարդ է եղել եւ յետոյ նրա այդ մականունը իրրեւ
« յատուկ անուն դրել են նորա թոռնի վրայ ։ »

Այս մեկնութիւնը անճիշդ կը թուի ինծի. «Փուշակ»ը հասանակա-
նաբար «քէօշէկ» բառին ազաւարդումն է, որ երգիչ նուագածու, պարող
կը նշանակէ : Ամէն պարադայի մէջ, օտ ստոյգ է որ ժ.Չ. դարուն սկիզբը
կամ ժեխն վերջերը, վանայ կարակոնիս զիւրին մէջ ապրած է աշուղ
մը, նահապետ Փուշակ անունով : որ իր երգերու : քաղցրութեամբը
արտակարգ համարաւ մը շիրացած է, այն աստիճան որ իր գերեզմանը
սրբաւայր մը դարձած է տեղացիներուն համար : որոնք մինչև ցարդ
ուխտի կ'երթան հոն : Գլխաւորապէս զինն ու աշուղ աղջիկները
երգող աշուղի մը տրուած այս գերագոյն եւ սրտաշարժ պատիւը — դոր
հայ ժողովուրդը չէ ընծայած ուրիշ ոչ մէկ աշուղի — ցոյց կուտայ թէ
նահապետ Փուշակ իր աննստական ներշնչան արդիւնք եղող երգերով
սովորականէն բարձր հիացում մը ազգած է, եւ մեզի աւելի իրաւունք
կուտայ Փուշակին անձնական ստեղծագործութիւնը համարելու այս
տաղերը, որոնք, ինչպէս ըսի արդէն, տաղաչափութեամբ ու ոճով
չատ տարբեր են մեր նախնեացմէ մեզի մնացած ուրիշ բոլոր բանաս-
տեղծութիւններէն, անձնական հզօր ու ինքնուրոյն կնիք մը կը կրեն,
եւ որոնք, բացի տաս-ասերկու քառականերէ, ուրիշ ուրիշ բանաս-
տեղծի վերագրուած քերթուածներու մէջ չեն գտնուիր : եւ այն
ատեն, Փուշակը, մեզի ներկայանալով, — մինչև որ նոր եւ աւելի
յստակ տգիւտաններ հակառակը չապացուցանեն, — իրբեւ հեղինակը
այս տաղաչափին, կը դատնայ մեզի համար ամենէն ինքնատիպ եւ
ամենէն անուշ երգիչը հին Հայութեան, շատ բարձր միջնադարեան բո-
լոր միւս ծանօթ քերթողներէն, Գրիգոր Աղթամարցիէն, Մկրտիչ Նազա-
չէն, Յովհաննէս Թլիկուրանցիէն, Թրիկէն, Աերաստացի Ղաղարէն, եւն,
նոյն իսկ բարձր Շնորհալիէն եւ բոլոր մեր միւս հին դասական բա-
նաստեղծներէն, իրեն հետ բազդատուելու արժանի ունենալով միայն
Գրիգոր Նարեկացին, որ միատիպական մզձաւանջին, քրիստոնէական
խաւարչտին եղերերգութեան մեծ ձայնն է, ինչպէս Փուշակը՝ անկաշկանդ
ու սիրով արբշխ սրտին հրճուածքներուն, ցաւերուն, երազանքնե-
րուն ու խոհանքներուն անմահ գայլայլը :

¹. Թէպէտ թոռն ալ այնտեղ կը հանդիս իր նահապետ պատու
հետ, բայց գերեզմանին սրբացումը միմիայն նահապետին ընծայուած
պատիւ մը պէտք է համարել, որուն կը մասնակցի վերջին Փուշակն իբր
թոռ եւ ոչ իբր բանաստեղծ, որովհետեւ այն միակ բանաստեղծու-
թիւնը որ հասած է մեզի այդ վերջին Փուշակէն («Ինչպէս մի եւս
երէկ անայի քաղաքն ի յԱնքուրեայ, թագաւորն էլ ի խնդիր կեա
Մոսկովայ ու Փորթուքալայ») զուրկ է գեղեցկագիտական ուրիշ արժա-
նիքէ, բազդատու թիւն իսկ չի վերցնէր նահապետի տաղերուն
տարբեր արդէն քնաւ չի նմանիր, ո՛չ ոճով, ո՛չ տաղաչափութեամբ :

լեզուն որով գրուած են այդ տաղերը , հետու է սակեցարեան մաք-
 ր , թիւնն ունենալէ . տաճիկերէն ու պարսկերէն բառերով սղողուած ,
 պարզուկ աւ նոյն իսկ դահճիկ ոսմկերէն մըն է , քերականական բաղ-
 մաթիւ խորթութիւններով , յաճախ ազայական ու բարբարոս համա-
 ձայնութեամբ մը : Բայց անոնց համար որ մարդըրտին արժէքը գիտեն
 ճանչնալ տձեւ ու մութ խեցիկն մէջէն , այս անտաշ լեզուն , ուր սա-
 կայն մեր արդի արեւմտեան հայերէնին բոլոր տարրերը , եւ բոլոր
 զեղեցկութիւնները կը դաճուին արդէն , չի պակսեցներ հիացումը զոր
 այդ տաղերը կը ներշնեն Գեղեցկութիւն ըմբռնող սեւ է մտքի : Մեր
 հին գրականութեան մէջ ուր երկարաբանութիւնը , ճոտմութիւնը ,
 հոստորականութիւնը կը տիրապետեն յաճախ նոյն իսկ լաւագոյն հեղի-
 նակներուն քով , Քուչակի երգերը զմայլելի ու մէկհասիկ բացատու-
 թիւն մըն են տարօրինապէս հակիրճ ու պարզ , ամէն հոստորութիւնէ
 զերժ . բանաստեղծութեանս Սիրան է որ կ'իշխէ հոտ , սիրաբը , մերկ
 ամէն արուեստակութեանէ , բայց սիրտ մը որ արտակարգօրէն ճոխ ու
 խորունկ ու քաղցր հնչիւն մը ունի իր երգին մէջ : Այդ քանակներուն
 մէջ կան տղեր որ , արդէն ձեւով ալ ինչպէս իմաստով՝ վճիտ ու
 աղնիւ , ամենագեղեցիկ տղերն են զոր հայ բանաստեղծութիւնն ար-
 տապրած ըլլայ եւ որոնք այդ տաղերուն անհասար խառնակոյտին
 մէջէն անղուգական ծաղիկներու պէս կ'անջատուին . ինչպէս , օրինակի
 համար , սա քանի մը տղերը , որոնք ամբողջ քերթուածներ կ'արժեն .

- « ... Այս գիշեր լերանց բարձանց ծաղկունանց ի մէջն եմ ի քուն .
- « ... Իմ սիրտս ի քո վառ սիրուդ զէտ աշնան զազէլ կու գողայ .
- « Արտասուք ի յերեսս ի վեր զէտ վարնան անձրեւ կու ցողայ :
- « ... Իմ եար , դու յերգիկն՝ ի քուն , ծոցդ լոյս տար աստղներուն .
- « ... Իմ եար , բարձրագոյնս լուսին , յ՞ուր երթաս գիշերդ անհուն :
- « ... Քու շունչդ է ինկան փոշի , քո մազերդ է ճիւղք խաղողի ... »

Պահ մը կտակածեցայ որ պարսիկ բանաստեղծութեանց նմանողու-
 թիւններ չըլլային այդ երգերը . այդ կտակածն սենեցայ՝ զանելով ասոնց
 մէջ հետեւեալ երկու տղը .

- « Այն օրն ի մօրէդ ծնար , դուն լայիր՝ ամէն խնդային ,
- « Հանց մաքուր ել ի յաշխարհէս , թ'երկիր լայ նա դու ծիծաղիս , »

զոր Պարպիւտը Մենար կը յիշէ նոյնութեամբ իր «La Poésie en Perse»
 տիպոգրուած տեսարակին մէջ իրրեւ գործը Սպահանցի Անմէտ Հաթիֆ
 պարսիկ բանաստեղծին . հետամուտ եղայ այդ բանաստեղծին տարած
 թուականն իմանալու . եւ ստուգեցի որ Հաթիֆ մեռած է ԺԸ՝ զարու
 վերջերը , մինչեւ Քուչակի վերագրուած երգերն արդէն օրինակուած են
 1583ին . ուրեմն Քուչակի այդ երկտողը Հաթիֆէն նմանուած չի կրնար
 ըլլալ : շատ հաւանականաբար այդ տղերը կը ցոլացնեն արեւելեան

հինաւուրց ասածանեւ ասացումք մը, որ տարածուած էր Արարաց, Պարսից ինչպէս Հայոց մէջ, եւ կամ յգացումն են հին արար բանաստեղծի մը, որուն հուսարարպէս հետեւած են Քուչակ եւ Հաթիթի: Իսկ Քուչակի վերագրուած միւս քառականերուն մէջ չեմ գիտեր հառ մը զոր նոյնութեամբ գտած ըլլամ պարսիկ ու եւ է բանաստեղծի զորմին մէջ:

Անտարակուսակի է անշուշտ որ Քուչակի երգերը զհրմ չեն պարսիկ բանաստեղծութեան ազդեցութենէն, բայց ասի ստրկարար կրուած ազդեցութիւն մը չէ եղած. — եւ այդ է կարեւորը: Ո՞րն է այն գլուխ զարծոցը որուն մէջ օտար ազդեցութեան հետքը չնշմարուի: Ռասին իր աստուածային ողբերգութիւններուն մեծ մասին նիւթը եւրոպիկական ասած է, «Շէքսպիր» իտալացի զրուցադիրներէն: Քորնէլլ՝ սպանիացի թատերագիներուն խորին ազդեցութիւնը կրած է. հոմերական աբուհասը յունականն ասած է իր զլխաւոր բոլոր տարրերը, եւ յունական արուեստը՝ իր սկզբնական շրջանին՝ եղիպտականն սպասուած է: Նոյն իսկ պարսիկ բանաստեղծութիւնը կրած է արաբական եւ յունական բանաստեղծութեանց ազդեցութիւնը, ինչպէս եւ՝ մերթ՝ Սասուածաշնչական քնարերգութեան ներգործութիւնը: Հաֆիզու Կաշիւմ

«Անձնա Հաթիթի, կը գրէ Տրֆրեմերի «Ժուրնալ Ազիատիք»-ի 1856ի փետրուար-մարտի թիւին մէջ . . . մնաւ ժի՛ գարու երկրորդ կէտին մէջ»: Տրֆրեմերի այդ յօդուածին մէջ կը յիշէ Հաթիթի տաղը որ կը նմանի Քուչակի երկու տողերուն, եւ որ հետեւեալն է՝ բոս իր թարգմանութեանը:

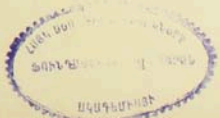
« Յիշէ՛ որ քու ծնած միջոցից, տենքը գուարթ էին եւ գուն միտը արցունք
« կը թափէիր՝ այնպէս գարու՛ քու կեանքից մէջ, որ մահուանդ գայրեանին ա-
« ձ մենքը լան եւ գուն միտը գուարթ ըլլատ: »

«Asiatic Miscellany»-ի երկրորդ հատորին մէջ (էջ 374), կ'աւելցնէ Տրֆրեմերի, կը գտնուի պարսկական բուսայլ մը, այսինքն քառական մը, ուր միեւնոյն իմաստը արտայայտուած է տարբեր եւ բոս իս նուազ սխորմէլի ձեւով մը:» (« Asiatic Miscellany»-ի հատորները հրատարակուած են Նալկաթայի մէջ ժի՛ գարուն սկզբը, եւ կը պարունակեն պարսկական, հնդկական ու արաբական բանաստեղծութեանց անդլիսէն թարգմանութիւններ:»)

Ճամբի «Մէծնուն ու Լէյլայ»-ին Ֆրանսերէն թարգմանութեանը կցուած մէկ քանի պարսկական բանաստեղծութեանց շարքին մէջ, Շէքի գրած է նաեւ քառական մը որ միեւնոյն իմաստը կ'արտայայտէ. թարգմանիչը կը յայտարարէ թէ արար բանաստեղծէ մը Ֆրանսերէնի վերածած է զայն. ահա այդ քառականը:

- « Des pleurs à ta naissance humectaient ta paupière;
- « Et, charmés, nous riions autour de ton berceau;
- « Puisses-tu, tendre enfant, en perdant la lumière,
- « Sourire, et mériter des pleurs sur ton tombeau.

Արար
259

կեանքի ունայնութիւնը կ'երգեն շեշտով մը որ երբեմն «ժողովոգ» ին մեծ ողբը կը յիշեցնէ եւ աշխարհի ցաւերն ու մահուան սարսափը մտնալու միակ միջոցը Գինիին ու Հեշտութեան մէջ կը փնտտեն, ճիշդ ինչպէս որ Անակրէոն կ'երգէր .

- « Երբ գինի խմեմ , բոլոր ցաւերս կը թմբին : Ինչո՞ւ աշխատիլ .
- « սիրտ հատցնել կամ հեծել : Ուղեմ չուզեմ , պիտի մնանիմ : Ինչո՞ւ .
- « մոլորիլ կեանքի մէջ : Գինի խմենք , աղւոր Լիտտսին գինին : »

Էականն այն է որ ազդեցութիւն կրողը սժգոյն հեռեւող մը , տափակ կրկնող մ'ըլլալով չչատանայ , այլ կրուած ազդեցութիւնը գիտնայ բեղմնաւորել իր ուրոյն խառնուածքէն բղխող նոր կեանքով մը : Պարսիկ բանաստեղծները արար , յոյն ու երբայական քնարին զաշնակութիւններովը ճոխացուցած են իրենց ներշնչմանց ստեղծաչարքը , բայց իրենց զործը միշտ ինքնատիպ է , ու տարբեր՝ նոյն իսկ այդ միւս բանաստեղծներէն ամուսամ մոթիթիները զործածած տանը , տեւք ի՞նչ ձեւ կ'առնէ կոտրեալ անհունապէս արտում ու վեհ հոգւոյն մէջ շնորհալի , թեթեւ ու քիչ մը մանկական Անակրէոնին ապրիկը .

- « Գանի որ ոչ որ այտուղ չի կրնար քեզի վազորդայն մ'երաշխուտրել ,
- « Գու սիրով հիւանդ սիրաց երջանիկ բրէ՛ հիմա :
- « Լուսնին յուսովը՝ գինի խմէ՛ , որովհետեւ այդ ասաղը
- « Վազը մեզ պիտի փնտտէ ու չպիտի դանէ : »

Նմանապէս Քուչակի տաղերը պարսկական բանաստեղծութեան վրայ կաղաղարուած անանձնական օրինակութիւններ չ'են : Քուչակ օգտուած է պարսիկ քերթութեան կարչ մը պատկերներէն , արտայայտական ձեւերէն , այլարանական դարձուածքներէն , ընդդրկած է նոյն իսկ այդ բանաստեղծութեան ամենէն սիրուն տաղաչափական տարազը՝ «բուպայի»ն (քատակը) բայց իր զործը , խորքին մէջ , գուտ «հայկական» է , թրթսուն՝ զգայնութեամբ մը որ չի նմանիր պարսիկ զգայնութեան , եւ կ'արտայայտէ հոգի մը որ պարսկականը չէ , ունի կեանքը բմբունելու եղանակ մը , մարդկային ցաւերն ու բերկրանքները թարգմանելու ձեւ մը , որ ինքնուրոյն է եւ կը բացառուի միայն քրիստոնեայ Հայութեան որոշ հոգեբանութեամբը : պարսկական բանաստեղծութեան ազդեցութիւնը ուրիշ զեր չի կատարեր հոգ բայց եթէ բանաստեղծին մտածման արտայայտութեանը մէջ ուժի եւ զեղեցկութեան տարր մը աւելցնել՝ ուրիշ բազմաթիւ տարբերութիւն սրտնք հայ յեղին ընդերքէն կը բղխին կամ բանաստեղծին անհատական ստեղծագործութենէն կը ծագին : Այս ինդրոյն մէջ կայ արդէն ուրիշ կէտ մըն ալ նկատողութեան ասնելու : Երբեմն միեւնոյն զաղափարը , միեւնոյն պատկերը

կորելիք կ'ըլլայ գտնել տարրեր ազգի եւ տարրեր դարու պատկանող երկու կամ երկուքէ աւելի բանաստեղծներու մէջ, առանց որ սակայն այդ բանաստեղծներն իրար երբեք ճանչցած ըլլան . կան տեսակ մը գաղափարներ ու պատկերներ որոնք այնքան «իրուն», այնքան բնական, այնքան «անհրաժեշտ» են, որ այլ եւ այլ ազգերու մէջ միանգամայն ինքնաբերաբար փթթած են՝ առանց որ մին միւսէն փոխ առնելու պէտք զգար, ինչպէս որ միեւնոյն ծագիլը կամ ծառը կամ անասունը կը գտնուի երկրիս այլ եւ այլ կողմերը, առանց մէկ ակղէ մը ծագած ու ցրուած ըլլալու : Տարրերու թիւնը գոյութիւն ունի միայն ծագիլին, անասունին, ինչպէս եւ գրական սրահներին համար, այն մասնաւոր դրոշմին մէջ զոր ան կը զգենու ազգեցում թեանը տակ այն կիլիմային, այն ազգին, այն անձին որուն մէջ կը ծնի . օրինակու թիւնը, փոխառութիւնը, բանագոգութիւնը կ'ազդացուցուի երբ պատկերը կամ գաղափարը նոյնութեամբ կրկնուած է, երբ այդ մասնաւոր կէիքը կը պահուի : Այսպէս, Բուշակի տաղերուն մէջ կը գտնենք հետեւեւայ եօթնեակը .

- « Եւ ճազ ծիծեռնիկ պիտէի, զօրն ըզքս առն մանուի :
- « Ան բարձր մօյտան չարտասիղ՝ ես ի հոն բուն մը շինէի :
- « Ոնց որ մտթն մթանայր, ցածնայի ծոցը մտնուի .
- « Ոնց որ լոյսն լուսանայր, բարձրանայի բուն մանուի .
- « Ես ապրչմէ խուշախ, զօրն շզքս միջաց գիրկ ամէի :
- « Կամ քաղցրը նրտան գինի, զօրն ըզքս փարչըզ պիտէի .
- « Ասնիր ու բերնիդ զընիր, ցածնայի դունչըզ պագնէի . »

Միեւնոյն գաղափարը արտայայտուած է Անակրէոնի Ի . զեղծին մէջ .

- « Տանապոսի շուտարը մայրի փոխուեցաւ, կ'ըսեն, փոխգրոյ »
- « լեռներուն վրայ, եւ Պանդէոնի ազջիկը ծիծեռնակ դարձաւ ու .
 - « թսաւ Բայց եւ թող հայելի մ'ըլլամ որպէս զի դուն զիս զրտես :
 - « Թող քու շայկիդ ըլլամ, որպէս զի կրես զիս Թող վճիտ ջուր ըլլամ
 - « որպէս զի մարմինդ լուսամ, անուշահոտութիւն մը, որպէս զի քեզ
 - « խնկեմ՝ մարդրտէ մանեակ մը վզիդ համար . սանդալ մը՝ որպէս զի
 - « ստորիդ վրաս կ'ոսես : »

Նմանութիւնը ակներեւ է երկու տաղերուն միջեւ, բայց ո՞վ կրնայ հաստատել թէ Բուշակ, որ շատ քիչ հաւանական է որ Անակրէոնը ճանչնար այնպիսի տանն մը ուր հեթանոս հեղինական գրականութիւնն այլ եւս անձանթ էր գարձած : Հայոց մէջ, այդ գաղափարը փոխ առած ըլլայ Անակրէոնէն . այդ գաղափարը «մարդկային» գաղափար մըն է, գրեթէ ամէն ազգի ժողովրդական գերթութեան մէջ ան կ'երևայ՝ առաւել կամ նուազ տարրեր ձեւով մը . ու Բուշակին «ծիծեռնակն ու «նոսան գինին» կը բաւեն անոր տաղին անձնականութիւնը ապացու-

ցանկեւ համար, եւ հայկականութիւնն ալ, որովհետեւ այդ «ծիծեռնակ» ի եւ «համբուրդ գինիի» նմանութիւնը յաճախ կը տեսնուի հայ ժողովրդական երգերուն մէջ ։

Կարելի է նոյն իսկ բնէ թէ Վուչակի յաղերը ասննէն «հայկական» բանաստեղծութիւնն են զոր Հայ ցեղն արտադրած ըլլայ երբեք ։ Այդ տաղե ուն մէջ «հայերէն ասել» բացատրութիւնը, որ մէկ քանի անգ կը կրկնուի, («կը խմէ ու հայերէն կ'աւել», «կասեմ թէ հայերէն ասա») նշանակալից է . մեր աշուղները որ մասնատական տիրապետութեան Հայաստանի մէջ վերջնապէս տարածուելէն յետոյ՝ շատ անգի պարսկերէն ու թրքերէն լեզուով կը քերթէին քան հայերէնով, — ինչպէս Սայաթ-Նովան իսկ, — սրտի պէտք մը կը զգային սակայն իրենց մայրենի լեզուով ալ արտայայտելու իրենց հոգեոյն մեծ յուզմունքները, եւ այդ պարագային՝ կը ջանային անշուշտ բանաստեղծական ու երաժշտական օտար բանաձևերէն հեռու՝ հայկական ասանդութիւնը շարունակել խօսքերուն ու եղանակին մէջ, վաղնջական ասանդութիւնը զոր հին հայ երգիչները թողած էին եւ որ, հակառակ օտար հօգոր ազդեցութիւններուն՝ կենդանի կը մնար . Վուչակի «հայերէն ասա»ն բնէ կ'ուզէ թէ այդ երգերը յղացուած էին հայկական ոճով, եւ հայկական երաժշտութեամբ ։ Այդ տաղերուն կարգ մը ձևերն ու դարձուածքները Հայաստանի ամէն կողմերու ժողովրդական երգերուն մէջ յաճախողէպ են . հայկական ֆոլքլորին խտացումը կը թուին անոնք . եւ շատ հաւանականաբար Վուչակ իր այդ պատկերներուն, բացատրութեանց, նմանութեանց բոլորն ալ իր ուղեղէն չէ հնարած, այլ ժողովրդական երգերէն — որոնց ոմանք շատ հին ըլլալու են, թերեւս ճեթանոսական շրջանէն մնացած, — քաղած է իր տաղերուն զլխաւոր մօթիֆները . կայ այդ երգերուն մէջ հատ մը որ կը վերարտադրէ, զրեթէ նոյնութեամբ, պատկեր մը զոր նարեկացին արդէն դարձած էր եւ որ թերեւս հայկական հին առածաձև ասացումք մըն է երկու բանաստեղծներուն մէջ միանգամայն ցօլացած ։

Ահա Վուչակի քանակը .

- « Կանչեմ այդ ծովին վրայ, ծովն ի յակէն թանաք գտնայ, »
- « Զինչ ի շա՛ր եղէզ որ կայ, ամէնն ինձ գրիչ պիտենայ . »
- « Զինչ երէց ու խարեղայ դանուշման որ գիր գիտենայ, »
- « Գրէ չկարնայ կարգալ զինչ ի յիմ սիրան կայ դուսայ . »

Եւ անա նարեկացիի ֆրազը .

- « Զի թէ զլինձ մի ի ծովուց ի յորակութիւն զեղոյ յեղեղեցից, »
- « Եւ զդաշտս ասպարիտօք բազմօք սահմանեալ՝ ի տարածումն լայն . »
- « Կուրեմ քարտնի չափեցից, եւ զպարտիկս յոքունց անասաց »
- « շամբից եղեղանց ի հատուածս զոյութեան զըշաց կազմեցից, եւ »

« ոչ զթիւ մի ի բարդեւոյն անօրէնութեանց զօրեցից ընդ զբով
« սահմանի գրաւել ։ »

Այդ երգատունն ջր կրնանք ուրեմն համարիլ ամենէն հարազատ ար-
տայաստութիւնը հայ ժողովրդին հաւաքական զգայնութեանը ։ Ար-
դէն, այդ երգերը, յաճախ շատ անձնական յուզման մը շնչովը արտիւ-
լով հանդերձ, իրենց ամբողջութեանը մէջ այլազան հոգեկան վիճակ-
ներու թարգմանութիւնն ըլլալու ձեւն ունին ։ անոնք կ'արտայայտեն
երջանիկ սիրահարին հրճուանքն ինչպէս իր ետրին մեկնումին
ետեւէն հեծկլտացող կ'ոջ մօրմօքը, իր բարեկամին գիշերանց սպասող
գեղուհւոյն սրտին արտիւլ ինչպէս եւ անասիկ ազջկան մը արհամարհոտ
քրքիջը, հայ «զարիպ»ին անյատակ արոժութիւնն ինչպէս սիրահրա-
ւէր պուրակներուն, երկինքներուն ու ծովերուն ժպիտը, պիւլպիւլին
ու վարդին մեղեդին ինչպէս կեանքի ու մահուան վրայ խոկումներ ։
Աչոյզը կ'երգէ ուրիշներուն համար, թարգմանել կը ջանայ բազմազան
ղգայութեանն անոնց որոնց սրտին խօսնակն է ինքը կոչմամբ ։ եւ ասի
անհունապէս կը բազմապատկէ այդ երգերուն հրապոյրը ։

•

Այս տաղերը հրատարակելով, իմ նպատակս է ոչ միայն անդու գա-
կան գեղեցկութեամբ գործ մ' իր ամբողջութեանը մէջ ճանչնալու հանոյժն
ընծայել հայ հասարակութեան, այլ եւ, ու մանաւանդ, այս հոյակապ
յիշատակարանին յայտնութիւնովը մեր ժողովրդին անգամ մը եւս
սպացուցանել թէ ինքն ալ եղած է ցեղ մը ինքնատիպ ու բարձր
գեղեցկութիւն մը ստեղծելու կարող ։ Մենք Հայերս երկու հակընդդէմ
ու նոյնքան վնասակար չափազանցութեանց միջև տարուբերուած
ենք սկիզբէն ի վեր, կա'մ մեր ցեղը կ'երեւակայենք իրրեւ մարդ-
կութեան ամենէն հին, ամենէն ազնիւ, ամենէն քաջ, ամենէն
խելացի ցեղը, եւ կա'մ զայն կը նկատենք իրրեւ ամենէն ողորմելի
վիժուկը մարդկային ընտանիքին ։ Կան մեր մէջ հէքեաթներով անած
մաքեր որոնք կ'ուսին այն օգային երազովը թէ հայ ազգը աշխարհ
ղոցացուցած է իր Արամներուն, Տիգրաններուն, Արտաշէսներուն
եւ Տրդատներուն սուրովը, առաջինը եղած է քրիստոնէութիւնն
ընդունող, եւ թէ իր լեզուն եւ իր գրականութիւնը ամենէն գեղեցիկն
են զօր մարշկութիւնն արտադրած ըլլայ, զովեստը, այդպիսիներուն
բերնին մէջ, ոչ մէկ որոշ պատճառարանութիւն, ոչ մէկ յատակ
չափաւորութիւն չունի, ո եւ է սպացուցանելի որակու մ շր ներկայացը-
ներ, անխմատ ինքնարբեցութեան մ'արդիւնքն է, այնքան ծիծա-
ղելի որքան վնասակար ։ Բայց հակասակ ծայրակողութիւնը ոչ նուազ

վնասակար է . կան մեր մէջ . մանաւանդ մեր նորօրոն մէջ , մաքեր ուր կ'ուրանան հայ անցեալին մէջ ու եւ մեծութիւն , որոնք եւրոպական գրականութիւնը ճանչնալուն համար կը կարծեն թէ պարսկականութիւն ունին իրենց ցեղին մինչեւ ցարդ արտագրած գործերուն համար արձամարձանք ունենալ , եւ որոնք կը յաւակնին մտածել թէ հայ ցեղը մինչեւ այսօր ոչ մէկ ինքնուրոյն , ոչ մէկ անսականօրէն զեղեցիկ գործ մ'արտագրելու անկարող եղած է :

- « Մենք կը գրէր ինծի Շիրվանզադէ «Անահիտ»ի հիմնարկութեան
- « աստիւ ուղղած նամակին մէջ , Հայերս չունինք՝ ոչ գրականու-
- « թիւն եւրոպական մտքով եւ ոչ մանաւանդ հրատարակատու-
- « թիւն . թէ՛ մէկը եւ թէ՛ Տիւսր պիտի սեղծել , խորտակելով հինը .
- « նրա աւերակներն վրայ կատուցանել նորը . . . »

Արժուներ եւ Բաջֆի մէկէ աւելի անգամներ նմանօրինակ վճիռներ արձակած են : Եւ իսկ , տաճին յօդուածներէս մէկուն մէջ զոր գրած եմ գորոցէն ելլելէս անտիջապէս յետոյ , առոր մօտ բան մը կ'ըսէի .

- « Մենք երբեք չենք ունեցած ճշմարտապէս հայ գրականութիւն
- « մը : Սակեղարու հեղինակք հեռուող եղած են Յունաց եւ Ասորոց .
- « անկման դարուց մասննայրաց մէջ կը տեսնուի աւելի՛ նոցր ալ-
- « զեցութիւն Յունաց Լատինացուց , Արաբացուց . իսկ այս դարուն
- « ուր մեր գրականութիւն ամենէն աւելի ծաղկեցաւ , ամէն տարր
- « ու մտանդ օտարէն առին մեր գրողները » (« Հայրենիք » , 1891) :

Ճշմարիտ է որ այսպիսի դատաստան մը յայտնողներն իրենց ընթացքը արգարացնող մէկէ աւելի պատճառներ ունեցած են . արեւմտեան գրականութեանց առողջ , հօօր ու անթելքի գլուխ-գործոցներուն ծանօթացած , կազմուած՝ եւրոպական շննադատութեան խիստ ու անկողմնակալ ուղղութեամբ , այց նորութեան , լայնութեան , ինքնատարութեան ու կատարելութեան սիրահար մտքերը զիրենք դժացնող ոչինչ գտած են այն անկերպարան քառսին մէջ զոր իրենց կը ներկայացնէին իբրև Հայոց պատմութիւն եւ իբրև Հայոց գրականութիւն : Պէտք է խոստովանինք թէ մենք Հայերս զեռ չունինք մեր պատմութիւնը ճշգրտապէս ներկայացնող որոշ ու վերջնական աշխատութիւն մը (ճշմարիտ Հայոց պատմութիւնը շեռ նոր կը փոխ կըր ուրուագծուիլ) , եւ չունինք մանաւանդ հայ գրականութեան լուրջ պատմութիւն մը , աւուր , գիտակից եւ ամբողջական ուսումնասիրութիւն մը այն բոլոր իրավանք զեղեցիկութիւններուն զոր հայ միաւք կըցած է արտագրել :

Հ . Ջարդհանէլեանք « Հայ Գրականութեան Պատմութիւն » , որ միակ գործն է այդ տեսակին մէջ , զեղեցիկագիտական հասկացողութեան , պատմական հոյերանութեան տեսակետով շատ ամոլոյն է ու միջակատեն ինչ որ մեր նախնիք թողած են՝ այնտեղ կը պատկուի ուսուցիկ

ու տարտամ գողեսաներով, առանց որոշ վերլուծութի, առանց գեղեցկութեան ինչուին եւ ինչպէսին պատճառարանուած բացատրութեան, առանց թերութիւններու եւ յատկութիւններու յստակատես անջատումին. ու ինչ որ հին գրականութեան ամենէն պայծառ ու ամենէն ինքնատիպ էջը կը կազմէ, — միջնադարեան աշուղներուն քերթութիւնը, — այդ գրքին մէջ կարճ ու չոր յիշատակութիւն մ'ունի միայն: — Մեր դպրոցներուն մէջ եւրոպական գրականութեանց քիչ շատ կանոնաւոր դասընթացք մը կ'աւանդուի, բայց հայ գրականութեան վրայ ուրիշ բան չ'են տար աշակերտին բայց եթէ հարեւանցի, անդոյն ու սխալ ծանօթութիւն մը: Ատոր արդիւնքն է այն տեսակ մը արհամարհանքը զոր եւրոպական գրականութեամբ սնած մեր նոր սերունդներն ունեցած են եւ ունին դեռ հայ գրականութեան համար, արհամարհանք մը որ մեր մէջ տարածուած է կարծուածէն աւելի, եւ որ յաճախ մեր գրականութեան միայն չ'ուզողուի, այլ ամբողջ ցեղին: Տարօրինակ դիւրութիւն մ'ունինք մեր ցեղին թերութիւնները յօժարակամ խոշորցնելու, ընդհանրացնելու, մեր ազգը մարդկութեան մթուրը նկատելու, մէկ խօսքով՝ սովորական բան մըն է մեզի համար Հայ ըլլալնէս ամէնալը, եւ ատի բացէ է բաց ըսելով՝ քաջութեան, անկեղծութեան, ճշմարտասիրութեան փայլուն ապացոյց մը տուած ըլլալ կը կարծենք: Այսպէս՝ Բաֆֆի կրցած է «բող»ի մը նմանցնել հայ ժողովուրդը որ «գիմացը կ'ըլլոյ աշխարհակալին ծոցը պտղած եւ անոր բոլոր կիրքերը յազեցուցած է յօժարակամ», մինչդեռ մեր ամբողջ պատմութիւնը կ'ապացուցանէ որ Հայը, եթէ երբեմն իր ներքին գժտութիւններուն հետեւանքով իրօք ինք իր ձեռքովն իր տունը կործանած է, շատ յաճախ ալ մոլեղնաբար ոգորած է ինքզինքը ճաղողակու համար օտարին ծանր բազուկներէն որ զենքը բռնի կը փռէին գերութեան անկողնին վրայ:

Իր թերութիւնները արիարար խոստովանելը մեծ եւ օգտակար յատկութիւն մըն է, բայց երբ ատի հասնի այն ծայրայեղ, հիւանդոտ ու տղեղ աստիճանին ուր մենք զայն բերած ենք, ինքնասպանութեան առաջնորդող արարք մը կը դառնայ, այնքան տխուր որքան վնասակար: Անհրաժեշտ է որ ազգ մը, ինչպէս անհատ մը, գիտնայ ճիշդ ու որոշ չափը իր ունեցած ուժին, իր կատարած գործին, այն սեղին վերջապէս զոր իրաւունք ունի բռնելու տիեզերական քաղաքակրթութեան մէջ: Եւ շատ սխալ է կարծել թէ հայ ցեղին նկարագրերը, երբ զայն նկատենք իր ամբողջ պատմութեանն ընթացքին մէջէն, աւելի հարուստ է թերութիւններով քան յատկութիւններով: Հայը շատ «աղնի» ցեղ մըն է, որ սակայն շատ «անբաղջ» է եղած. եւ իր թերութիւններէն շատերը իր ճակատագրա-

կան անբազդութեանը արդիւնքն են : Հայք, ճշմարիտ է, «մեծ ազգ» մը չէ եղած մարդկային ընտանիքին մէջ, չէ արտադրած Յուլիոս Կեսար մը, Աղեքսանդր Մակեդոնացի մը կամ Նափուլէոն մը որ աշխարհս իր լուծին տակ կ'էր, չէ արտադրած Մովսէս մը, Պուտոս մը, Կոնփուկիոս մը, Յիսուս մը կամ Մուհամմէտ մը որ կրօնք մը սանգդէր եւ բազմաթիւ ազգեր՝ տիեզերքն ու կեանքը բացատրելու իր այդ եղանակին հպատակեցնէր, չէ արտադրած Արիստոտէլ մը, Պլատոն մը, Ափինոզա մը, Գանիթ մը, Տեքարթ մը, Օկրուսթ Գոնիթ մը որ իմաստասիրական սիստեմ մը յղանար, ոչ ալ Եսփիլէս մը, Սոփոկլէս մը, Ֆիրաուսի մը, Խայեամ մը, Տանիթ մը, Շէքսփիր մը, Կեօթէ մը, Յոր մը, Եսայի մը, ոչ ալ Փրիդիս մը կամ Մրքէլ-Անճէլօ մը, Վինչի մը կամ Բամպրանս մը, Պեթովէն մը կամ Գլոտ Պէրնար մը, որոնց հանճարը մարդկային հորիզոնին բոլոր ծայրերուն համար տեսանելի բարձունքի մը վրայ է կանգնած. բայց ասի՝ ոչ թէ անոր համար որ հայ ցեղը ճակատագրականորէն անկարող է այդպիսի տիեզերական հանճարներու ծնունդ տալու, այլ անոր համար որ մեր քաղաքականապէս ձախող զիրքը՝ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մէջ սեղմուած, եւ մանաւանդ մեր անկարգապահ, անմիաբան, անհատամոլ ոգին՝ հաւաքական մեծ ու տեւող զօրութեան մը տիրացումն անկարելի են դարձուցած մեր ցեղին եւ զայն դատապարտած են միշտ նուաճուելու շրջակայ աշխարհակալմեծագոր ցեղերէն, — այնպէս որ մեր ժողովուրդը, սկիզբէն ի վեր, իր կեանքին գրեթէ բոլոր վայրկեանները, իր ուժերուն ամենամեծագոյն մասը, իր հողոտյն, խելքին ու բազուկին ամբողջ կորովը օտարին զէմ ինքզինքը պաշտպանելու համայնածախ գործին նուիրած կամ ներքին կտրուներու մէջ մաշկցուցած է եւ չէ ունեցած այն մեծ զօրութեան, ազանովութեան ու բարօրութեան երկարատեւ շրջանները որոնք անհրաժեշտ են հսկայ քաղաքակրթութիւններու ծնունդին համար : Մարդկային մտածումը իր ամենարարձր կատարներուն հասած է այն ազգերուն մէջ միայն որոնք քաղաքական ամուր ու տեւական զօրութեան մը վրայ կրցած են հիմնել իրենց գոյութիւնը . աշխարհակալէն յետոյ որ իր սուրբ հորիզոնին մէկ ծայրէն միւսը շողացուցած է յաղթական եւ հարան ու հիւսիսը խոնարհեցուցած է իր ազգին գերազանցութեանը փառաւոր ապացուցումին առջեւ, այդ անձայրած իր զօրութեան հողին վրայ, այդ գերադոյն արութեան գինիովը զրգոտած, մտածողը, արուեստագէտը, փերթողը՝ իր ուղեղին մէջ զղալով այն բոլոր թափը, բարոյական ելեքարականութեան փոխուած, զոր իր զինուոր եղբայրները ցոյց տուին պատերազմներու ապրուած դիւցազներգութեանը մէջ, ինքզինքը դտնելով զտեւողում՝ բարձր հայեցակէտի մը վրայ որմէ ոչ թէ ցեղի մը փոքրիկ ցաւերն ու մտահոգութիւն-

ներք կը նշմարուին միայն, այլ իր ոտքին տակ փոռած երեւցող ամբողջ մարդկութեան սրտին բոլոր մեծ ու յաւիտենական բարխառմէրը, եւ բոլոր անվերջ անպունդները երկնքին ու Դժոխքին, բոլոր վսեմ առեղծուածները բնութեան ու բոլոր վեհ շարչարանքները կամ գերազնիւ արեւցութիւնները մարդկային Հոգիին, — կ'արտազրէ զորձ մը ուր ամբողջ մարդկութեան, ամբողջ երկրագնդին, կարելի է ըսել՝ ամբողջ Արարչութեան (որովհետեւ մեր երկրագունտը, իր փոշիածնէ փոքրիկութեանը մէջ, համառօտութիւն մըն է անպարագիծ Կրօնըրէրէր) վիթխարի խորհուրդը կը պատկերանայ՝ ցեղի մը ինքնուրոյն խառնուածքին մէջէն, այդ խառնուածքին որոշ գոյնովն ու շեշտովը հզօրացէս զորշմուած, բայց իր խորքին մէջ՝ լայնօրէն մարդկային, վեհօրէն Կրօնըրէրէրէրէրէրէրէրէր օրէնքին զեմբր բացառութիւն միայն Տաճիկն ու Հրէան են գտնուած, Տաճիկը որ՝ անկազօր աշխարհակալներ արտադրած ըլլալով հանգերձ՝ չէ կրցած հիմնել ազնիւ եւ ամուր քաղաքակրթութիւն մը, եւ Հրէան, որ զինուորական զօրութեան ու եւ է ապացոյց տուած ըլլալով հանգերձ երբեք, աշխարհիս իմացական ամենամեծ ուժերէն մէկն արտադրող ցեղերէն մին եղած է, քանի որ ծնունդ տուած է Մովսէսին եւ Յիսուսին, որոնց մտածումը մինչեւ ցարդ կը տիրէ մարդկութեան կէսին, եւ ստեղծած է Աստուածաշունչը, մեր երկրագունտին զբական ամենէն հզօր յիշատակարաններէն մէկը :

Ճշմարիտ է, այո՛, որ Հայը չէ դրած մարդկային Պանթէոնին մէջ մեծ օրէնսգէտ մը, մեծ իմաստասէր մը, մեծ կրօնքի հիմնադիր մը, մեծ արուեստագէտ մը, որ ամբողջ մարդկութեան առջեւ նոր հորիզոն մը բանար գեղեցկութեան կամ մտածման, — բայց Հայը տուած է բաւականէն աւելի ապացոյցներ որ կը յայտնեն թէ ինքը ունէր իր մէջ ձիրքը՝ որ շատ քիչ ցեղերու արուած է՝ այդ գերագոյն ստեղծագործութեան գերը կատարելու համար, եւ թէ անշուշտ զայն կատարած պիտի ըլլար, ու չքեղօրէն, եթէ ինք ալ ունեցած ըլլար, մտաւորական ու զինուորական առաջնակարգ յատկութիւններուն հետ որոնց ապացոյցները տուած է, միապետական կեդրոնացեալ, խըտացեալ հզօր կազմակերպութիւն մը՝ ինչպէս Պարսիկը, Ասորեստանցին կամ Արարը, եւ կամ այն մեծ համբաշխութեան ոգին զոր Հրէաները միշտ ցուցուցած են չկը բաւէ ասոր համոզուելու համար նկատի առնել ամեն ինչ որ Հայը կրցած է ընել՝ անհասապէս՝ երբ իր սղզային աննպաստ միջավայրէն զուրս ելած ու յաւազոյն միջավայրերու մէջ տարած է զարգացնել իր կարողութիւնները : Հայը եղած է Պրոյերեսիոս, այսինքն Դ. դարուն ամենամեծ յոյն հետտորը, ներսէս, այսինքն հռովմէական պետութեան ամենէն մեծ զօրավարներէն

մին, Չմշկիկ, ախինքն բիւզանդական կայսրութեան ամենէն մեր կայսրերէն մէկը, եւ այլն, եւ այլն :

Նոյն իսկ իր միջալալարին մէջ, Հայը տուած է ապացոյցներ, երբեմն շատ փալուէն, իր մտաւոր ու բարոյական յատկութեանց, Արտաւազդ միակ Արեւելցի արքայորդին է որ կարողացած ըլլայ գրել Սոփոկլի ազգին հիացումը չարմելու կարող ողբերգութիւններ՝ Հոմերի լեզուով, — ինչ որ ցոյց կուտայ թէ Հայոց մէջ յունական բարձր կրթութիւնը ո՛րչափ զարգացած էր :

Այն գեղեցիկ շարժումը որ անդի ունեցաւ Վասմշապուհի, Սահակի եւ Մեսրոպի նախածեռնութեամբ, մեր ցեղին մեծապէս պատուարեք երեւոյթ մըն է. այնպիսի ատեն մը ուր Պարսկէն նուաճուելու եւ ընկուզուելու վտանգը առաւել քան երբեք տիրական էր, հայ պատանիները գրկել Աթէնք ու Կ. Պոլիս՝ արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը ստարածելու համար Հայոց մէջ եւ Հայոց լեզուն ու գրականութիւնը յունականին հետեւողութեամբ զարգացնելու համար, ուշիմ, յանդուգն ու հեռատես ցեղի մը դործն է այդ : Եւ լեզուն, եւ գորու հրաշալի հայերէնը, ինքնին կը բաւէ արդէն՝ ցեղին գեղեցկագիտական կորովն ապացուցանելու, ինչպէս եւ ապացուցանելու՝ իր վեհութեամբը, մեծալալարութեամբն ու արքայական ճոխութեամբը՝ գոյութիւնը նախորդ շրջանի մը ուր հայ ցեղը զօրութեան ու փառքի վաղանցուկ բայց լայն տիրացում մ'ունեցած էր, որովհետեւ միշտ «ստրուկ», նոյն իսկ միշտ «միջակ» մնացած ազգ մը անհնար է որ այդ ծիրանեփառ գեղեցկութեամբ լեզուն յօրինած ըլլար : Հայուն մշտական ձգտումը Ասիային կոնակ գարձընելու եւ Արեւմուտքի քաղաքակրթութեան կապուելու, անօրինակ զոհողութիւնները զոր յանձն առած է իր այդ ուղղութեան հաւատարիմ մնալու համար, կ'ապացուցանեն նիւթականը բարոյականին զօնելու մեծ յատկութեան գոյութիւնն իր մէջ եւ զինքը յարգելի կացուցանող զծերուն կարեւորագոյնն են : Իր եկեղեցական երաժշտութիւնը եւ իր ճարտարապետութիւնը, զոր այնքան զորովով ու եռանդով երկնած ու կենրած է Բագրատունեան ու Ռուբինեան երկու սիրուն շրջաններուն՝ երբ իր քաջութեան ու ճարպկութեան շնորհիւ կրցած է պահ մը ապահովութեան պատենչ մը կանգնել իր շուրջը, կը վիհայն գարձեալ՝ ու պերճախօսաբար՝ ի նպատակ իր քաղաքակրթական ձրքերուն : Ատոնց կարգը պէտք է նաև դասել արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը Արեւելքի բազմաթիւ ցեղերուն մէջ տարածողի գերն ալ զոր կատարած է Հայը. մեր ցեղն է որ քրիստոնէութիւնը մտցուցած է Վրացոց, Աղուանից մէջ, եւ նոր ժամանակներուն՝ Պարսից ու Տաճկաց ծանօթացուցած է եւրոպական քաղաքակրթութեան շատ մը էական

գծերը, Պէտք է նկատել նմանապէս որ վերջին դարուն մէջ, մերձաւոր Արեւելիքի ցեղերէն միմիայն Հայն է որ արտադրած է մեծ քաղաքապետներ ինչպէս նուազար փաշա եւ Լորիս Մելիբեոֆ, մեծ զօրապետներ՝ ինչպէս Լազարէֆ, Տէր Գուկասոֆ, Շոյքոֆնիբոֆ, արուեստադէաներ՝ ինչպէս Այվազովսքի, Աղամեան ու Էտկար Շահին, գիտնականներ՝ ինչպէս Ա. Արծրունի, Վերորէ Պատկանեան, Տաշեան, Մանուէլեան, ու Արեւմտաքի արգի բնկերական իմաստասիրութիւնը խորապէս բարձրանած ամուր ու խրոխտ մտքեր, ինչպէս Ռականեանը, զոր Քաղուր յարգեց, եւ Նալբանդեանը, զոր Պարունին իր մտքի եղբայրներէն մին կ'ընդունէր, Մեր գրականութիւնը վերջապէս, որքան ալ ուրիշ ու եւ քեզի վրայ ազդեցութիւն գործած չըլլայ, ունի սակայն իր հին ու նոր չըջանին մէջ քանի մը էջեր որոնք, երբ պատշաճօրէն ծանօթացուին շատ արդիւնաւոր, տիեզերական յարգանքի պիտի արժանանան, Սխալ է այն կարծիքը — օտարներէ յայտնուած ու մենկ ալ սոյբորարար բնորոնուած — թէ Հայոց հին գրականութիւնը կրօնական ու ժամանակագրական գրուածքներու չոր, անգոյն եւ միօրինակ շեղճակոյտ մ'ըլլայ, նախ՝ պէտք չէ մոռնանք թէ այդ հին մատենագրութեան ամբողջ մէկ կէտը, եւ գեղեցիկագոյնը, կորսուած է՝ մեր մէջ չգանուած ըլլալուն համար Պիտրօսարատեաններ որ հաւաքէին մեր հին գիւցաղներգական երգերը եւ անոնցմով Հայ Եկիսիական մ'ու Ողիսիական մը կազմէին, (Խորենացին եթէ ունի իրական յանցանք մը՝ ու շատ մեծ, հաւաքած չըլլալն է այդ բոլոր երգերը որոնք իր ստանդ գեո ամբողջութեամբ պահպանուած էին), այն կտորուանքները որ կը մնան, կը բաւեն սակայն մեզի բնոյն մարել տալու թէ ի՞նչ լուսաւոր, առնական ու զունազեղ հայ գիւցաղներգութիւն մը գոյութիւն ունէր, գրուած՝ աւելի արագ, աւելի թեթեւ ու նոյնքան աշխոյժ ոճով մը որքան Պարսից Շահնամին, յետոյ, մեր պատմագիրներուն մէջ եթէ չկայ Թուկիախէս մը, կան սակայն Եղիշէի պէս բանաստեղծ մը որուն գործը քրիստոնէական քերթուածներու ամենէն գոզարիկներէն մէկն է, Փարպեցիի պէս լուրջ եւ վեհօգի պատմող մը, Լաստիվերտացիի պէս հզօր եղբերգակ մը, գայով կրօնական բանաստեղծութեան, ճամբիտ է որ անոր ներշնչումն ու պիտաւոր նիթեղէնները երբայական, ասորական ու բիւզանդական գրականութիւններէն առնուած են, բայց Հայը այդ եկամտաւ կառնին վրայ իր ուրոյն հոգին է որ ասոյնազօրած է, եւ կարելի է բտել որ Հայոց կրօնական գրականութեան մէջ կան էջեր — Նարեկացիի ազօթները, Ծնորհալիի մէկ քանի շարականները, Լամբրոնացիի քարոյնները, եւ կարգ մը անանուն հոյակապ երգեր մա՛նուան, զմտքի, յարութեան, Աստուածամանի, հոգեոյ եւ այլ

միտաբանական նախաբան վրայ, որոնք կրնան հաստատ գտնուիլ եւրոպական մեծագոյն ազգերուն քրիստոնէական գրականութեան այդ կարգի արտադրութեանց հետ։ Ասկից դատ, բացարձակապէս անճիշդ է թէ մեր հին գրականութիւնը զուրկ ըլլայ «աշխարհական» ազատ քերթութեանէն։ միջնադարեան բազմաթիւ աշուղները, եւ Փուշակը մանաւանդ, կ'ապացուցանեն թէ Հայը երկնքին հետ երկիրն ալ գիտցած է երգել, եւ հոյակապօրէն շօկ մեր արդի գրականութիւնը, եթէ բազդատութեան իսկ չի կրնար գրուիլ եւրոպական արդի մեծ գրականութեանց հետ, — եւ ապուշութիւն պիտի ըլլար Քիւրտերուն, Տաճիկներուն ու այլասերած Պարսիկներու ձեռքը մնացած խեղճ Հայէն պահանջել որ Քերմանացիին կամ Ֆրանսացիին մտաւոր զարգացմանը կարենար հասնիլ, — ամենէն վառվառն, ամենէն այլազան, ամենէն ճոխ ու ազատաշունչ եւ նոյն իսկ ամենէն ինքնուրոյն գրականութիւնն է զոր մերձաւոր Արեւելքն արտադրած ըլլայ նոր ժամանակներու մէջ, բարձր՝ արդի Պարսկաց, Թրքաց, Վրացաց, Պուլկարաց, Ասորաց, նոյն իսկ արդի Յունաց գրականութիւններէն։ Արտիկանի ոճը ամենէն անձնական ու ամենէն հզօր ոճերէն մէկն է որ երևցած ըլլայ մի՞ գարու ո եւ է ազդի գրականութեան մէջ։ Այս բաւորը կը ձեռացնեն «հայկական քաղաքակրթութիւն ար», համեստ, բայց որոշ ու հզօր, եւ ի յայտ կը բերեն «հայկական» ինքնատիպ նկարագիր մը, անհունապէս յարգելի։ Վէտք չէ մոռնալ նաեւ որ Հրէաներն ու Ասորիները իրենց ազգային լեզուին գործածութիւնը կորսնցուցած են, Զուիցերիացիներն ու Պելճիքացիները երբեք չեն զարգացուցած իրենց ազգային լեզուն, մինչ մենք պահպանած ենք յամառարար մինչեւ այսօր մեր լեզուն։ Հայը փոքր ազգերու ամենէն մեծերէն մէկն է, եթէ ոչ ամենէն մեծը։ — Ու մենք կախեալ է որպէս զի ան հասնի վերջապէս ազազային մէջ ամբողջականօրէն ու իր գերազոյն լրութեամբը հրաշակերակ ինչ որ մինչեւ ցարգ հաստատարար եւ անկատարօրէն իրազօրծած է։

Դասնալով Փուշակին, թող ոչ ոք չափազանցութիւն չնկատէ եթէ յայտարարեմ որ այդ զմայլելի երգիչն արտադրած ըլլալը միայն բաւական է որպէս զի Հայ ցեղը յարգանքի արժանի ըլլայ եւ որպէս զի մենք մեզ հպարտ զգանք Հայ ըլլալնուս։ Փուշակը անշուշտ չունի պարսիկ մեծ բանաստեղծներուն, Հաֆիզի, Սատտիի, ու մանաւանդ Խայրամի, իմաստասիրական խորութիւնը եւ գեղեցկագիտական հմտութիւնը, Խայրամ ամենէն խիզախ եւ ամենէն զար-

գացած մտքերէն մէկն է զոր մարդկութիւնն արտադրած ըլլայ . իր «Քառեակներու Գիրք»ը անզուգական բաժակն է ուր երկնքին ու երկրին խորհուրդներուն վրայ երկարօրէն խոկացած եւ ամէն բանի ունայնութիւնն իր ձեռքովը շօշափած եւ ասկից խորապէս վիրատուրուած մեծ հոգի մը իր թանկագին ու սեղմուած ցաւը՝ արիւնով , արցունքով ու ծաղկի հիւթերով ալ շինուած գասն ու անհասկիօրէն անուշահոտ եւ մանաբերօրէն արբեցուցիչ զինիի մը պէս կը լեցընէ զանդազօրէն ։ Գուշակ «զեզուկ» երգիչ մըն է , իմաստասիրական ու դիտական կրթութիւնէ զուրկ , ծանօթ՝ սիրայն աստուածաշնչական զբականութեան ու աշուղական արուեստին եւ թեքեւս քիչ մըն ալ պարսկական բանաստեղծութեան . ուրիշ բան չէ ըրած ալ միայն իր սիրտը , իր ամբողջ սիրտը զնեւ քանի մը պարզուկ , աղբիւրի պէս բղխող , լերան ծաղկի պէս մէկ ցայտքով մայրքող . ամառ գիշերուան աստղն պէս խաղաղ ու պարզ ցոլացող երգերու մէջ . բայց այդ «սիրտ»ը ունի այնպիսի բնածին քաղցրութիւն մը որ «չի սորվուիր» , ալ բնութեան անհաս քուբայլն մէջ ինքնին արդէն շինուած կը տրուի տեսակ մը եղական խառնուածքներու ։ Ոչինչ կայ իր մէջ արուեստակեաց , բունաղբուսիկ , ինչպէս Սաստիկ երգերուն մէջ . ամեն ինչ ուղղակի սրտէն կը հոսի , եւ ընթերցողին սրտին կ'երթայ շիտակ , առանց ո եւ է դարձուածքի , առանց ո եւ է աւելորդ ձեւախաղութեան ։ Ըշմարիտ է որ տեղ տեղ սամիկ , զոհ՝իկ տարր մը կուգայ պզտորել ներշնչումին մաքրութիւնը . թոյլ , լալկան , «ճիւղը ծուռ» կեցուածք մը կայ երգերուն մէկ մասին մէջ . կը զգացուի վերջապէս երբեմն որ երգիչը կը պատկանի աղբի մը որ լուծ կը կրէ , որ խեղճ է , թափառական է , զլխիկոր է , ճզմուած է ։

- « . . . Չարին համբերել պիտի , ինչ որ գայ բարին հասա՛նի . . .
- « . . . Կ'ուզե՛ս որ յազիզ կենաս որ ամէն մարդ զքեզ սիրէ ,
- « Դուն հողուն նման կեցիր որ ամէն մարդ բղքեզ կոխէ ։
- « . . . Այն որ աստուրն երթայ , գէ՛մ պիտի զդմարն յանդիճէ ,
- « Մտիկ լեռներուն արա , խելօքնուն ասած մասալ է .
- « Այն որ բարձր է՝ ձիւն ունի , այն որ ցածն է՝ ի՛նչ կանանչ է ։
- « . . . Մարդն որ ի խարխուլութիւն երթայ , գէ՛մ նորա շատ խելք պիտենայ .
- « Գան զամէնն ցած կենայ , հապա թէ իւր բանն կու լինայ .
- « Մտիկ դու ծառին արա թէ քանի՛ հիւնէր կայ ի նա .
- « Այն ճիւղն որ զպտուղն ունի քան զգարտակն յէ՛ր ցած կու կենայ ։
- « . . . Թէ չուզես որ քիւֆր ասես , ձեռքդ տար ու սիրտդ բռնէ ,
- « Սասանան յիշոցք ասաց , զես անկից ի վեր կու վայէ ։

- « . . . Հա՛յ իմ մէկումէկ Աստուած , մեծութիւն քեզ կու վայելէ .
- « Զայն հացն որ կուտաս ուտել , իսկի մարդ խլիւ չկարէ :
- « . . . Զայլոց մեղք դու մի՛ քննե՛ր որ Աստուած գրեղ չդատէ .
- « Զքո մեղքդ իսկի մի՛ մոռնար ու խոնար՝ զանձդ քո պանէ :
- « . . . Զով որ կու սիրէ Աստուած , սակաւիկ մի տաս կու տանջէ ,
- « Թէ սէ՛րն ի սրտանց ունի , առ Աստուած շարին համբերէ » :

Այս բոլորը «տարուկի» իմաստասիրութիւն մը կը ներկայացնեն . բայց պէտք է նկատել թէ ատի ոչ Հայոց ստեղծագործութիւնն է , ոչ ալ Փուչակինը . այս տողերէն ոմանք Աստուածաշունչի կարգ մը պատուէրներուն ցոլացումներն են եւ կամ Եկեղեցւոյ Հայրերուն խրատներէն քաղուած , ու թերեւս առաժի կարգ անցած Հայոց մէջ , որոնք՝ իրենց զառն հացութեանը բերմամբ , ինչպէս ճիշդ Հրէաներն ալ , այդ արտում վարդապետութեան մէջ մխիթարութիւն մը եւ միանգամայն զիւանդիտութիւն մը ուզած են զանել : Այսպիսի տողեր շատ քիչ կարելի է նշմարել պարսիկ , յոյն կամ լատին բանաստեղծութեան էջերուն մէջ ուր խորօսա իմաստասիրութիւն մը կը տրեւէ : Երանամ ոչ միայն մեղք չի համարիր «ֆիբելը» , եւ ոչ միայն չի դատապարտեր Սասանան՝ ըմբոստացած ըլլալուն համար , այլ ինքն իսկ երկնքին պէմ հայհոյող մըն է : Յոքնալ «ուրիշներուն մեղք»-երը քննելով է որ իր անունն անմահացուցած է , համոզուած թէ արդար ու աշխիւ հողիի մը իրաւունքն ու պարտականութիւնն է շարագործներուն զիմակը քղքակել : Յոյն բանաստեղծները , « հացը Աստուծմէ յուսալէ » շատ հեռու , մարդուն անհասական կորովը կ'ատուածացնեն : Բայց , ի փոխարէն , Փուչակի մէջ տող մը չենք զաներ այն պալատականի շողքորթի գեղտներէն , սուլթաններու , խաներու , կեսարներու , մեկենասներու ձօնուած սողացող երգերէն որոնք Սասաիի , Ուլրատիսի , Վերդիլի մէջ կ'երևան , որոնցմէ հաս մը կը գտնենք նոյն իսկ գոռոզ Խայկամին մէջ .

- « Ո՛վ ճահ , աստգերը քեզ սահմանեցին Խոսրովի դահուն ,
- « Անոնք թամբեցին քեզի համար կայսերական ձին .
- « Երբ քու ոսկեամբակ երիւթարդ շարժի
- « Եւ ոտքը զեանին զպցնէ , հողը կ'ոսկեգոծուի » :

Փուչակի քնարը ոչ մէկ սուլթանի , ոչ մէկ խանի , ոչ մէկ ամիրայի , հայ կամ օտար ո՛ր եւ է մեծաօրի առջեւ . չի խոնարհիր . միակ Սուլթանը որուն կ'երկրպագէ եւ որուն զովքը կ'երգէ , «եարն է , ալ ուր աղջիկը , սնողեղէն լուսին»-ը , որուն «ծոցը լոյս կուտայ աստղերուն» . անոր նուիրուած երգերն են որ կը կազմեն Փուչակի գործին մեծամասնութիւնը , եւ ամենէն հարազատ մասը . խրատական

ներուն մէջ ազանովապէս կան խել մը տուներ որ Քուչակինը չեն . արդէն այդ ողորմուկ կամ «քրիստոնէական» տողերը զոր յիշեցի , շատ սակաւաթիւ են . եւ ինչ որ կը թուի հաստատել թէ ասոնք Քուչակին չեն պատկանիր , այն է որ խրատական եւ այլաբանական երգերուն մէջ կան ուրիշ շատեր , շատ աւելի ուժեղ ու զունազեղ : շատ աւելի «քուչակածե» ոճով , որոնք աւելի աղնիւ ու վեհ ողի մը կը ցուցնեն : Այսպէս՝ այն քառակաները որ Քուչակ կ'երգէ իր ստեղծութիւնը ազիրութեան զէն .

- « Արեկ որ խրատ մը տամ . խելք ու միտք ունիս նա լսէ՛ ,
- « Հետ անդէտին մի՛ դատիր , թէ հազար որ գրեզ կու սերէ :
- « Անդէտն է ի հուր նման , ուր բնկնի՛ր՝ դանդ կու էրէ .
- « Գիտուն ի ջուրն նման , ուր երթայ՝ կանանչ բուսեր է . »

կամ իր զըռանքը երկդիմի մարդոցմէն ,

- « Այն մարդուն ի խէչ մի՛ նստիր՝ երբ երթաս գրեզ գրուցէ .
- « Զնեան յնա քեզ նեաէ ու զազեղն դառնայ պահէ . »

կամ իր դուրգուրանքը անոնց համար որ թշուառին կ'օգնեն (եւ պատկերը որով այս զգացումը կ'արտայայտէ ամենէն զմայլելիներմէն սին է մարդկային բոլոր գրականութեանց)

- « Ով ողորմութիւն անէ , ի յանդէնն մույք կու չինէ .
- « Աշակն Գրիստոս կուտայ , անպահ՛րն մույքըն կատարէ .
- « Ծառ մի դրախտէն կ'առնու ան մույքին մէջրն կու անկէ .
- « Զուր անմահութեան կ'առնու ան ծառին սակէն կու բոխէ »

Բայց մանաւանդ կան Քուչակին մէջ կարգ մը քառականեր , ա՛յլ աւելի արու շեշտով մը , որոնք ամենէն ազոր տողերը կը պարունակեն Քուչակի գործին եւ հայ բանաստեղծութեան : Ահա քառակ մը , ստեղծուածն աւանդով մը աղագորուն , եւ զոր կը վախաբէի ամբողջ Հայութեան նշանարանը դարձած տեանկ .

- « Յաշխարհս ես ի ծուռ եկայ , չգրտայ բողոք սիրելի .
- « Զխելքս ի վրաս բերի , գրագուկս արի սիրելի .
- « Բանի բազուկս ի բան կենայ , շատ եղբայր ու շատ սիրելի .
- « Բազուկս ի բանէ բնկնի , ո՛չ եղբայր , ո՛չ սիրելի »

Եւ ահա ուրիշ մը , ուր զմայլելի ամբարշտութեան տարտամ քմթիծաղ մը կ'ուրուագծուի , ա՛յնքան հաղուազիւս՝ մեր հին քերթութեան անկեղծօրէն ու տարամերժօրէն «ստուածամախ» զանդուածին մէջ .

- « Երկու բնկերացն , ստեմ , մէկն հողն է , մէկ հողին .
- « Հողին թէ վեր քաշէ , հողն ծանար ի վար կու հակէ .

« Վախեմ թէ հողոյս լսեմ նա հողոյս լոյսն պակասէ .

« Հետ հողոյսն , ա՛մ , ո՞վ թռչի . երբ նորա տունն հետի է 10

Այդ հարցումին մէջ արդէն տարակոյս մը կայ . կ'արժէ՞ արշեօք , — կը մտածէ քանաստեղծը ներսէն , — երկրաւոր երջանկութիւններէն՝ որոնք վազանցուի . զազիադիուն ու ցաւով խառն են . բայց միակ իրականներն ու շօշափելիները՝ զատուիլ . թնչկու համար , հոյիին հետ , որուն տունը (երկինքը) ա՛յնքան հեռու է , ու թերեւս գոյութիւն չունի . Այդ քանակը , բստ խօ . ամենէն յանդուգն ճիշն է զոր մեր հին քանաստեղծութիւնն արձակած ըլլայ : Այդ ամբարշտութիւնը սիրոյին քանակներէն ոմանց մէջ ուրիշ ձեւի մը տակ , աւելի ժպտան ու շնորհալի , երեսն կուգայ . Բուշակ չի քաշուի իր սիրած ազգիկան մարմնական հրապոյրները եկեղեցական սրբա զնասուրբ ատարկաներուն նմանցեել :

« . . . Բո ծոցդ է ճերմակ սամար , քո ծծերդ է կանթեղ ի վառ ,

« Երթամ ես ժամկոչ ըլլամ , դամ լինիմ սամբրդ լուսարար . »

Ուրիշ քանակի մը մէջ՝ ոսկի ամբողջ՝ քանաստեղծը բացէ ի բաց կ'ըսէ իր հակակրութիւնը կրօնքի պաշտօնական զերասաններուն հանդէպ , եւ իր նախասիրութիւնը սիրոյ կրօնքին եւ անոր պաշտելի քրմահիներուն համար .

« Փանի մարն զիս բերեր , քահանի չեմ խոստովաներ .

« Ուրտեղ քահանայ տեսեր նա ծոեր ճանփուս ու կլեր .

« Ուրտեղ մէկ տղոր տեսել , զիրկ ու ծոց 'ե ի զէմ դնացեր ,

« Ծոցիկն եմ Վամտուն արել , ծըծերուն եմ խոստովաներ . »

Աէրը , զոր Բուշակ կ'երգէ , հոգեբանական նրբութիւններով , իմաստասիրական կենճառութիւններով բարդացած զգացում մը չէ , ոչ ալ կեանքի ցաւն հանգչելու համար զով բարձր՝ ուր արեղերքին խորհուրդէն ջախջախուած մշտքը կը թազուի պահ մը , (ինչպէս ետյետեմ մը կամ Վինեիի մը համար) : Բուշակի աչքին , սէրը ամբողջ կեանքն է , ամբողջ ցաւը , ամբողջ երջանկութիւնը եւ ամբողջ խորհուրդը . առի պարզ , տողջ , վճիտ , բնական հրայրքն է որ արուն կը մղէ զէպի էզը՝ անոնց մէջ վտակով տենդերուն ամենէն նուիրակաւնը . եւ այդ պարզ եւ անհուն զգացումին արտայայտութեանը մէջ չեմ գիտեր բունաստեղծ մը որ աւելի մեծ ըլլայ քան Բուշակը . սիրոյ ամբողջ վէպը , իր բոլոր այլազան զբուսոցներով , երդած է ան լայնորէն , անզուգական զօրութեամբ մը զգացման ու ձեւի : Հոտ , Սաաւին ու Հաֆրզն իսկ կը նսեմանան մ'որ աշուղին քով , որովհետեւ աւանց մէջ զիտուսուոր նրբութիւնը , արուեստի ճարտարութիւնները , հմտութեան ու ներշնչման մշտական խառնուրդը , վերջապէս «սոր-

վուածներն տիրապետութիւնը , կը պղտորեն ու կը ծանրացնեն յաճախ այդ լայն ու խորունկ ու մերկ զգացումին զեղեցիկ պարզութիւնը . Գուշակի սիրերգը հասալանք մըն է՝ իր թեթեւ , աննւթական , գրեթէ օդային փափկութեանը մէջ սեւեռուած , խունկի բարակ , յուրուն ու կապոյտ շրջագծերով՝ երբ երանաւէտ հեշտանքի պահ մըն է երգուածը , հիւանդ արիւնի տմոյն կարմրութեամբ մը տողորուն ու արցունքի մանր շիթերով աստղազարդ՝ երբ յուսախարութեան բոցէ մըն է ողբացուածը , կամ գիշեր ատեն գերեզմաններու խաւարին մէջէն դողզղալով շողացող շրջմոլիկ հուրերու ժանգոտ նշոյլովը գուհաւորուած՝ երբ անզարձ բաժանումներուն կակիծն է մրմնջուածը :

Ո՞վ աւելի սիրուն , աւելի ճօն ու աւելի կենդանի գոյներով նկարած է սիրուած էակին զէմքը .

- « Երեսդ է յուսին նման ու զիւֆերդ ի դատիր գիշեր .
- « Ընքեր բնհեշտի խնձոր՝ ւ ի ծովուն առած քեզ աչեր .
- « Ուներ կեռումնս ունիս , թուխ աչեր , թարթիչդ է նետեր .
- « Բերանդ է լալէ ֆղան , մէջն ի լիք է մարգարտներ : »

Ո՞վ զձած է աւելի զմայլելի պատկեր մը խորհրդանշանելու համար ահեղ ու գողար գերութիւնը որուն մէջ սէրը կը կաշկանդէ իր զոհին սիրտը .

- « Ո՞ւր է իր , ո՞ւսկից եկար , անծանօթ , գիս սիրեցիր .
- « Կրակն ի թէզնիքդ ունիր , ի ծոցիդ ի վար թափեցիր .
- « Գո սէրդ ալ ոսկի արիւր , իմ սրտիս քուրան հալեցիր .
- « Դարձար զան հալիսս արիւր ,՝ ւ իմ սրտիս ականջն անցուցիր : »

Ո՞վ արձակած է աւելի խորին , աւելի սրտայոյզ ազազակ մը՝ ողբեկու համար անգութ «կար»ը .

- « Թուխ աչք ու թուխ ունքեր ունիս , լայն ճակատ ու կարմիր երես .
- « Այդ ճերմակդ որ դուն ունիս , զշամամ ծիծերդ որ ի ներս ,
- « Մեռնիս այլ անդին երթաս՝ զայդ ճերմակ ծոցիկդ ի՞նչ առնես ,
- « Զամէն որդերն ուտեն , դու է՞ր գիս մահբում կուպահես : »

Ո՞վ տարփական պաղատանքին կրցած է տալ շեշտ մը աւելի ազխտարչ ու աւելի անուշ .

- « Այդ քո ստեղծողի՛դ համար , երբ քայլես՝ գունեղ մի՛ շարժեր .
- « Այդ քու աչերուդ խնձերն շատ մարդու արիւն է խտեր .
- « Խօշ ես՛ր , արեւո՛ւղ համար , որբուկ եմ , գիս մի՛ լացներ .
- « Տղա՛յ եմ , չեմ ի կենար . գիս ի քո կրակն մի ձգեր : »

Ո՞վ կրցած է վտարուած , իր սեար»էն հետու մնացած սիրահարին ողբը աւելի քնքուշ ու աւելի գորեղ կերպով կողկողիլ .

- « Իմ ետք , խղճա՛ր քո զերուզ , քո զերուզ մէն մէն կենալուդ ,
- « Գոագանի ալանի լալուս վախեմ թէ՛ կ'ընեմ աչերուս .
- « Լսեք եմ որ վարդ ունիս , ուղարկէ անտե՛ մը զերուս .
- « Պագնեմ աչերուս զնեմ որ դաղբի աչերս ի լալուս : »

Եւ ո՞վ աւելի հզօր կերպով պատկերացուցած է սիրոյ երազին մէջ ամբողջ կեանքին հոյզը ցամփեցուցած երկտասարդին քայքայումը .

- « Սուրբաթ ու ճրագ զբիր , զիս ի քո լուսդ ձէնեցիր ,
- « Զէդ ի քո մէջ ծովուդ եկի , լօք զարկէր ճրագն անցուցիր .
- « Ա՛տ էր քո ամէն ումէտն , ա՛յ հոգեկ , որ ինձ կուտայիր .
- « Ըրագդ , ա՛մ , ա՛լ ի՛նչ վատած՝ երբ բազկիս ումն հատուցիր : »

Կարելի է այս շարքը զեռ շատ երկարել : Քուչակի գործին այդ մասին լիակատար վերլուծումն ընելու համար, պէտք պիտի ըլլար անոր երգերուն գրեթէ կէսը յիշել այստեղ : Այսփանը բաւական է սակայն ի վեր հանելու Քուչակի սիրերդին շատ մասնաւոր եւ թանկագին հրատուրը : Խոյսեմ աւելի լայն ու վե՛հ աշխարհայեցողութիւն մ'ունի՛ր՝ անշուշտ , բայց ան իսկ չի հասնիր սիրոյ դուին արտայայտման մէջ հոգեկան ճեղքատանքի այս տարօրինակէս քնքուշ , շնորհալի ու միանգամայն խորունկ քաղցրութեանը : Ատոր համարմէքը կարելի է միայն գտնել հեղեղեղ կարգ մը սիրերդներու եւ երբայական «երդ երգոց»ին մէջ որ նոյն հզօր ու հեշտական բարախումբ կը զգացուի սիրով արբշիտ սրբին , բայց ուր այդ բարախումբ շատ ծանրաբուն է հիւանդոտ , թունալից , անմաքուր զգայութիւններով որոնք բացակայ են մեր աշուղին քով , որուն սիրտը մանկականօրէն վճխե է ու աղւոր՝ ինչպէս առաջին մարդուն սիրաքոյ : Ատոր ըուն համարմէքը գտնելու համար , պէտք է դարեր վար իջնել ու զալ մինչեւ Հայնէն , որ իր կծու հեղնութեանը խաղերէն յոյճած պահերուն , երբ իր մեծ ու խորքին մէջ գմայլելիօրէն ջինջ սրտին հետ մինակ կը մնար , այդօրինակ մաքրութեամբ ու քաղցրութեամբ աւաչներ ունի արձակած , ու մանաւանդ մինչեւ Վերլէնը , որ իր տեսակ մը տաղերուն մէջ իր վիրաւոր հոգիին արխնը թուլօրէն կը ձգէ հոսիլ սիրոյ խորանին ասջեւ , եւ որ իր այդ էջերուն մէջ՝ ամենէն հարազատ եղբայրն է մեր Քուչակին , ինչպէս իր միտախօսական տաղերուն մէջ՝ եղբայրը մեր նարեկացիին :

Եւ Վերլէնն ու Հայնէն , հակառակ իրենց վիթխարի հանճարին , հակառակ իրենց արուեստին տարօրինակէս գիտակից նրբութեանն ու ճարպկութեանը , չեն գերազանցեր Քուչակը՝ նոյն իսկ ձեւի զեղեցկութեան մէջ , երբ բաղդասենք այդ մեծ վարպետներուն հրաշակերտներուն հետ մեր աշուղին զեղեցկագոյն տաղերը , որոնք հանրեր են աղչեցուցիչ շղթաւերու , որոնց մէջ մտածումը միշտ ինքնատիպ է , պատկերը՝ միշտ ուշադրաւ , նոր , զօրեղ ու իր արտայայտել ուզած

գաղափարին կամ զգացման հիշող ու հիշող համապատասխան ։

Ինչ որ մեզի համար կրկնապէս , — անհունապէս , — թանկագին է Քուչակի գործին այս կոթողական գեղեցկութեանը մէջ , այն է որ այդ գեղեցկութիւնը «հայկական» է , իր արմատն ունի մեր ցեղին որոշ խառնուածքին մէջ ։ Պաշտում ամէն բանի որ պարզ է եւ անսթեւեթ , անսահման ջերմութիւն , անկեղծութիւն , քնքշութիւն՝ գորովի մէջ , — ըլլալ գորով մայրական , եղբայրական կամ տարփական , — բուն սէր՝ հակառակ քրիստոնէութեան բերած մեծ ախրութեանը՝ բնութեան գունազեղ ու ստույգ ճոխութիւններուն , կեանքի առողջ արբեցութիւններուն . զոհարեութեան հակում ամէն բանի մէջ , զուրգուրագին խանդաղատանք՝ սեւ է ցաւով շարչարուածին համար . նախասիրութիւն՝ խաղաղ , բարի , արգաւանդ , աշխատութիւնով ու սիրով առողրուն կեանքի մը . հաս տարբեր որոնք գոյութիւն ունին հայ հոգիին մէջ , որոնք նոյն իսկ տիրականներն են հոն , բայց որոնք , շատ մը խոշոր ու ծանր թերութիւններու մացառութիւն մէջ թաղուած , յաճախ անտեսանելի են դարձած , երբեմն ալ իրօք աժդունած են ու թառամած , բայց երբեք ջնջուած ։ Ատոնք են որ կը կազմեն հոգը ուր բուսած է Քուչակի երգերուն հոյակապ ծաղիկը ։

Ողորմուկ ու լալկան շեշտն իսկ որ այդ սիրերգներուն մեծ մասին մէջ կը տիրապեակէ , որ կարող է ախորժելի չթուիլ խորխտ հոգիի մը որ չ'ուզեր երկրպագել ոչ մէկ կուօքի , նոյն իսկ Միրոյ՝ առջեւ , ներելի չէ թերութիւն մը նկատել Քուչակին , ու մանաւանդ ներելի չէ զայն զժրագող ու շղթայակապ Հայութեան կ'գած հոգիին արդիւնքը համարել ։ Այդ զխոշորութիւնը զոր ես իսկ ներկայացուցի վերեւ՝ խրատական երգերուն առթիւ , այստեղ անխժատ պիտի ըլլար այլեւս եւ խորապէս անիրաւ . աշխարհիս ամենէն անեղազօր ազգերուն իսկ բանաստեղծները գրեթէ միշտ լալով է որ երգած են սէրը , որովհետեւ սէրը , «մահուան չափ հօր» , մարդկային յուզումներուն ամենէն խորինն ու խորհրդաւորն ըլլալով , հիմէն կը զգրողէ հոգին ու անգիմաղբելի տըրութիւնով մը կը գինոզցնէ զայն՝ նոյն իսկ երբ երջանիկ է ան . արեւելեան բանաստեղծութեան մէջ մանաւանդ , սիրերգը ողբ մըն է միշտ , մեծագոյնը ողբերուն . հայ ազգին շղթաները հոգ սեւ է գեր չեն կատարեր . Հաֆիզ , որ փառազօր պարսիկ ազգին կը պատկանի , ինքզինքը «մուրացկան» ի կը նմանցնէ իր սիրականին հանդէպ .

« Ո՞վ է որ յանձն պիտի աննէ իմ ազերսագիրս տանիլ թաղուհոյս
« եւ պիտի համարձակի անոր բսել » — քու վեհապետութեանը խա-
« թերը համար , աչքէդ հետս մի՛ վաներ սա խեղճ մուրացկանը ։ »

Մեր Քուչակը նորէն աւելի ժպիտ, աւելի լոյս, աւելի ծագիկ կը գնէ իր ողբին մէջ, աւելի շնորհազեղ խեղզնալներ, աւելի զուարթութիւն ալ— երբեմն մինչև չարածճիւղութիւն յանդիպող կատակներ: Ատոր համար է արդէն որ այդ ժեզարու աշուղը ժթ դարու բոմանթիկի մը շեշան ունի յաճախ: Ու նոյն իսկ, մերթ, այդ աղաչաւոր ու ողբազին երգերուն մարմնող, անուշ ու կարծես ամբողջ արցունքնեւրով շինուած ծովուն մէջէն, աչք ժայռերու պէս կը ցցուին մէկ քանի արու ճիշեր, որոնք արեւելցի բանաստեղծներու մէջ, բաց ի կայամէն, շատ հազուադիւրս են: Այդ կտորները կ'ուզեմ մասնաւորապէս մատնանիշ ընել, որովհետեւ ատոնք են որ մեզի իրաւունք կուտան Քուչակը հին Հայութեան ամենէն յանդուգն բանաստեղծը համարել, եւ Արեւելքի ամենէն ինքնատիպ քերթողներէն մին:

«Եւր»ը զոր կ'երգէ Քուչակ, երբեմն՝ առաւել կամ նուազ երկայն նազերէ յետոյ անձնատուր եզրող սովորական պշրուհին ըլլալէ կը զազրի, անառիկ հուրի մը կը զամնայ, արհամարհոտ՝ իր ոտքին տակ զալարուող պաղատանքի խունկերուն:

- « Վայրի վարճինակդ եմ ես, արդիլէ, ո՛ մարդ, թէ կարես .
- « Թոչիմ այլ երամ խառնիմ, գոս ի հետ ճանչել՝ թէ կարես .
- « Ոսկի խափէս այլ շինես, զիս ի ներս գնել չկարես .
- « Զերկիր բարեխօս բերես, զիս ի տուն տանել չկարես : »

Երբեմն ալ «Եւր»ին այդ անողոքելի անմատչելիութիւնը, — որ արդէն աւելի մեծ զոտոգութիւններով նուաճուելու թարուս տենչն է, — կը մեղմանայ քիչ մը, դիւցազնական յատկութեանց ապացոյց մը պահանջելով՝ իր համբոյրին վայելմանը փոխարէն .

- « Ամուր եմ քարիդ նման որ մորճիկն ի յիս չբանի .
- « Բարձր եմ թուխ ամպիդ նման որ ոչ ով ի յիս չի հասնի .
- « Աղեղն կգննի լինի, ու լարն ի վերայ գալնի .
- « Քաշողն քաջորդի լինի, հապա թէ իմ սիրուն հասնի » :

Այդ դժուար ձևք ձգուելիք, մահուան վրայէն ցատքելով ստացուելիք երջանկութեան քերթուածը իր ամենէն սիրուն արտայայտութիւնը զտած է հետեւեալ քանակին մէջ .

- « Մաղիկ այն ծաղկին կ'ստեմ որ օձու բերանն է բուսեր .
- « Լուկ մարդ, ի յօձուն ահուն, զայն ծաղկին հոսն չէ ասեր ,
- « Մանուկ մի Հոռմանց է ելիւր, զարեւուն թարկիկն է տուեր ,
- « Զօճիկն արեւն հաներ ու ծաղիկն բերնէն ասեր : »

Աէրը, ըստ Քուչակի, ամենէն մեծ բարիքն է կեանքին .

« Քան զսէրն այլ քաղցրիկ պտուղ ի յաշխարհս չաւտամ թէ լինի . »

բայց եւ ամենէն մեծ ցաւն է ան, ամենէն ահեղ հիւանդութիւնը, խենթութեան եղբայրը եւ մահուան հայրը. միայն թէ միշտ սրբազան իրն է ան, օրուն վրայ երկիւղածութեամբ խօսելու է, եւ սիրահարը, նոյն իսկ իր ամենէն յիմար զառանցանքներուն մէջ, քաղցր կրօնքին երկրպագուն է, զոր պէտք է յարզանքով պաշարել .

« Ասեղծօղ, զքո ստեղծած ծառայն մի՛ մասնեք ի ձեռն սիրոյն .

« Աէր զնա զէմ խէ՛վ արեր, զարձուցնր է զէա կապելուն .

« Ով որ սիրոյ աէր մարդոյն մեղադրէ, ինքն է ասելուն »

Անկարելի է ջնկատել բարի, քաղցր, քնքուշ ու պարզ, անհունորէն «գորովալից» ու սաք, տարօրինապէս «անկեղծ» շեշտը որ կայ այս ամենուն մէջ : Եւ ատի, կը կրկնեմ, «հայկական» շեշտն է, զոր կը գաննեք նաեւ, ձեռով տարբեր, բայց խորքին մէջ նոյն, նարեկացիին, Աբովեանին, Ալիշանին մէջ, ինչպէս եւ մեր ժողովրդական երգերուն, մեր եկեղեցական երաժշտութեան եւ ճարտարագեոութեան մէջ :

Գալով Քուչակի «պանդուխտի երգեր»ուն, աւելորդ կը համարիմ անոնց վրայ ծանրանալ . Դաւիթի համբաւաւոր սաղմօսէն ի վեր (« Առ գետս Բարեւազուոց՝ անդ նստէաք եւ լալաք, որպէս յիշեցաք մեք անդ զԱթուին ») ոչինչ գրուած է ու եւ է լեզուով որ զարիպութեան ցաւն այդքան ուժով եւ այդքան բնական կերպով արտայայտէ : Հայութեան ազիբէն փրթած ճիշեր են ատոնք : Եւ այդ «պանդուխտի երգեր»ը կ'ապացուցանեն որ Քուչակ, եթէ իր քնարը նուիրած է զլիսաւորապէս սիրոյ եւ հնչտութեան տարփողութիւն, իր ազգակիցներուն տառապանքին անտարբեր մնացող ու մարմնական հաճոյքները երգելով շատացող եսամոլ մը չէր . այն ամբողջ յուզումը զոր դրած է սէրը երգելու, բնութեան զողար գեղեցկութիւնները փառարանելու, գինիին շարի զօրութիւնը օրհնելու, նոյն այդ յուզումը, — թերեւս աւելի բարձր աստիճանով մը, — նուիրած է՝ իր դաւակները սնուցանելու, պահպանելու, երջանկացնելու այլ եւս անկարող զարձած զժբարդ հայրենիքէ մը լալով ու ակամայ հեռացող ու օտար երկինքներու տակ միշտ իրենց հողն ու ջուրը յիշելով հիւժուող զարիբներուն հսկայ արիւտութիւնն արտայայտելու : Այդ երգերէն մին, որ կը թարգմանէ ոչ թէ զարիպ անհատներու, այլ ամբողջ զարիպ հայ ազգին ցաւը, օտ կաթիլովն ու արտասուախառն մխիթարողութեան ու յուսառութեան ազազակը կը պարունակէ, որ կը բաւէ որպէս զի պաշանեք մեր Քուչակը, — յաւիտենական ստիակը հայ սրտին .

« Պիտէր կաթ մի յայն գինուն որ խմեց ենովք Եղիա .

« Խմեց Տէր Գրիգորն Հայոց, ասաց թէ՛՝ Հանդայ .

« Հա՛յ երամ, զուք է՞ր կուլաք, գիտէք որ ձեր Տէրն ար գայ .

« Շատոց մթան լոյս արեր, կու վախէք թէ ձերն ուշանա՞յ »

• •

Քուչակի գործին յայտնութիւնը ամենէն բերկրափոխ ու կազդու-
րիչ ղէպքերէն մին կը համարիմ եւ, որ պատահած ըլլան Հայոց հան-
րային կեանքին մէջ՝ շատ տարիներէ ի վեր : Եւ ասի՝ ոչ միայն, որովհե-
տեւ , ինչպէս Անաթոլ Ֆրանս կ'ըսէ , « մէկ հատիկ օտանաւ որ մը աւելի
բարիք բրած է աշխարհիս քան թէ մտադադործութեան բոլոր հրա-
շակերտները » , այլ նաեւ որովհետեւ այսպիսի զեղեցկագիտական զանձի
մը երեւումը ազգի մը մէջ , ամենէն թանկագին ազդակը կը դառ-
նայ անոր անգամներուն՝ ազգին հանգէպ մէրն ու հաւատքը , եւ
իրարու միջեւ համերաշխութիւնը ամրապնդող : Ազգ մը կը զազդի
գոյութիւն ունենայէ , երբ շուտի իր ծոցէն բղխած մէկ քանի մեծ
զեղեցկութիւններ որոնց հանդէպ բոլոր կուսակցական , անհատական
վէճերը հարկաւորաբար զազդին միևնոյն երախտազէտ հիացմանը մէջ
եզբայրացած , այդ զեղեցկութիւնն ստեղծելու կարող եղած ցեղին
հաւատարմացն պատկանելուն հաճոյքին մէջ վայրկեան մը ամէն
անջրպետ մտոցած եւ իրարու սերտօրէն միացած : Մեզի համար մա-
նաւանց որ մեր պատճառութեան ամենէն խաւարչտին շրջաններէն մէ-
կուն մէջ կը գտնուինք այսօր , վհատութեան ու դառնութեան լքում-
ներուն զէմ ծառայելու համար երկու բան կայ որ ամենէն աւելի մեզ
կարող են սրտապնդել , — վսեմ օրինակը այն քաջերուն որոնք
ցեղին փրկութեանը համար մօտնիլ զիտցան եւ ցեղին արութիւնը
ապացուցին , եւ անշիջական լոյսը այն անկորուստ զէմքերուն որոնք
մեծ ու « հայ » զեղեցկութիւն մը արձակեցին իրենցմէն ու ապա-
ցուցին Հայուն մատուցող կորովը :

Չգինովնաճք երեւակայական մեծութիւններ երազելով մեր մէջ ,
բայց գիտնանք ճանչնալ մեր իրական արժանիքները : Ու հրացումը
զոր ինձի ներշնչեցին նարեկացին , Արովեանն ու Քուչակը , Ֆրանսայի
ամենէն նրբաձաչակ ու ամենէն խստապահանջ զեղեցկազէտները զայն
նոյն չափով զգացին :

Ահա ինչ որ կ'ըսէր պ . Կապրիէլ Մուրէ այն զեղեցկի բանախօ-
սութեան մէջ զոր արտասանեց Մայիս 28ի երկիոյթին .

« Այդ (ժ) դարուն ամենէն ապշեցուցիչ ու ամենէն համեղ բա-
« նաստեղծը եւ ամենէն « արուեստագէտն » ալ՝ այս բառին արդի
« իմաստով , այն որ ամենէն աւելի ներուժօրէն ու ամենէն աւելի
« ցայտուցիկ ու դուռագեղ կերպով զիտցաւ արտասայտել իր զգա-
« յութիւնները , Գրիգոր Նարեկացի վանականն է : Ոչինչ կայ , ար-
« զարեւ , աւելի սարօրինակ , աւելի շուարեցուցիչ , այլ եւ աւելի
« խորաթափանց՝ քան այդ անձկութեան ազդակները , այդ յոյսի
« շարժարանները , այդ զղջման դալարութիւնները , այդ դժուրի տե-

« սիւքները , այդ ջախջախումները , պակուցումները , յափշտակու-
« թիւնները , խոյանքները , լուսափառումները , բորբոքումները որոնց
« մէջ խեղճ վանականին հողին ու մարմինը կը ծփծփան , կը տուայ-
« տին ու կը հրճուին : Այդ բանաստեղծութիւնը կարծես զառան-
« ցանքով բոցավառուած է , բայց մարդկային կը մնայ իր թարգմանած
« զգացմանց եւ զգայութեանց ճշմարտութեամբը : Ատի կը յիշեցնէ
« միանգամայն «Երդ երգոց»ը , «Յայտնութիւն»ը եւ «Ա. Թերեզան» ,
« Գրա Անճելիքոյի եւ Վան էյքի արքայութիւնները , Օրբանեայի
« եւ Վան Պոսքի զոսթերները : »

Ուրիշ քննադատ մը , Փարիզի Փրքի Պիեթ Թերթին մէջ՝ վերջերս
լոյս տեսած Poèmes arméniens գրքին վրայ խօսելով , հետեւեալ տողերը
կը նուիրէր նարեկացւոյն եւ Արովեանին .

« Նարեկացիի ազօթքները , արտասովոր ազազակներ միտախա-
« կան հրայրքի . . . Ա . Արովեանի «Երեւանի բերդ» , պատկերնե-
« բու ապշեցուցիչ սաստկութեամբ ու ջղատութեամբ էջ մը . . . » :

Ու պ. Կսպրիէլ Մուրէ՛ դարձեալ՝ սապէս կ'արտայայտէր , իր միև-
նոյն բանախօսութեան մէջ , տպաւորութիւնը զոր իր վրայ գործած էին
Գուշակի տաղերը .

« Հաճոյքով պիտի ունկնդրէք նահապետ Գուշակի սիրային քեր-
« թուածները , ցօղով համակ թաթառն , թարմ պատկերներով
« պսպղուն , տողորուած՝ բնութեան զգացումով մը որ ճշմարտապէս
« զմայլելի է : Հաճոյքով պիտի ունկնդրէք այդ դորովազին սթրոֆ-
« ները , այդ տարիափառ շաղփաղփանքը , թռչուններու զեղեղձանց
« մէջ , Վանայի զեղեցիկ ալիստաններուն հովանոյն տակ , եւ թերեւ
« դուք ալ ինծի պէս պիտի դանէք անոնց մէջ տպաւորութիւնը ա-
« բեւեղեան «Թնթիւրմեցցօ»ի մը՝ Հանրի Հայնէն հինգ վեց դար ա-
« ռաջ դրուած : Այդ տաղերը Սողոմոնի «Երգ Երգոց»ին մեծփայլ-
« չութիւնը չունին , բայց աւելի սրտարուխ են , աւելի խանդակա-
« թօրէն տարփոտ : »

Այսպիսի գնահատում մը շատ աւելի թանկագին է մեզի համար
քան մեր խեղճութեանը երեսին նետուած արձամարձոտ գիտութիւնը՝
զոր կ'առեմ : Ենթադրեալ մեր անցեալին փոշին քրքրել , հետզհետեւ
աւելի որոշ ու ամբողջական գաղափար մը կազմելու համար գործին
վրայ զոր մեր հայրերը կատարեցին , ճանչնանք մենք մեզ , ու ճանչ-
ցնենք օտարին : Ատի պիտի բաղմապատկէ մեր կորույր եւ մեր կամքը
քանդող Տաճկին զէմ մեր կուրին մէջ , վասն զի մեր պայքարը՝
այսպէս՝ իրեն նպատակ պիտի ունենայ մեր ցեղին զոյսութիւնը պաշա-
պանել ոչ միայն որովհետեւ մեր ցեղն է ան , այլ որովհետեւ զեղեց-
կութիւն ստեղծելու կարող ցեղ մըն է :

ՍԻՐՈՑ ԵՐԳԵՐ

Ա.

Ան առաւօտուն լուսուն ձայնըն դայ դարնան ձագերուն .
 Ա՛յ իմ փոքրիկ ձագեր , ձայն անուշ է քանց ամենուն .
 Ձագ մի կայ՝ պուլպուլ կ'ասեն , զինչ կ'ասէ՝ ամէնըն սիրոյ .
 Ձայնիկն ակնճովս բնկաւ , չի դադրիր աչերս ի լալուս :¹

Բ.

Ա՛յ իմ նուս ու նուշ բերան , նուս ու նուշ ձագիկ 'ւ ըսանն .
 Դու հաղբեղարդի նման , մարըն չէ բերել քեզ նման .
 Պսկունքդ է լիման նման , կու բանաս դու մարդու մասան .
 Լեզուդ է պլպուլ նման , կու գովէ զինչ դարնան նման :²

Գ.

Հա՛յ իմ փոքրիկ շամամ , քո ծոցուդ , ա՛մ , ե՞րբ տիրանամ .
 Քո ծոցդ է ի ծով նման . ծովն զեզ կ'ասեն ի ջերման .
 Փոքրիկ մտերմիկ լինամ ու մոնում ի ծոցդ՝ ու լռիամ .
 Մովերուդ ալ ի դուրս ելնում՝ ուներուդ շուքն քնանամ :³

Գ

Կարօտ կարօտովդ էի, հասրաթովդ ի մռս կուգայի .
Անկարձ ինձի զէմս ելար՝ ես ատոր կուժան շունէի .
Չինչ մէկ մ'որ ծառված լինի 'ւ ինքն ի սաղ աղբիւր հանդիպի,
Դրնէ զչնչիկն՝ ու խրմէ որ սրաին թաւութն անցընի՝

Ե

Աչերս երեսէս ի վար լճք զանդատ արտ ի սրտիս,
« Երթաս սիրոյ տէր լինիս, զան հազար չարի ամեն զիս » .
Արաիկս աչերուս ասաց . « Կուրանամ թէ սուտ կու խօսիս,
Ինչ որ աչք չի հաւնէր, չի խարէր հազար լեզու զիս » :

Զ

Լուսի'ն, պարծենաս, ասեն, « Լուս կուտամ ասանվորիս » .
Ահա հողեղէն լուսին ի գրկիս 'ւ երեսն երեսիս .
Թէ չես աւասլ այս գերուս, յետ տանիմ ըզիէչ կապայիս .
Վախեմ սիրոյ տէր լինիս, լուս պակաս տաս՝ ասանվորիս :

Է

Սուտ է որ կ'ասեն, եզրա՛րք, թէ ընտանի կաքաւ չի լինի .
Մէկիկ մ'ես երէկ տեսայ, յէյնէկ է զիր տէրն որ ունի .
Իր օնքն էր զալմով քաշած, իր բերանն շաքրով ի լի .
Զմեակն ալ ի գիրկն աւնու՝ ի ծոցուն է կենդանի :

Ը

Ձո՛ւր, գլղլալէն կուգաս, գետի թոր ակնէն կուգաս .
Երթաս այդ ձորերդ ի վայր, ձայնըդ կայ ու դուն չերեւաս .
Գիտեմ՝ սիրու տէր ես դուն, ի օտար աշխարհ կու գնաս .
Երթաս ու սիրուդ հասնիս, գիշերն ի քուն չի լինաս :

Թ

Թուխ աչք ու թուխ ունք ունիս, թուխ մազեր, կուլակդ ի հողիս •
Շաւլայ կաճկըտուր լինիս թէ չի գաս գիշերն ի մօտիս •
Թէ գաս գիշերն ի մօտիս, զընեմ երեսդ երեսիս,
Երեսդ երեսիս զնեմ որ զպնու քու շունչդ իմ շնչիս :¹²

Ժ

Գիշերս ես ի քուն էի՝ իմ սրտիս ականջն էր ի բաց •
Սիրու հասն ի ձայն էած, լօք լսեց սրտիկս ու զողաց •
Կու թուէր իմ հարին լեզուն ան հասին բերանն էր զբած •
Ո՞վ իմ սրտիս զանգաին ան հաւուն հասկցուցած :¹³

ԺԱ

Ի՞նչ անեմ կա՞ ի՞նչ լինամ երբ նայիմ որ դուն չերեւիս •
Սրտիս ալ ո՞նց տամ համբեր յերբ լեզուովդ ի յիս չի խօսիս •
Կուլամ նա կուտաս ճուղաց՝ «Սազոս արա, սիրուս հասանիս» •
Սև սապո, ա՛մ, քանի՞ անեմ, եփեցաւ ճիկարս ի փորիս :¹⁴

ԺԲ

Ո՞ւր էիր, ո՞ւսկից եկար, անծանօթ, քչիս սիրեցիր •
Կրակն ի թէղնիքդ ունիր, ի ծոցիդ ի վար թափեցիր •
Քո սէրդ ալ ոսկի արիւր, իմ սրտիս քուրան հալեցիր •
Դարձար զան հալխայ արիւր՝ և իմ սրտիս ականջն անցուցիր :¹⁵

ԺԳ

Սուրաթ ու ճրաղ զրիր, զիս ի քո լուսըդ ձէնեցիր •
Ջէղ ի քո ծովուդ եկի, լոք զարկիր ճրագն անցուցիր •
Ա՞ս էր քո ամէն ումէան, ա՛յ հողեկ, որ ինձ կուտայիր •
Ճրաղդ, ա՛մ, ա՛լ ի՞նչ վառած՝ երբ բազկիս ուժն հասուցիր :¹⁶

ԺԴ

Հընցկուէն հետուոր էաք զինչ լուսին ի սարդ ի գիմաց •
Եկաք մտեւոր եղաք զինչ զջուրդ ու ձուկդ հիտրաց •
Աւա՛ղ, թէ կարեն զջուրն, լօք մընայ ձուկն ծառուած •
Ասանց ջուր՝ ձուկն չի սպրիլ, լօք ջրին կտրողն անիծած ։¹⁷

ԺԵ

Գանի՛ ու քանի՛ կ'ասեմ՝ մի՛ կենար զուէն խամ լաթերով •
Գուա՛ աղբշու՛մ հաղիւր որ նախած է ոսկի թեւով •
Արե՛կ լուկ առջեւս անցիւր, լօք քալէ՛ քալիդ համբով •
Յայնժամ ինձ աղւոր թըխա քան զուսի որթն խաղողով ։¹⁸

ԺԶ

Կարմիր ու սպիտակ երես, ա՛մ, քանի՞ զիմ սիրտս աչքրես •
Կ'երթաս ի թուխ ամպն ի ներս, ամպու դոլ՝¹⁹ կ'անես զիս կ'էրես •
Կոճկիկդ ալ արձակ այնեա ու ճերմակ ծոցդ ցուցանես •
Անկի զիս մահրու՛մ հանես, թող զփողուն ձայնն չի լսես ։²⁰

ԶԷ

Կարմիր ու կանանչ հաղնիս, զէդ նրոտն հասիդ նմանիս •
Այնժամ ինձ աղվոր թղիս երբ ի ձեր զուէն կանգնիս •
Դուսն ալ կխոսարաց անես, ցած հայիս մանար ծիծաղիս •
Աչօքդ ունովդ անես, զիմ տխմար խելքս կու տանիս ։²¹

ԺԸ

Աղւ՛ս՛ր, իմ հազա՛ր աղւոր, զբախտին բհհեշտի խնձոր •
Նաքբէ եղեղին մէջէն ես քաշած քանց զլտաթիֆդ աղւոր •
Զուներդ ես աղեղ արեւ, ու զաչերդ ուղօչ նեաուոր •
Ասով խոցեցիւր զու զիս, ես զարիւղ եմ, երթամ ի քնդօ՛ր ։²²

ԺԹ

Իմ հին սէր՝ առջի յորդոր, իմ արևուտի իմ աստնուոր,
Իմ մանկութենէ սիրած, մի՛ կենար հետ ինձ նենգաւոր,
Երթամ թուխ աւ լուրջ հազնիմ ի սարերդ ընկնիմ սեւաւոր,
Զինչ ես եմ՝ թող զու լինաս, սիրող սեւ ի բազղէջ մալոր։²²

Ի

Հա՛յ իմ մաղղ ուսի մորճիկ, չորանա՛ս թէ զիս մտանաս,
Փուռ ու ճիճվի կեր գանաս թէ ծոցիկդ այլ՝²⁴ մարդու բանաս,
Ահա քեզ գիշեր կուգայ, երազին զու գէշ տեսնես,
Ամէն ասուտաք լուսնին գինք թողուս՝ ի յիս գաւնաս։²³

ԻԱ

Ես երկու ետր կու սիրեմ, չեմ գիտեր թէ հաւնիմ որո՛ւն,
Մէկն է ի լուսին նման, մէկ նման՝²⁶ է բարկ արեւուն,
Լուսին, ես քեզ չեմ սիրել, զու սովոր ես խոս կենալու,
Արեւ, գքեզ կու սիրեմ, որ՝²⁷ ծագիս հետ լուսանալուն։²⁸

ԻԲ

Թուխ աչք ու ունքեր ունիս, լայն ճակատ ու կարմիր երես,
Այդ ճերմակդ որ զուն ունիս, զչամամ ծիծերդ որ ի ներս,
Մեանիս այլ անդին երթաս՝ զայդ ճերմակ ծոցիկդ ի՞նչ ասնես,
Զամէն որդերն ուտեն, զու է՞ր զիս մահրում կու պահես։²⁹

ԻԳ

Գիշեր ու ցորեկ կուլամ, աճափ իմ ետրն կու լսէ՞,
Ա՛նչափ սորբմուկ կուլամ, աչերուս արիւն կու կաթէ,
Ա՛յ, իմ հեռացած ետրէն ող ինձի խապար մի բերէ,
Հալուէ զիմ ելած հողին զարձուցեր՝ ի ինձի կու բերէ։³⁰

ԻԴ

Ա՛յ սարեր , ա՛յ ձորեր , զիտացէք , ետք եմ կորուսել •

Ա՛յ քարեր , ա՛յ թփեր , անայ ի ձեզ չէ՞ եկել •

Ա՛յ քարէ կարմընջնի , ի ձեզ չէ՞ անցել •

Զիս ի քուն թողեր ելեր գնացեր : ³¹

ԻԵ

Երեսդ է լուսին նման ու զիլֆերդ ի դատիր զիշեր •

Գնքեր բեհեշտի խնձոր 'ւ ի ծովուն ատած քեզ աչեր •

Ուներ կնստմեա ունիս , թուխ աչեր , թարթիչդ է նետեր ,

Իներանդ է լալէ ֆըղան՝ մէջն ի լիք է մարգարիաներ : ³²

ԻԶ

Քու ծոցդ Աղամայ զրախտ , մտնու ի խնձոր քաղէի •

Քո երկու ծրծին միջին պատկէի ու քուն ըլլայի •

Քո գունտին զինի պիտէր խմէի ու հարբենայի •

Հողիս պարտըկան էի գրողին , լօք թող դայ ու անու տանի : ³³

ԻԷ

Ա՛յ իմ ազրերանց արիւն , յասպտած քարն կենաս դուն •

Աչերդ ուսնայի նման , ո՛չ ի քուն ես եւ ո՛չ արթուն •

Վախեմ թէ զքեզ որսան ու զրկեն զիս ի քո տեսուն •

Ասանց քեզ ես ո՞նց ապրիմ կամ իմ աչերս տանի քուն : ³⁴

ԻԸ

Սիրեմ դայդ սիրուն երեսդ , որ լուսին ի մօտն է դերի ,

Պագնեմ դայդ բարկուկ պոկունքդ , որ չէքէրն ի մօտն է լեզի •

Թուխ աչք ու կամար ունքերդ քան զծովն կու զարնէ ալի •

Իերնիկդ է ի շիշ նման որ վարդին ջրովն է ի լի : ³⁵

ԻԹ

Հասչեմ նա կուգայ արիւն ազօրրին իր շատ արեւուն -
Հատաչս ի յերկինք ելել՝ երկնուց ի վայր կուգար ձիւն -
Ամտով ձիւն ո՞վ է տեսել որ կուգայ ի մանուկ մարդուն -
Չի գիտեմ թէ ի՞նչ մէն կուգայ թէ կուգայ հաւսար ամէնուն :³⁶

Լ

Աչկո՛ւնք, ծրարեմ ըզքեզ կրակով որ երթաս երես -
Լեզո՛ւ, ա՛լ կտրեմ ըզքեզ սուր դանկով որ ա՛լ չի խօսիս -
Սրտիկս, ա՛լ դանակ ամեմ, արիւնին մէջն թապլտիս :
— Երբ սապս ու համբեր շունիս, սիրոյ տէր ինչո՞ւ կու լինիս :³⁷

ԼԱ

Իմ եար բարձրագնայ լուսին, յո՞ւր կ'երթաս գիշերդ անհուն,
Շատ յերդիք ի վար հայրս, կու տեսնես շատ կիզէլ ի քուն,
Եւ գկոճկիկս ալ արծակ արեր, լոյս գիպեր ի մէջ ծրծերուն,
Շառաւիղ յերկինս տուեր, խաւարեր լոյսն աստղերուն :³⁸

ԼԲ

Այդ քո սակզօղիղ համար, երբ քայլես՝ դուներդ մի՛ շարժեր,
Այդ քո աչերուդ խնձերն շատ մարդու արիւն է խմեր -
Ոտջ եար, արեւուդ համար, որբուկ եմ, զիս մի՛ լացնե՛ր -
Տղայ եմ, չեմ ի կենար, զիս ի քո կրակդ մի՛ ձգեր :³⁹

ԼԳ

Ա՛յ իմ նոնախալաս, որ եկիր ի մեր մահալլաս,
Եկիր ու նոր սէր բերիր, լուկ լցեր զկրակն ի վրաս -
Երթամ աղաչեմ զլստուած, երբ եկիր նէ ա՛լ չերթաս -
Չերեսս երեսիդ զնեմ, որ զեկած ճամբադ մոռանաս :⁴⁰

17

Երնկ ես անոր կուտամ որ առեր իւր եարն է փոխեր,
Ոնց որ զխախտըն անցեր, ջուրն էլեր զկամարնն է տարեր,
Չնիլ, եղեմնիկ եղեր զստխուն հեաքն է կորուսեր .
Ասեր ի սրազան մտեր, ցորեկով զգնչիկն է սպաղեր :⁴¹

18

Կարմիր վարդ կանանչ թփով, կանանչ թուփ կարմիր խնձորով,
Քանի՛ լամ ու զքեզ ոգեմ զարթըրցնեմ ոգոց հանելով .
Թէ դու կու սիրես սրտովդ, ինձ ասա՛, ես եմ կարօտով .
Թէ չես ի սիրել սրտով, սուրբ Աստուծո՛ւ Աստուած քեզ խտով :⁴²

19

Ս՛մ երեսդ է՞ր է զեղնել ՚ւ երեսիդ գունն գնացեր .
Գէ՛մ քո մանչն չէ մտնել կամ օտար երկիր գնացեր .
Թէ ես լամ նա հաղ ունիմ, որ զիտեմ ինչ եմ կարուսել .
Կարել է իմ հոգուս հոգին, ՚ւ անհոգիկ ես եմ մնացել :⁴³

11

Քո ծոցդ է ճերմակ տաճար, քո ծրծերդ է կանթեղ ի վառ .
Երթամ ես ժամկոչ ըլլամ դամ լինիմ տաճրիդ լուսարար :
— Գնա՛, ծօ՛ տխու ալիւր, չի վայլես տաճրիս լուսարար .
Երթաս դուն խաղով լինաս ու թողուս տաճարս ի խաւար :⁴⁴

11

Քանի՛ մարն զիս բերեր, քանանի չեմ խոստովաներ .
Ուրաւեղ քանանայ տեսեր նա ծակեր ճամփուս ու ելեր .
Ուրաւեղ մէկ աղւոր տեսել, զիրկ ու ծոց ՚ւ ի զէ՛մ գնացեր,
Մոցիկն եմ ժամառն արել, ծրծերուն եմ խոստովանել :⁴⁵

ԼԹ

Հիւանդ եմ ի քո սիրուդ, ա՛ն խնձոր արևի զխ տես,
Արևի նիստ ի բարձիս վեր, ու ձեռքդ տար ու զիմ սիրտն տես •
Զիմ ցաւուն զեղն դու գիտես, ինձ օտար հեքիմ չի բերես •
Թէ նեղ է նա զեղ արա, թէ չէ լից զնոր սէրդ ալ ի ներսս ¹⁶

Խ

Ա՛յ իմ դասնա Հնդիկ, աչքդ է թուխ ու ծոցդ է էղի,
Կ՛ուզեմ որ ¹⁷ մանուս ի ներս, կու վախեմ օտար մարդու է :
— Ծօ՛ դուն մուտ ու մի՛ վախել, խամղողին տունն աւերի,
Երկու աչքն կուր դասնայ, դէչ լեզուով զմնդ չանիծէ ¹⁸

ԽԱ

Գիչեր, դու յերկան կեցիր, թէ կարես տարևի մի եղիր,
Իմ հարն ինձի հիւր եկեր, զէմ հազար տարու՝ թէ գրտես •
Առաւօտ, դու ի դաս կեցիր, որ զմեր խաչն կ՛աւերես,
Գաս զլոյսն ի վրայ բերես, զիս իմ հարէս բաժանես ¹⁹

ԽԲ

Ով որ ճերմակ ծոց ունի, թո՞ղ կանգուտ չապիկ ²⁰ հագնի,
Կոճակն այլ արձակ թողու, սվ տեսնու՝ սրտիկն արունի •
Երթամ ազաչեմ զԱսատւած՝ լեզակին հունտն հատնի •
Ոչ ²¹ նա այլ կազոյտ հագնի, ոչ մանկան սիրտն արունի ²²

ԽԳ

Ծառ արմաւենի ես դուն, որ ի վեր զնացեր քան զհեղ,
Դո հաւ սիրամարգդ եմ ես, դամ շինեմ քեզ տուն ու տեղ •
Առնում ի սարերդ ելնում, ու ծաղիկ քապեմ սիրու զեղ •
Թոնուսք իմ շինուածք իջնուսք աւիրենք շաքոց տուն ու տեղ ²³

ԽԴ

Մտտայ քո զնշին մեռնիմ, որ⁵⁴ ճերմակ է զէս կարագ⁵⁵ եզ •
Երեսզ է կարմիր զէս վարդ, պոսունկներզ է պագնելու⁵⁶ տեզ •
Օնքերզ ես ի վեր քաշել ի վրայ բերել զէս աղեզ⁵⁷ •
Աչւերզ է ի ծով նման, որ հազար ձուկն կայ ի լիզ⁵⁸ •

ԽԵ

Աէրն երբ ի յաշխարհս եկաւ, եկաւ իմ սիրտս թատեցաւ,
Հազա իմ սրտէս ի դուրս՝ յերկրէ՛ յերկիր թատեցաւ •
Եկաւ ի գլուխս ելաւ, եւ յըզեզս ելաւ թատեցաւ,
Աչիցս արտասունք ուզեց նա արիւն ի վար վաթեցաւ⁵⁹ •

ԽԶ

Այս առաւօտուս լուսուն, զայր ջրէն ձայնիկն զզզուն,
Այն իմ պէօֆայ կարին ձայն անուշ էր քան զամենուն •
Բարակ սիրոյ աէր մարդուն՝ ինքն ու իր կարն մէն ի քուն,
Պագ տան ու պագ առնուն, զօլայն էն մէկալ զիչերուն⁶⁰ •

ԽԷ

Այդ ո՞վ է որ երգիքս եկել որ օտար հոգն կու սորայ,
Թէ իմն ես նէ վար արի, թէ օտար ծաղիկ նա՞ գնա՞ւ •
— Ո՛չ քուկն եմ ի վար դալ, ո՛չ լերան ծաղիկ գնալու •
Եկեր եմ սիրուդ առեր, ո՛չ գալու եմ ո՛չ գնալու⁶¹ •

ԽԸ

Ես աչք ու դու լուս, հո՞գի, առանց լուս՝ աչքն խաւարի •
Ես ձուկ ու դու ջուր, հո՞գի, առանց ջուր՝ ձուկն մեռանի •
Երբ ձուկն ի ջրէն հանեն ջուր մըն ալ ձգեն նա ապրի •
Երբ գիս ի քէնէ զատեն՝ քանց մեռնիլ ալ ձար չի լինի⁶² •

ԽԹ

Իմ եա՛ր, դու յերգիկն ի քուն, ծոցդ լոյս տայր աստղներուն •
Կամ ա՛ռ զիս ծոցդ ի քուն, կամ ակսթուր ասուր երթամ ի ասն •
— Աչ կ'ասնում ի ծոցս ի քուն, ոչ ակսթուր ասմ երթաս ի ասն •
Հանցեղ երերուն պահեմ, մինչ որ պայ լոյսն ասաստուն ՚⁵³

Մ

Այս աստնվորիս վերայ, դու մասնի, ես ակն ի վերայ •
Դոր որ պաղ ազրուր մի կայ, դու կանանչ, ես ցօղն ի վերայ •
Խնձոր ես ծառին ճղին, ես կանանչ թփիկ ի վերայ •
Վախեմ թէ աշունն պայ, դքեզ քաղեն, թուփս չորանայ ՚⁵⁴

ՄԼ

Ես մեռնիմ ի քո վերայ, դու դքս ծամզ կարես,
Կարես մաշալա վառես, ձեռքդ ասնուս ու զիս փնտռես •
Կամ ի հողվերօքս անցանես, հետ լնուս զաչերդ ու թափես,
Դրկիկ մի վզիս ամես, զարտատ զէմդ համբուրնս ՚⁵⁵

ՄԲ

Խնձորն ի ծառին ճղին, ի ճղին ներքե տերեւին,
Հնցկուն իմ եարին ծրձերն ի ծոցին ներքե շրմաթին •
Արեզակս ի ջուրն իջել լուսնեկան, ու կուժն ի յուսին,
Նա քալէր ճոճկտար միջին, լօք ելնէր շամամն ի ծոցին ՚⁵⁶

ՄԴ

Քանի՛ ու քանի՛ կ'ասեմ թէ հերի՛ք զահր ասս ուտել •
Ձեպկունքս ի ծոցիկս ի վարքու տարակէդ արիւն է հոսել •
Մբսիկս է լեզի գարձեր, շրներուն կու ձգեմ չեն ուտել •
Հի՛մա քո արեւդ ասեմ, քանի՛ դու մեզ ես պիտացել ՚⁵⁷

ԾԴ

Իմ հարն է քարամ արեւ ու խրկեւ զմեզ հարցուցել •
Տէրտեր այս մեր շատ սիրուն, ա՛յ հոգեկ, ո՞նց ևս զխնայել •
— Իմ հա՛ր, քո արեւզ առեմ, միս չունիմ, ոսկերքս է մաշել •
Կաթիկ մ'արբուն ունիմ, քո սիրուդ ան ալ ցամաքել ⁶⁵

ԾԵ

Ա՛յ իմ նշենի ծաղիկ, զեզնեցար ու դարձար ի նուշ •
Բերանդ է փոքրիկ անուշ, պոկներդ է ամպրաւ ու նուշ •
Այն օրն ի մօրէդ ծնար, դուն լայիր 'ւ ամէն խնդային •
Հանց մաքուր ել ի յաշխարհէս, թ'երկիր լայ նա՛ դու ծիծաղես ⁶⁶ •

ԾԶ

Այս ծովական գիշերս ի բուն՝ ևս երկու շրջան մանցի •
Խօշ հարս այլ ի միտս ընկաւ՝ թէզ մ'եւայ զջահրաս վերուցի •
Փարչիկ մ'այլ անուշ զինի առ ի խօշ հարիս դուն գնացի •
« Խօշ հա՛ր, ա՛մ, զդուն բաց, ձիւն եկեր՝ սովիս կու մքսիս » ⁶⁷

ԾԷ

Վայրի վարճինակդ եմ ևս, արգելէ, ո՛ մարդ, թէ կարես •
Թաշիմ այլ երամ խառնիմ, գաս ի հետ ճանչել՝ թէ կարես •
մսկի խաթէս այլ շինես, զիս ի ներս գնել չկարես •
Ջերկիր բարեխօս բերես, զիս ի աուն տանել չկարես ⁶⁸

ԾԸ

Բազայ մի որդան փոկով կու որսար որսն ցորեկով •
Կաքաւ մի հազար փետրով էր նստել աչվին ճոթերով •
Կաքան ի բազան ասաց • « Մի՛ որսար զորսն ցորեկով •
Ես շեմ ցորեկվան որսիկ, զիս որսա՛ մութն գիշերով » ⁶⁹

ԾԹ

Ամուր եմ քարիդ հման որ մործելն⁷³ ի յիս չի բանի •
Բարձր եմ թուխ ամպիդ նման որ ոչ ով ի յիս չի հմանի •
Ազեզն եզնենի լինի ու լարն ի վերայ գալենի •
Քաշողն քաշորչի լինի, հագա թէ իմ սիրուն հասանի ⁷⁴

Կ

Պիւլպիւլն ի յէզին մտաւ, ի վերայ վարդին թառեցաւ •
Երաց զիւր բարի բեան, եւ ասաց մինչ որ լուսացաւ •
Վարդն ալ ի փշի միջին, սուտ ի քուն էր⁷⁵ զայն իմացաւ •
Խզտեց զիւր կանանչ շապիկն, զկարմիր մի շուտով հագաւ ⁷⁶

ԿԱ

Եկին ու բերին խազար պիւլպիւլին թէ վարդն մեռաւ •
Պիւլպիւլն ի վարդին սիրուն սեւ ներկեց զշապիկն ու հագաւ •
Շուտով մի բերին խազար պիւլպիւլին թէ վարդն եկաւ •
Պատուեց զիւր սեռեկ շապիկն, զկարմիր մի շուտով հագաւ ⁷⁷

ԿԲ

Պիւլպիւլն ի ծովին միջին ի օձուն բերանն ու կ'սակր •
— Թող ես եմ ի յայս հալիս, թող իմ վարդն գէշ չքաշէ •
Վարդն ալ ի փշի միջին սուտ քուն էր՝ զայն կու լակր •
Լուկ իւր շարեղէն շապիկն ի շորեք գիմաց կու խզակր ⁷⁸

ԿԳ

Ծառ մի կայ նարինճ կուտայ, ծառ մը կայ՝ նարինճ ու թուրինճ •
Ամենայն ծառ պտուղ կուտայ, թէ ուրին չի տայ նա՝ համ ի՞նչ •
Շատ եար իր եարին լուեր, թէ դու այլ լսես նա՝ համ ի՞նչ •
Շատ մարդ իր սիրուն մտեր, թէ դու ալ մտանիս նա՝ համ ի՞նչ ⁷⁹

ԿԴ.

Անցայ ու տեսայ իմ եարն ի վերայ խալուսն նստած .
Ասի՛ «Կու սիրեմ զքեզ» . նա ալ իր պոռունկն իխած .
— Կտրիճ, կու սիրե՞ս զու զիս, մի՛ աներ շատ խալխի իմաց .
Թէ չէ նէ կ'եւնեսս գլխուդ, արեւուդ ու ալ շատ իրաց :⁵⁰

ԿԵ:

Փողոցովդ ի վար կուզի ծուռուծուռ հազար սօխախով,
Իմ եարս ինձ զէմս ելաւ . լօք բարով երես հէճապով .
Գիրկ ամի ու պինդ պազի զիւր աչերն ի խիտ կարօտով .
Կ'երթար ու կ'ասէր լալով թէ՛ «Ի խաղք եզաք ցորեկով» :⁵¹

ԿԶ.

Վազվրնէ քնից վեր ելայ, թէ երթամ յիմ եարն ի բարեւ .
Ետ՛ կարս ալ ի զէմս ելաւ, իւր երեսն էր վարդ ու տերեւ .
Վարդն ալ խօշ լէզէթ ունի՛ վազվէնէ քն երբ զպչի արեւ .
Հանէ զիւր կանանչ կապան, լուկ հաղնի զկարմիրն ի վերեւ :⁵²

ԿԷ:

Չայդ պազդ ի որ ի քո բերնէն զու տուիւր քո սրտի կամով,
Հանցեղ անուշիկ պտուղ ո՛չ ցամաք երկիր կէր 'ւ ո՛չ ի ծով .
Նման էր այն պողոտն որ Ազատ կերաւ խաբանօք,
Կերաւ ի դրախտէն ելաւ, ես՛ ի քո ծոցոյդ կարօտով :⁵³

ԿԸ:

Սրտիկս է խալկին եզեր, զօրն՝ զքո զուսան կու եփէ .
Անձիկս է չոր փայտ եզեր ու զկրակն ի վառ կու պահէ .
Տեսեր եմ որ միսն եփի նա զկրակն դադրեցունէ .
Թողեր միսն զիւր ոսկորն, գեւ ի կրակն փայտ կու ձղէ :⁵⁴

ԿԹ

Մահալօքս ի վար կուգի նա տեսայ մամեր զատրւած .
Ի յան մամերուն տակն սիրոյ տէր մանուկ մ'էր պատկած .
Մամն ալ գէտ հայրէն ասաց ողորմած ու սրտէն իլաց .
— Սէրն կտրիճն ունէր, կրակն իմ գլուխն է վառած ։⁵⁵

Հ

Շիրին է լեզուդ անուշ, պրոկնիդ է ամբառ ու նուշ .
Բերանդ է փոքրիկ և անուշ, չարկմիդ աչքն հազա՛ր փուշ .
Իմ հարն ի յիսնէ գնաց, լեռ ու ձոր հասար հեարն լաց .
Երկինք ու գետինք թնդաց, աստղունք մէկ մըն չը մնաց ։⁵⁶

ՀԱ

Մահալօքս ի վար կուգի նա տեսի լաթեր լըւացած,
Ի յան լաթերուն մէջէն լըւացած շապիկ մ'էր փըռած .
Իր կուրծքն է զալէմ քաշած ու թեղնիքն է մասնհարած .
Ատոր տէրն ի յիս պիտէր, զիս հազար գէկան տա գնաց ։⁵⁷

ՀԲ

Մահալօքս ի վար կուգի, իմ հարին շունն զիս իխած .
Իմ հարն ի դանէն ի դուրս չէիս՝ Մուրտա՛ս, թող ըզնա ի բաց .
Գուն ալլնորմէ ի՞նչ կ'ուզես, երբ նա մեր կրակն է վառած,
Թէ կանգուն ու կէս դանակն անողորմ ի սրտին էած ։⁵⁸

ՀԳ

Գիշերս ես ի քուն էի, քունս ի ներս սրտիկս երեցաւ,
Եկին ու բերին խապար՝ Գո սիրած հարն զքեզ մոռացաւ .
Մանկախ' ք, ձեր արեւդ ասեմ, լսեցի՛ լեզուս կապեցաւ .
Շուտով զեզ ու ճար արէք որ չասեն թէ յանկիւմէն մեռաւ ։⁵⁹

27

Մորճիկ մի երևա բարեւ, իմ ամէն խոցս նորեցաւ .
Ասցի՞ կու սիրեմ զքեզ, իմ խօսից ճուղաց չի գտաւ .
Դարձաւ զայն ճուղաց երևա, թէ՛ Ի՞նչ անեմ, լեզուս կապեցաւ,
Դո՞ սէրդ ի գլուխս ելաւ, ու ճիկէքս ի փորս եփեցաւ :⁹¹

28

Դո սիրուդ մտիկ արի նա զէտ նետ ի չարխէն ելաւ,
Ես անմեզ կանգնած էի, եկաւ իմ սիրտս գամուեցաւ .
Մանկո՛ւնք, ձեր արեւնուդ ասեմ, այս նետիկս որ յիս գամուեցաւ,
Շուտով զեզ ու ճար արէք, որ շասեն թէ յանկի մեռաւ :⁹²

29

Հանցքուն եմ ի քո սիրուդ զինչ ամոգերն կ'առնեն շառափ,
Զայդ երկիրն ամէն զիտէ . սիրոյ տէր եմ հետ քեզ խարապ .
Այս իմ նենգաւոր աչերս չի կենար մէկ պահ մը սրբապ,
Կուլայ զօրն զքեզ կ'ուզէ, չի առնեք այլ մարդու տալապ :⁹³

28

Կարմիր ու ճերմակ երես, քանի՛ մի զիմ սիրտս արունես .
Անցնիս թոխ ամոգոյն՝⁹⁴ ետեւ, ամոգու դու առնես զիս էրես .
Գանի՛ զայս էրածս էրես, առ քէֆին ու զիր զիս ի ներս,
Հեռի քեֆինն ի քենէ, հանց ծոցս արեկ մուտ ի ներս :⁹⁵

29

Երևա եմ կարօացեր, իմ եա՛ր, դուն ամես որ կարօտանամ,
Ով որ զքեզ ի յիս բերէ, թէ զհոգիս ուզէ նա՛ կուտամ .
Գանի՛ որ ապրեր եմ նա քաշեր եմ շատ սէրտ ու զամ .
ԶԻ՞նչ շահ իմ շատ ապրելոյս երբ ի քէն կարօտ կու կենամ :⁹⁶

ՀԹ

Ես ասեմ ու դուն լսէ՛ . մայրն օրհնած որ զքեզ բերեր է,
Մայրդ երբոր զքեզ երեր, զէմ չասաց թէ զերկիրն էրէ .
Կրահն ի յերկնից ի վայր թող զքո մայր ամէն էրէ,
Որ զիս ի քէն ի զատ, զքեզ յիանէ օտար կու պահէ :¹⁷

Ձ

Մահալօքս ի վայր կուզի, տեսայ դոնակ մ'ալ ի բաց,
Մտայ ու բարու ատի նա տեսայ իմ եարն ալ ի հաց .
Կթխակ ի' գինով լեցած իմ եարին առջեւն է զըրած .
Իմ եա'ր, խըմէ՛ իմ զիմաց, որ ելնէ հոգիս քո զիմաց :¹⁸

ՁԱ

Ա՛յ իմ նշենի ծաղիկ, ծաղկեցար ու դարձար ի նուշ,
Բերանդ է աղուշ մաղուշ, պրուկընեբդ է ամբառ ու նուշ .
Չարախդ որ ափիդ ունիս, դու խմէ՛, որ ասեմ՝ Անս'ւշ .
Պագնեմ զայդ բերնիդ բոլորն որ գինւ . յն հոտ գայ անուշ :¹⁹

ՁԲ

Մահալօքս ի վար կուզի նա տեսայ սիրեցի զնա .
Կանգներ էր սելվի նման իր ճոհար անձկանց ի վերայ .
Մասնեբդ է մամի նման, ունեբդ է թուխ ամպի նման .
Աչեբդ է ծովուն նման, ախարհս չկայ քեզ նման :²⁰

ՁԳ

Եկիր ու հազար բարի, ես եմ քո գալըն խնդալի .
Աչկանցս լուսուն պակսի՝ սվ որ գալըդ չի կամի .
Ինչ Գարբէլական փողըն մեռելին դռչէ թէ՛ Արի՛ .
Այնժամ կենդանի եղայ երբոր քո ձայնըդ լըսեցի :²¹

26

Հընցեղ եմ ի քո սիրուց որ տըղեկըն ծիծ չէ կերել,
Մարիկն վաղուց մեռել ու տըղեկըն որբու կ'մնացել ·
Ձուր տուր իմ ծարաւ լերդիս, քո սիրուց ի տապն եմ ընկել ·
Խօսէ՛ որ անուամ իխրար, ես յետի նեֆէսս եմ եկել ¹⁰²

27

Այս մուժն ու խաւար տարիս, քեզկէ չէր բերեր մայրս զիս ·
Բերաւ սիրոյ տէր արաւ, սիրոյ տէր՝ որ կ'եւէնէ հողիս ·
Կ'ասեմ թէ կ'եւէնէ հողիս նա կ'ասեն թէ թող մեռնիս ·
Ասքանկս զուլում ո՞վ տեսեր որ զմանկան մահն կու կամիս ¹⁰³

28

Իմեար, խղճա՛ քո գերույդ, քո գերուդ մէն մէն կենալուդ,
Գաղտնի ալանի լալուս՝ վախեմ թէ ելնեմ աչերուս ·
Լսեր եմ որ վարդ ունիս, ուղարկէ տեստէ մը գերուս ·
Պագնեմ աչերուս դնեմ որ զաղբի աչերս ի լալուս ¹⁰⁴

29

Եկին ու բերին խապար թէ ելեր քո եարն ու կուդայ ·
Եկէք մեք ի դէմ երթանք որ նորս սիրտն չի մընայ ·
Պաղնեմք զիր կարմըր երեան որ աշխարհս չէ ի զին նորս,
Աննումք ի սոսուց փոշուն ու քաշեմք աչվիս թուժեայ ¹⁰⁵

30

Ելայ ես ի քեզ եկի, զիս քենէ կարօտ զիտէի ·
Գալըս քեզ զըմար թըվաց՝ ես ի յիմ միտքս անդիճեցի ·
Մի՛ լար, մի՛ տրտում կենար, մի՛ հաշվիլ զօրս քեզ տարի ·
Ան ոտքն որ ի հոս իրեր նա կարէ որ այլվայ տանի ¹⁰⁶

Ղ.

Ես ան հաւերուն էի որ զեախնն ի կուտ չուտէի,
Թոչի երկնօքն երթի թէ սիրոյ ակնատն չընկնէի .
Ակնատն ի ծովուն միջին էր լարած ու ես չզիտէի .
Ամէն հաւ ոտօքն ընկեր, ես ոտօք ու թեւս աւելի :¹⁰⁷

ՂԱ.

Սոխախողդ ի վար կուգի, լուկ մէկ մի ուշիկ ծայն էած,
Դառնամ ի յետիս նայիմ, խօչ եարս է կանդներ՝ շար շապկանք .
Զլաչկիկն թուլ ու մուլ կապեր, զկէս ճակախն թողեր է ի բաց,
Թուխ աչուին ծարուր քաչեր, էղ քաֆրիկդ ելեր յօրինաց :¹⁰⁸

ՂԲ.

Ա՛յ իմ նոնօֆար ծաղիկ, այդ ջրին մէջն կու կենամ .
Զջուր քեզ պատճառ արիբ, ի սիրուն քան զուս կը դողամ .
Դամ զջուրդ ի քէն կտրեմ, որ դարէդ ի վեր չօրանաս .
Յաչիցս քեզ առու հանեմ, զքեզ ջրեմ որ պայծառանաս :¹⁰⁹

ՂԳ.

Իմ եարն ի հարանց տանէն հանց ելաւ զինչ նաւն ի ծովէն,
Հագեր է զկանանչ ճիւղղէն ու քաչեր զլխակն ի վրէն .
Իւր չունչն ի յայն մէկէն որ գրած է ի յանպարիէն .
Երես՝ այն զուժաչ նման, որ հանած է Ֆոանկաց մէջէն :¹¹⁰

ՂԴ.

Աչերդ է ի ծով նման որ ի Մարայ զուսն է կանդներ .
Վարսերդ է յայի նման, որ քամին կ'անէ տարու բեր .
Քան զուս ես ի վեր վաղեր, քան զկարմիր խնձոր բուրբեր,
Պայծառ ես քան զքեանֆուր վարդ որ հոտով զաշխարհս է լցեր :¹¹¹

ՂԵ

Երկինք որոտաց զողաց, ստողն խկի ի տեղ չմնաց,
Իմ հա՛ր, երբ յխնէ ելար, բիւր հազար ծաղկունք ի հարաց •
Գրեմ ես բարակ թղթիկ, ուղարկեմ շատ պատգամ ի լաց,
Որտեղ ես՝ բարով կացի՛ր, քո սիրած հարն չմոռանաս ¹¹²

ՂԶ

Զրճ հարն ի գնալ տեսայ որ կ'երթար ի ճամբաղ ի վար,
Մանար քայլափոխ կ'առնէր, կու քաղէր ծաղիկ նունուֆար,
Ամէն հանգչելու տեղիկ՝ երեսին գնէր ու կուլար •
Կուրնա՛ր շարկմուն աչուին, որ կու պահեն զեղ յխնէ օտար ¹¹³

ՂԷ

Մտիկ իմ հարին արէք, զինչ հագեր ամէնն է կանանչ •
Հագեր գոյնզգոյն կապայ, կոճակ շարեր՝ ու օղակն է կանանչ •
Ատեր ու պաղչան մտեր, ջուր կ'երթայ՝ եղերն է կանանչ •
Մտիկ ծառերուն արէք, ծառն ծաղկեր՝ տերեւն է կանանչ ¹¹⁴

ՂԸ

Պաղչայ մի տընկեր եմ ես, թէ ի՛նչ աղէկ մորճեր կայ ի ներս •
Մտոցի ու ի հաս բերի՞, խլեցին զայն, կուլամ ես •
Չէն մանկակորուստ կաքաւ ի լեռներն ի վար կուգամ ես •
Ներ եմ ակնատ ունիս, բեր լարէ՛, գամ ընկնիմ ի ներս ¹¹⁵

ՂԹ

Իմ սիրտս ի քո վտս սիրուզ զէտ աշնան զաղէլ կու զողայ •
Աբասուք ի յերեսս ի վեր զէտ դարնան անձրեւ կու ցողայ •
Հաղխ ի յխնէ ելաւ, մէկ մի քո ծոցոյզ ճար արա՛ւ •
Մոցիկս է ծոցիզ սովոր, այլ ընդ օ՞ր երթայ, մէկ ասա՛ւ ¹¹⁷

Ճ

Նման ես ի յայն ոսկին որ Մարայ տէրն կու պահէ •
Քո ձայնդ ի յերկիր ելեր, զքո խըյմէթդ մարդ չի գիտէ •
Զքո խըյմէթդ ես գիտեմ, որ ճիկէբս ի փորս եփեր է •
Արտիկս ի յազեղ նման, գիրկդ լար է ամբշուռէ :¹¹⁶

ՃԱ

Քան զսէրն այլ քաղցրիկ պտուղ ի յաշխարհս շաւտամ թէ լինի •
Շէքէրն նշով շաւղամ՝ մօտ ի սէրն է գառն ու լեզի •
Զհամն ալ առի ես այլ, սիրոյ տէր եղայ հետ քեզի •
Աէրդ ալ իմ սրտիս զու տուր, քո սիրուդ եմ ճորս ու գերի :¹¹⁷

ՃԲ

Փոքրիկ բոլորիկ դոնակ, որ ի քէն ծաղեց լուսնակ,
Քո մէջքդ է քան զու բարակ, քո ծըծերդ ի մէջ բարունակ •
Իմ ես՝ ր, երբ զայդ ինձ ասիր, զու աղբիս հազար ժամանակ •
Ես այլ ի աուրս ի վեր, ի ծոցոյս առնեմ քեզ ճարակ :¹¹⁸

ՃԳ

Փոքրիկ բոլորիկ շամամ, ե՞րբ լինի, սիրոյդ տիրանամ •
Քո սէրն յանասակ ծովուն, ու քեաֆիբ ային պահապան •
Երթամ հօքմ գէմ լինամ, գամ բնկնիմ ի ծոցդ ու լողամ,
Այնչափ ելումուտ առնեմ, յինչ որ քո սիրոյդ տիրանամ :¹¹⁹

ՃԴ

Տեսայ զիմ ետրն նրստած, զէտ հազար լուսին բոլորած,
Զէտ զարեզակն վատած, զէտ պայծառ ատոզն զարդարած,
Զուսուսքն ալ ի ջուր եզիր, զնոնայ ձեռքուկն ալ լուաց,
Կառւածի թէփսին գրած՝ արմազան գրած բաժանած :¹²⁰

ձԵ

Արեգակն ու պայծառ լուսին որ կ'ելլին ի մէկ թաղիչէ,
Իմ հարն ի տանէն ի դուրս զերկուքին լոյսն կու պատլէ.
Նման այն աստղին ևս դուն որ ամէն ատաւօտն ելնէ.
Քիչ քիչ նա ի վեր կուգայ, զբարի լոյսն ի նեա կու բերէ :¹²³

ձԶ

Հայ իմ սերկեւիլ մորճիկ, յի՛նչ ատեն էիր սիրելու .
Չար փուչն է ի քեզ պատած, որ չկայ ճարակ մանելու .
Չար փուչ պատողին ճկրուն՝ ևս հագնիմ ճաղան կսու,
Կամ մանուժ ու վարդ քաղեմ, թող հողեկս ի տեղն ելնու :¹²⁴

ձԷ

Կրեւս որ դուն պարծենցար թէ՛ «ճերմակ ծոցս քեզ ծառայ» .
Յեւեւ փաշիման եղար . խրատն ո՞վ երես, մէկ սաս՛ .
Ինձ խիփն ու զուսայ կուգայ՝ քո ծոցուդ այլ մարդ տիրանայ,
Պագնէ զիմ պաղած տեղիքն, լոկ զնէ զերեսն ի վերայ :¹²⁵

ձԸ

Արեգակն է քո ստեղծուած, լոյս կուտայ ամէն աւամիս,
Ասեն թէ կաթով է շաղուած այդ ճերմակ ծոցդ որ ունիս .
Մշկին փարուարիչ կուտայ այդ անուշ հոտիկդ որ ունիս,
Չպագրին քան որ դու ունիս որ յանդու անուշ կու խօսիս :¹²⁶

ձԹ

Յերեկ չէ այսօր տեսայ խնձորի ապրիկ մի հուսայ .
Թէ յապրիմ յարեւ մեամ, թէ՞ հանեմ շուտով ջուր ի նա,
Ջուր յորդանանու բերեմ ու ջրեմ որ անմահանայ,
Ի ջուրն հանդչիմ ևս այլ, պաղւոյն վայելեմ նմա :¹²⁷

ՃԺ

Իմ բարձրագնայ լուսին, չի տեսա՞ր զիմ եար Մշեցիին :
— Երէկ եմ տեսեր զքո եար ի յայդին Յակոբոսին •
Նստեր ի վարդի շքին կխմէր ի լուրջ ապկիկին •
Խմէր, ողորմուկ կ'ասէր՝ «Նստ բարև տարէք իմ եարին» :¹²⁰

ՃԺԱ

Հանցեզ կու հանէ սրտիս, որ հաղնիմ ես այլ մազեզէն,
Հաղնիմ ու լեռներ ընկնիմ, լուկ ուտեմ զամէն խոտեզէն •
Կասկած կայ իմ սրտիս, կու զարհուրիմ ի մահուանէն •
Վախեմ թէ աներէց մեռնիմ ու տանին թագեն անօրէն :¹²¹

ՃԺԲ

Հողեկ, թէ տայիր տէսթուր որ զծոցիկդ ի յետ բանայի,
Ջծոցիկդ ալ պաղ ու պաղչայ անէի, տէսթուրով ի ներս մանէի •
Երդուի, երդում տայի, այն տէսթուրից դուրս չգայի •
Այն ի՞նչ անհաւատ Գրօղ, զիս ի քո ծոցուդ գայ տանի :¹²²

ՃԺԳ

Ի՞նչ անեմ կամ ի՞նչ լինամ, չեմ աւտար ու չեմ մտանար •
Հաղար եար կուտան փոխան, չեմ առնուր ու զքեզ չեմ ի տար •
Արե՛կ դայս ալեմս ի ժուս, բեր ցըցուր զէտ քեզ մէկ մ'ալ •
Որ տամ զիմ սրտիս ումէան, աչերուս ասեմ թէ «Մի՛ լար » :¹²³

ՃԺԴ

Աչուն էր, եզտ գարուն, ա՛հ, քանի՛ կենանք մեք ի տուն •
Եկէք որ պաղչան մտնումք ու խմենք հեա ծառ շքերուն •
Պլպուլն ի վարդին սիրուն համբերէ զինչ մանչն ի գինու •
Նստեր ի վերայ ճղին՝ սաղմոսէ ինքն տունէ տուն :¹²⁴

ձԺԵ

Այս աստղերին վերայ սիրոյ տէրն ամէն ինչ կու շահի .
Ռուպի մի վաճառ հանէ՝ հազար զեկան կու լինի .
Ելնէ հօր ու մօր աչից, սիրելիացն ամօթն աւելի .
Թափի երեսի ջրէն, իւր բոկի անուան աւերի :¹³³

ձԺԶ

Ազեստէ քաղած ես դուն ու զրած ի սկի սինի .
Ասի թէ կարեմ զվարչն, լոկ անուամ ըզհոտ ըզվարդին .
Փո մարն ի վերայ երեկ, թո՛ղ բամին լինի Գրողին .
Երթամ ազաչեմ զՎատուամ որ ելնէ հիւանդն ի նաչին :¹³⁴

ձԺԷ

Այս աստղերիս վերայ սիրոյ տէրն ունի մեծ պէլայ .
Մօլլան երբ զարբւմն կուտայ, սիրոյ տէրք քան զուս կու գողան .
Մօլլա՛յ, զէմ հերիք կանչեա, զխոացաք որ կու լուսանայ .
Երթամ ազաչեմ զՍատուամ որ զիմ ցաւն ի քեզ փոխենայ :¹³⁵

ձԺԸ

Զիս պի ունի առուն խօսուն զինչ արքայհուերն իմաստուն,
Ես ալ զխտենալ կարեմ թէ ո՞վ կայ եարիս ծոցն ի քուն .
Ով որ կայ եարիս ծոցն ի քուն, թո՛ղ խոցէ սեւ օձն ի լեզուն .
Ով իմ եարիս պագ անու, նա պակսի՛ աղջկանցն ի լուսոյն :¹³⁶

ձԺԹ

Իմ սէր 'ւ իմ առջի բարի, իմ սիրած 'ւ իմ սրտիս ուզած,
Իմ տղայիս թեան սիրած, 'ւ իմ հազար աչիչ հաւրնամ,
Ո՛չ քեզի է վարդ պակաս, ո՛չ կարիճն ազուրդ իմացած .
Սրտիկս զէթ զքեզ ուզած, ա՛լ աղէկն իսկի չի պիտայ :¹³⁷

ձԻ

Չան իր խորտիկ սուրաթն կմ տեսել ու հայրան կզել .
Չերեսս ի ծրծին միջին քան ի վար կմ թօլեցօցեր .
Կ'ասեմ թէ՛ նազ մի՛ աներ, չի կարնաս դուն յիսնէն ումեղ .
Տլիւլ կմ քեզ հանց շարպաթ որ զզատարաթ ու խելքդ է տարել :¹²⁸

ձԻԱ

Տարին տասերկու ամիս կու տապիմ ի մէջ զնտանիս .
Օրիկ յՐ չեւար չեկեր՝ «Ի՞նչ կ'անես կամ ո՞նց կու լինիս . »
Եւար որ ան պանն եկար որ տեսլ հողիս բերանիս .
Մեանիմ ես ի քո սիրուդ, որ երթաս յիսնէ խալքսիս :¹²⁹

ձԻԲ

Ասա՛ ու լսէ՛, իմ կա՛ր, ո՞նց որ չէ՛ տարել քունն զիս .
Ո՞նց որ քունն զիս տանի, ամանա՛թ որ ալ չի խօսիս .
Չարթնում, ես քե քուֆր ամ, որ ոտից մատանց դուն էրիս .
Ատոր էրել ի՞նչ պիտի, բեր դնեմ երեսդ երեսիս :¹³⁰

ձԻԳ

Գեղնել ես խնկից նման, դունասել կմ զէտ բղամիրան .
Չի գիտեմ թէ՛ քո սէ՞րդ արեւ կամ եկել է որս ի մահուան .
Ասցին թէ՛ դուն զեղ ունիս, տո՛ւր ինձի որ կենդանանամ .
Թէ՛ չէ կու մեռնիմ դնամ, գան ասեն քեզ՝ «Մարգասպա՛նս» :¹³¹

ձԻԴ

Ա՛մ, քանի՛ ու քանի՛ ասեմ թէ՛ «Աչլիկ ծարուր մի՛ լնուլ,
Ու զայս իմ կարմրուկ արիւնս աս ճերմակ չլինքդ մի՛ անուլ » .
Գնալ ու դնալ կ'ասեմ, այդ քո շատ ի սէրդ չի թողուլ .
Թէ՛ նուչ թէ՛ շարքս կ'ուտեմ, առանց քեզ չի երթար ի կուլ :¹³²

ձԻԵ

Քան մի դարևստ արի որ օձուն ձաղն սիրեցի՜ .
Ես վստահուիթիւն արի 'ւ որ օձուն դունն գնացի .
Օձուն մարն ալ դուրս վազեց, զիս' նենդեց, որ նստայ լացի
Արժան եմ այս լացիս, որ օձուն եզայ սիրելի՜ :¹³⁷

ձԻԶ

Երթամ չի կենամ ի հոս, ուր երթամ հոն ալ չի կենամ .
Երթամ քոնց Հոսմն ի վար վտարիմ, այլ իսկի չի գամ .
Թէ գան ու զիմ անզն ասեն, նայ հետու եմ, այլ հետանամ .
Թէ գան ու զիմ անզն ասեն, նայ զընճիբն եմ, կտրեմ ու գամ :¹³⁸

ձԻԷ

Ճերեկ ցորեկով բարով կու ասնին ազուր մի ճորով .
Հազար աչք ի հեա լալով, իմըն գետ բերէր վտակով .
Ասի թէ՛ ի հեա երթամ, լօք ասնեմ պագիկ մը ճորով .
Պագիկ մը ճորով ասնում ու մէկիկ մը սրաի կամով :¹³⁹

ձԻԸ

Տեսայ իմ հոգուս հոգին որ կ'երթար հեա մէկի մն ալ,
Չեռկունքն ի վրան ձգել ու գանկատ կ'անէր մէկի մ'ալ .
Սրաիկս ի յիս ասաց թէ՛ «Անոր թարկն պիտի տալ .
Ան սէրն որ ճորով լինի՜ հեա անոր խաղալն է մտհալ :¹⁴⁰

ձԻԹ

Որդի, հարստի որդի, ծիլ ոսկի, ծառ արմաւենի,
Քո շունչդ է ինկան վոշի, քո մազերն է ճիւղք խաղաղի .
Կուլակդ է օլոր օլոր, քո բերանդ է փոքր ու բոլոր .
Քո արբոջդ այլ ի'նչ յենէկ, դու հերթք ես, խաղու խնձոր :¹⁴¹

ձԼ

Իմ հա՛ր, քեզ վատ չեմ ասեր, դու հիմի է՞ր ես խոտվեր .
Եամազ կայ ի մեր մէջս, քեզ դալատ է հասկացուցեր .
Եամազն է ի օձ նման, որ զԱդամ դալտեցուցեր,
Եարեր ի գրախօէն հաներ, ի լուսուն է մերկացուցեր :¹⁴⁹

ձԼԱ

Ձինչ աշխարհս երէց¹⁵⁰ յայտնել՝ քեզ խրատ տուողն անիծէ,
Որ քեզի խրատ տուել է զքեզ յիսնէ օտար կու պահէ .
Աչերբզ դու հանց ունիս՝ աչեր ծախէ խորովէ,
Ուներբզ դու հանց ունիս՝ որ շինած հիմն կու քակէ :¹⁵⁰

ձԼԲ

Խօչ հար, դու հերիք արա՛, քու սիրուչ հողիս կու քակի,
Արեկ յայլ¹⁵¹ աշխարհ՝ երթանք, այս աշխարհ՝ մեղի չպլտի .
Երթանք յայլ աշխարհ՝ կենանք, որ անվախ կենանք ալանի,
Քանի՞ տեղս անով կենանք ու զողանք թէ ի՞նչ կու լինի :¹⁵²

ձԼԳ

Ձինչ նուսն ի նոսն վերայ, ես եմ ձեր դոսնն ի վրայ,
Ես ի ձեր երզիցն ի վրայ .
Կամ ա՛ո կամ խապուլ արա՛, կամ գրէ՛ դանձնս քեզ ծառայ .
Թէ չէ սառախախ կ'անեմ, աչբրզ լայ, անծզ երերայ :¹⁵³

ձԼԴ

Երէկ ցորեկով բարով տանէին մէկ հար մի ճորով .
Ըզնս ճորով է տարած կամ խարած է զինք գրամով .
Աէրն որ գրամով լինի, զինք էրել պլտի կրակով .
Աէրն խնձորով պլտի ու արհէմ արհէմ շէքերով :¹⁵⁴

ձԼԵ

Էյնէկ ես անոր կուտամ որ լինի երկու սէրըն նոր .
Երկու սէրըն նոր լինի, երկուսին գուսն ալ մտաւոր .
Վաղվնէն ի գուրս ելնէ բարեւ տայ զէտ բզկարեւոր .
Ձեռկունքն ի վրան ձգէ ու գանկատ անէ չին ու նոր ւ¹⁵⁵

ձԼԶ

Կարմիր ու ձերմակ երես, ա՛մ, քանի՛ գու զիս սխտի էրես .
Քանի որ մէճլիս նստիս, ունեբովդ հետ ինձ գուրուցես .
Կոճկէկդ էլ արձակ անես ու ձերմակ ծոցըդ ցըցընես .
Կու վախեմ թողուս ելլես, ու ծոցէդ մահբում մընամ ես ւ¹⁵⁶

ձԼԷ

Ահա նշանեցաւ երկինք ու գետինք հանց¹⁵⁷ լուսանալու .
Իմ հարն ի ծոցուս ելաւ, լոք եզիր երես՝ գնալու .
Ձեռքունկս առջ տարայ բոնելու հանց¹⁵⁸ արգիլելու .
Ձերգունն ալ ի բերանն էա՞ «Գնալու եմ, չեմ կենալու» ւ¹⁵⁹

ձԼԴ

Ի՞նչ անեմ կամ ի՞նչ լինիմ, կամ թէ ի՞նչ ունիմ կատարած .
Հա՛յ վա՛հ, իմ սիրած հարն զէտ կատարած չուս զիս էխած .
Կանգուն մի գանակ ունէր, անողորմ սրտիս էած .
Ո՛չ ինքն Աստուծոյ վախեց, ո՛չ յիշեց օրիկ մի աղուհաց ւ¹⁶⁰

ձԼԵ

Ասցի թէ՛ «Երթամ հետու ու կտրի սրտիկս ի սիրու» .
Ոնց որ գնացի հետու, լոք դարձաւ կրակն ի նորու .
Ում կրակ պիտե՛նայ, գայ տանի օրուէս վառելու .
Ում թէ՛ որ չիք պիտե՛նայ, շատ տանի զանձիկն էրելու ւ¹⁶¹

ձե

Խրատ անտիրչայ կմ ես, կու վախեմ ես անտիրչնէս.
Մանուկ սիրոյ տէր կմ ես, կու վախեմ հանեն արեւէս.
Երբ զիս արեւէս հանեն, թող հանեն սէրն աստնվորէս.
Երբ սէրն աստնվորէս հանեն, թող հանեն զաչվիս երէսէս :⁶²

ձեԱ

Յաշխարհս ես ի մուս եկի, ա՛յ հողեկ, որ այլ չի մընաց.
Ասցի թէ գտնում հանց եար, ա՛յ հողեկ, որ այլ չէ սիրած.
Եկի հանց եարի մ'ասի որ սիրած է 'ւ այլվի թողած.
Ձե՛նչ շահ է իմ զուր գասիրս երբ այլոց ի ծոց ես պատկած :⁶³

ձեԲ

Դեռ ամսան չէր եկած, նայ սովին ինձ վարդ մի հասած :
Դեռ ի մուրած չէի հասել, նայ ստին զան վարդն ի ձեռացս.
Դրանս'ս թէ որբուկ կմ ես կամ ի հօրն ու մօրն անիծած,
Ձթղթիկս ի ձեռացս ասած : զիմ տիֆարն ի ծուռն⁶⁴ ի գրած :⁶⁵

ձեԳ

Եղբայր, զիս զերի տարած ու Հոտ գին ես վտարած,
Դարձած 'ւ ի⁶⁶ ես բերած իմ եարին ծոցն է զնտանած.
Կզպաքն ալ ֆուսնիկի զարկած ու բալնիքն է հեռ վտարած.
Երկաթն աշխարհէս հանած՝ դարբընուն աչվին է խստնած :⁶⁷

ձեԴ

Եարիկ մի յինէն գնաց, բիւր հաղար ծաղկունք զինքն ի լաց.
Ձի գիտեմ թ'իր կամա՞ն գնաց թէ իրենն ի սէր չի պիտաց.
Թղթիկ⁶⁸ մն յետեւէն գնաց որ ամէնն էր հատաչ ու լաց.
Իր մէջն էր պագեր գրած, ի յեզերն զրկեր, կարօտ ու լաց :⁶⁹

ՃԽԵ

Աղւոր մ'ի զնալ տեսայ, կանչեցի թէ՛ «Կարմի՛ր երես»,
Դարձաւ ու ճուղասց երես • «Ես աղւոր, զուն ո՞ւր փախելի ես •
Աստուած ինձ երես երես, քեզ աչեք, ու կանգնէ՛ ու տես •
Ինձ ըսընտու թիւն երես, քեզ կրակ, զու գքեզ էրես» :¹⁷⁰

ՃԽԶ

Իմ կուլ ու մուրա ու ճիհան, 'ւ ի ծոցդ է բուսեր ըսանան,
Երկու ծամ զեղձան ունիս, ի զնչիդ մէջն կայ ՚չան •
Չուներդ ալ իլ զարարել ու կ'երթայ ի Մսրայ թալան,
Շատ առ շատ գերի բերէ, շատ խօճա ու շատ պաղիրկան,
Գերիս ալ ի հետ բերիր ձգեցիր ի ծով ի զնտան :¹⁷¹

ՃԽԷ

Տեսայ իմ հոգուս հոգին զարդարած ու կ'երթար ի ժամ •
Ես ալ ի գէմիկն ելայ • «Ո՞ւր կ'երթաս, քո ժամն է հարամ •
Թէ զու զիս խապուլ անես, քեզ համար կանգնիմ ես ի ժամ,
Աղօթք 'ւ աղաչանք այնեմ ինչ որ քո ծոցուդ տիրանամ •
Քո ծոցդ է տիրոջ մատեան»¹⁷², քո ծըծերդ է սաղմոսարան,
Երթամ հարեղայ լինամ զամ ես ի քո ծոցդ այ կենամ,
Անճայ այբուժեն ասեմ ինչ որ քո գրկիդ տիրանամ :¹⁷³

ՃԽԸ

Մահալօքս ի վար եկի, նա տեսայ ըզքեզ կանդնած •
Երեզ է լուսի նման բոլորեալ, տեսդ՝ արեզական •
Ոնց որ զու ելլես քայես, արեզակակերպ կու փայլես •
Ոնց որ զու ի տուն մտնուս, խաւարի ամէն ասանուորս •
Ոնց որ ասաւօտ լինի, զամ ի դուռդ ասեմ թէ՛ «Արի՛»,
Արի՛ որ տեսնուք իբար ու գանդատ անենք հետ իբար •
Արի՛ որ պաղնեմ զաչերդ, ուներուդ կարօտ չի մնամ» :¹⁷⁴

ՃԽԹ

Չեմ ըզքեզ նենդով սիրել, չեմ ի քո հաղըզ վատ արել -
 Արևն որ ամէն արամ է ծաթել՝ քեզ եմ կամեցել -
 Գիտես թէ ծառված եմ ես, կամ աղբիւրդ ի ջուրն եմ եկել -
 Աս պահս ի գետէն կուգամ, լօք ի քո տեսզ եմ կարօտել -
 Իսկի կու կարնա՞ս գիտնալ թէ քանի՞ ինձ ես պիտացել -
 Երեսըս գուն չեմ բերել 'ւ ամօթուս աս հալն եմ ընկել
 Դալտել եմ ու խօսք ասել նայ խայեալ է քեզ թվեցել -
 Իմ վրայ դամ մի՛ բռնել, քո սէրդ ինձ խելք ե՞րբ է թողել ¹⁷⁷

ՃՄ

Ես ձագ ծիծեռնիկ պիտէի, զօրն ըզքո տուն մտնուի,
 Ան բարձր մօյտան չարտախզ ես ի հօն բուն մը շինէի.
 Ոնց որ մութն մթանայր, ցածնայի ծոցդ մտնուի,
 Ոնց որ լուսըն լուսանայր, բարձրանայի բունս մտնուի -
 Ես ապրճե՛ խուշախ, զօրն զքո միջաց դիրկ ամէի,
 Կամ քաղցըր նսան գինի, զօրն ըզքո փարչզ պիտէի,
 Ասնիբ ու բերնիդ զընիբ, ցածնայի գունչըզ պագնէի -
 Կամ ապրճե՛ կոճակ, որ շինիցդ դիրկ ամէի ¹⁷⁸

ՃՄԱ

Իմ եա՛ր, եմ զրել զրկել, ա՛ն կարգա թէ ինչ է գրած -
 Բոլոր գիրկուծոց գրած, մէջըյմէջ պագեր կարօտած -
 Ա՛յ իմ նոր սիրուն սիրած, նոր սիրուն սրտով հաւընած,
 Ասած ու սիրով տարած 'ւ ի ծոցուն տէր մի է գրած -
 Իր ծոցն է լուսով լցած եւ իր նման իսկի չէ՛ ծնած,
 Աշխարհս օրինակ ասած 'ւ իր նման իսկի չէ՛ գտած -
 Իմ եա՛ր, եմ զրել զրկել, ա՛ն կարգա թէ ի՛նչ կայ գրած,
 Բարեւ եմ սիրով գրած ու սետուն խիստ եմ կարօտած ¹⁷⁷

ՃԾԲ

Հանչանք ես հայրին ասի որ դքաջներն ի քարն ուսուցի .
Գարձայ մուճաւաթ բերի յերկնուցն սին կապեցի .
Ելայ ի վրան նստայ Աստուծոյ զանդաիկ մի արի .
Աստուած, մէկ ի վար հայէ թէ ինչ ողորմ բաներ կու լինի .
Տասն տարեկան մանուկն ի սիրուն զէտ մամ կու հալի .
Ոսկորն է պաքուք եղեր, ու կաշին զէտ ձէթ կու վառի :¹⁷⁸

ՃԾԳ

Գիշերս ես ի քուն էի իմ հալալ սեղացն ի վրայ,
Լուսին ալ կամար կապեր յիմ ճոհար անձկանն ի վրայ .
Ա՛յ իմ բարձր ու բոլոր լուսին, շատ բարեւ տար իմ խօշ կարին .
Չգուռն այլ նշանով ասեմ, բարձր պատ ու ծառն ի մեջին .
Նստեր է ծառին չփին, կը խոնէ զիւր լուրջ ապիկին .
Կիսէ ու հայերէն կ'ասէ թէ՛ «Ի՛նչ անուշ է սէրն ու գինին» :¹⁷⁹

ՃԾԴ

Կանչեմ, ալանի կանչեմ, ուր որ իմ ձայներն հասանի .
Թող աւազանի ծնունդ մարդ սիրուն պէլան չընկնի .
Սէրն ալ կամ ոտի ունի ու ձեռի զէտ էս հարամի .
Եկէք հարամին սեսէք, հարամին որ նետ մի չունի .
Անդուր 'ւ անսպառ եկեալ անդրբօզ հողիս կու ասնի .
Եկե՛լ 'ւ ի զլուրս ելեր՝ երեսօքս ի քարշ կու տանի :¹⁸⁰

ՃԾԵ

Գիշերս ես ի դուրս ելայ ի յերկինքն ի վեր նայեցայ .
Լուսին այլ կամար կապեց ի Հսոմն ի վար կու դնայ .
Լուսին, քո արեւդ ասեմ, պահ մի կայ ինչ որ լուսանայ .
Երկու բան դանդաղատ ունիմ, զայն ասեմ լօք ս'լվի դնա՛ .
Գնա՛ իմ կարին ասա՛ . «Ելեր»¹⁸¹ քո կարն ու կուզայ,
Հողին կլափին ասե՛լ ու աշվին զալուդ կը մնայ :¹⁸²

ՃԾԶ

Սուրբ Աստուածածնի տօնին, որ իջաւ տիպէրն ի յէզին,
Մանտր քաղախոխ արաւ, լուկ զնաց ի սրտբուսենին,
Քաղեց զիւր հոռում լուսին, լուկ ելից ի շար շմաթին·
Շար շմաթն ալ ի վեր քաշեց, լուկ ցաթից շառաւիղն ի յէզին·
Խաղողն ալ զիւր պէյթն ասաց թէ՛ «Հասայ սրախ մուրատին·
Օր մը կիւզէլին ծոցին, քանց հաղար ներքև տերևին»¹⁷¹

ՃԾԷ

Կ'ասեմ թէ՛ Միբե՛ զու զիս, մի՛ իմ սիրտըն ճիկբբցընեմ,
Թէ չէ զնաս լալով ի շուրջ, չկարնաս զիս հաշտեցնել·
Քո սէրդ է արիւն եղել հաւտար իմ երակս է մտել,
Անձիկդ ալ ի ժուռ եկել՝ և ի հոգուս մէջն է զուրացել·
Ասի թէ քաշեմ զանակ, արիւնիս ասեմ՝ Աբի ե՛լ·
Մարդ իր զանակ ո՞նց քաշէ կամ հոգուն ասէ՛ Աբի ե՛լ¹⁷²

ՃԾԸ

Յայդ զաշտէզ ի վայր զայի անարատ սրտովս զէպ ի տուն·
Իմ եարն ինձի զիպաւ, զոյնն շատ քան զբարկ արեւուն·
Չոտիունքս ես արգել տուի՛ պագ մի առնեմ երթամ ի տուն·
Իմ եարն ինձ ճուղապ երես թէ՛ «Կացիր, լինի իրիկուն·
Իմ հայրս ելնէ ժամ երթայ, անհաւատ մայրիկս չէ ի տուն,
Արեկ զքեզ ի ծոցս առնեմ մինչ որ զայ լոյսն ատուտուն»¹⁷³

ՃԾԹ

Սբտիկս է լալու աղայ, չեքերով կու խաղվեցնեմ,
Կուլայ, զօրն ըզքեզ կ'ուզէ՛ ես անոր ճարակն ի՞նչ անեմ·
Աշխարհս ինչ ըսինս որ կայ, նա բերեմ աշվընուս ցըցնեմ,
Աշերս երբ քենէ ի զատ մարդ չուղեր նէ՛ ես ի՞նչ անեմ·
Հոգի՛, թէ հոգիս ուզես, չէ չասեմ՝ հանեմ ասմ ի քեզ·
Ապա թէ աշերս ուզես, ինչո՞վ նայիմ զէպ ի քեզ¹⁷⁴

ՃԿ

Իր երկու ծրծին միջին կար կաքաւ, կար կարկնջեւով .
Քանի ձեռքս ի նա տարի, նա ի դէմ դարձ կարկնջեւով :¹⁸⁷

ՃԿԱ

Մէկ մարդ մի զվեաստն ունի, զվարդին տակն կու փորէր,
Պիււպիււն ի վարդին սիրուն զիր շէնին յառաջ կու բերէր :¹⁸⁸

ՃԿԲ

Քո եարն է Հալազ քաղաք ի շուկան շէքեր կու ծախէ .
Աշուն է կշիռք արեւ, ունքերովն ի վեր կու քաշէ .
Ծէքերն զինն ալ, հրամէ՛, պա՛գ մը տուր, ու շուտ խալըսէ :¹⁸⁹

ՃԿԳ

Մէջկունքդ է բարակ 'ւ երկան, ծրծերուդ մէջըն կայ խայեալ .
Շատ մարդ է մնակ սիրուդ, կու վախեմ թէ մնանիմ ես ալ .
Մեռնիլ պիտի, չի կայ ճար, զայս հոգեկս ի քեզ պիտի տալ :¹⁹⁰

ՃԿԴ

Պիտէր ինձ հազար մաքի, ու հազրին գո՛մերն¹⁹¹ ապիկի .
Մովերդ ինձ զինի պիտէր ու նաւերդ տօստօքանի .
Իմ եարն ի ի մօտիս պիտէր, խմէաք օրեկ մի քանի :¹⁹²

ՃԿԵ

Ա՛յ իմ զնդեցիկ պատկեր որ աչերդ է ծով տերընասա,
Այդոր չեն ասեր վատ կրակ որ մարդու կուտաս :
Այդով դուն ինձի հայէ՛ որ լինամ հետ քեզի հաւաս :
Թէ դու ինձ հաւաս ունիս, ես շինեմ քեզ ոսկի խաֆաս,
Դոնական արծրիէն զընեմ որ հողուս տունն երթաս ու գաս :¹⁷⁵

ՃԿԶ

Այս զիշեր լերանց բարձանց ծագկունանց ի մէջն եմ ի քուն :
Իմ եարն ի վերեւ գլխուս՝ կու խմէ, ես անհող ի քուն :
Դլխարկս ալ ի վեր կալի, լուկ թաւ նման կաքուտու :
Թեւիկ չաշէնի առի, լուկ հասայ ի յեզր ծովուն,
Հասայ, չհասայ սիրուս, վա՛յ հազար մօրս բերեւոյն :¹⁷⁶

ՃԿԷ

Բարակ մէջք ու թուլ դօտի, ես զքո տէրն դիտէի :
Քո տէրն այլ աղքատ պիտէր, զիս խօճա՛ որ զքեզ զնէի :
Քո գինդ է հազար մարի, ես հազար կուտամ աւելի :
Աւելին այնոր կուտամ որ երեսն երեք ծին ունի :
Ամէն մին գոհար արժէ, գիրկուծոց պագ մըն աւելի :¹⁷⁷

ՃԿԸ

Գիշերս ես ի դուրս ելայ թէ եսր մի զանեմ սիրելու :
Գրօզն ալ ի դէմս ելաւ, լուկ նազար արաւ տանելու :
Գրօզ, անհաւատ Գրօզ, զիս մանուկ եմ, չեմ տանելու :
Եկո՛ւ՛ տանելուն ցուցնեմ, տանելու գլխին զարնելու :
Զարախն¹⁷⁸ ալ ափին ունի, ո՛չ խմէ ո՛չ սայ խմելու :¹⁷⁹

ՃԿԹ

Մաս նարնջներն ես դուն, քեզ համար անուն կու պիտի,
 Որ մէկ ի հաս եկել, մէկ ծաղկել, մէկ ծաղկեթիփել :
 Դու բարձր ես բերդիդ նման, հաւ ի քո վրադ ձայնձընի :¹⁹⁸
 Ոսկի կայ ի քո միջին, սակերիչն ի ներս կու բանի :
 Մասնո՛յ սակերչին մեանիմ որ սկին ի բան կու տանի :¹⁹⁹

ՃՀ

Դէմ առաւօտուն լուսուն ես ի ձեր երդիքն եկել :
 Դլխակա ալ ի վար դրեղ, լօք մբափն զիս է տարել :
 Սխնն ալ ի գերանն ասել՝ ձերբոյ աէրն երդիքն է եկել :
 Դանի մարն զիս բերել, ես փատէ խամաղ չէ՛յ տեսել :
 Փատն ալ ի մորին բուսել, զամզութիւն ո՛ւսկից է ուսել :²⁰⁰

ՃՅԱ

Այսօր ինձ յէյնէկ արւէք քանց զամէն օրերն աւելի :
 Իմ եարն ինձի հուր երեկ, յեյնէկ է զիս 'ւ յեյնէկ եւլի :
 Փեւեմ քիբմախուլ խալի ու բերեմ քեզ շատ հարիֆնի :
 Հընցկուն հարիֆնի բերեմ որ սմէնն ի քեզ նմանի :
 Մովերդ քեզ զինի անեմ ու նաւերդ ի տօսօքանի :²⁰¹

ՃՅԲ

Ա՛յ իմ աննման, մայրն չէ բերեր քեզ նման :
 Աչերդ է ի ծով նման, ու ունքերդ ի թեւ ծիծրոնկան :
 Այդ քու աչերուդ շալֆուն, մէկ աւպէր Մոլքաա ետրասան :
 Ունքերդ է կամար կապեր ու կ'երթայ ի Մօրըն թալան,
 Շատ ու շատ վաճառ արեր, շատ խօճա ու շատ պաղրկան :²⁰²

ՃՀԳ

Տեսայ իմ հողուս հողին զարգարած ու բազնեւումայ՝
Եւ աչ ի զէմիկն ելայ՝ նեղ սողախ ու խիստ զաւաստայ՝
Պէջան ալ ի վեր տարաւ, ուներովն արաւ թէ՛ «Գնա՛»
Գնա՛ ու գիշերն արի՛, պա՛ղ հազար մինչ որ լուսանայ,
Վեղ գիրկուծոց անեմ որ ամէն գիժարս դուբանայ՝²⁰³

ՃՀԳ

Քանի որ դու ինձի էիր, նա կանանչ ու ցօղն ի վրայ՝
Երբ դու որ յիննէն ելար, ձուն երեկ եղեմն ի վրայ՝
Թէ այլ՛վի ի յիս դառնաս ու կենաս խելացղ ի վրայ,
Երթամ բարկ արեւ դառնամ, դամ կանգնիմ ի կամարիդ վրայ,
Լուս ծագեմ ի քո վրայ, որ սաստիկ ձիւնն վերանայ՝²⁰⁴

ԽՐԱՏՈՒԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Ա.

Հողին հոն վարձքն անցաւ ու զմարմինն ի հողն անխնայ •
 Մարմինն ի հողուն ի զուրս մէկ խօսք զհողին վճարեց •
 — Զմեղքն ես ու զուն արաք, ու երկուքս ենք պարտականք •
 Ես հող էի՝ հող զարձայ, քո ամէլն զքեզ պատրեց ։²⁰⁵

Բ.

Ես ասեմ ու զուն լսէ՛, ա՛ն ի քո մտքունքդ յանդիճէ՛ •
 Օղ արա՛ ակունջդ զի՛ր, զէտ կարմիր գեկան ծրարէ՛ •
 Այն մարդուն ի խէչ մի՛ նստիր՝ երբ երթաս զքեզ գրուցէ, •
 Զնեան յետ քեզ նեաէ ու զաղեղն դառնայ պահէ ։²⁰⁶

Գ.

Ո՛վ ողորմութիւն անէ, ի յանդէնքն մուլք կու շինէ •
 Մշակն Քրիստոս կուտայ, ան պահքն մուլքն կատարէ •
 Մաս մի գրախաւն կ'առնու ան մուլքին մէջքն կու տնկէ •
 Զուր անմահութեան կ'առնու ան ծառին տակէն կու բլլտէ ։²⁰⁷

Գ

Հաւատն անառիկ բերդիկ, ո՞ղ աննէ զնա հայրենիք,
Թէպէտ թշնամիք ունի որ բերնն ինձ շատ մրճենիք
Թշնամին հնձել կապէ կու լինայ ի նա նեւաածիգ .
Նա զնա մասխարա պնէ թքանէ զէտ զիմաճիք :²⁰⁸

Ե

Գաւթ մարգարէն ասաց՝ Թէ չարկամ ունիս նա սիրէ՝ .
Չձեռքն բռնէ՝ ի տուն տար, ու անուշ լեզուովդ նա պատուէ՝ .
Չկթխայն լի՛ց ի յափն աս՛ւր, իւր բերանով զինքն անխճէ՝,
Թէ՛ Սատուած զայս տուն շէ՛ն պահէ ու զչարկամն զլխավարէ :²⁰⁹

Զ

Չով որ կու սիրէ Սատուած, սակաւիկ մի աստ կու տանջէ .
Թէ սէր ի սրտանց ունի, առ Սատուած չարին համբերէ .
Թէ փորձէ, նա սէր ունի առ Սատուած, նա խիստ յօժար է .
Տանջանք կու թուի նմա, թէ իւզով զանձն կ'օժանէ :²¹⁰

Է

Չերկուան ի մէկտեղ բերած զէտ բնկեր կ'ասեն թէ պահէ՝,
Ու չորս բնութիւնս օտար հետ իրաց կ'ասեն թէ սաղէ՝ .
Հինդ զուսն է ի բաց թողած, զայդ ամուր կ'ասեն թէ պահէ՝,
Հօգիս իմաստնոց միջին զէտ կրակ որ զմօնն հալէ :²¹¹

Ը

Չանգէտ անզգամ մարդոսն հետ երթալն խիստ դժար է .
Մարդ որ անզգամ լինի, զբնկերին խրատն չգիտէ .
Ընկեր հետ անոր եղիք, զինչ որ դուն ասես նա լսէ .
Երբ զժար տեղաց ասնուս նա զիմաստ որ քեզ բնկեր է :²¹²

Թ

Ով իմ խրատիս լսէ՝ նա զանանց բարին վայելէ,
Յանգէն պարզերես երթայ, ի յուժերէ իսկո՞ չլսիսէ՝
Յորժամ յարութիւն լինի, փողն երեք ձայնիւ ար կողէ՝
Ով ասղէն բարի կացեր նա զսեկայք Ծ ձայնն ար լսէ՝²¹³

Ժ

Ի յերկնաւ որաց դասուն Սաղայէլ երես է շրջեր,
Ի յերկնից յանգունդս է ընկեր, ի լուսուն մահրում մնացեր՝
ԶԱրամ ի դրախտէն հաներ, յանասնոց յերկիրս է ձրղեր,
Ամէն Աղամայ որդիք այս օտար երկիրս է բնակեր՝²¹⁴

ԺԱ

Մաղիկ այն ծաղկին կ'ասեմ որ օձու բերանն է բուսեր՝
Լուկ մարդ, ի յօձուն աճուն, զայն ծաղկին հոտն չէ առեր,
Մանուկ մի Հոսմանց է ելեր, զարեւուն թարկիկն է առեր,
Զօձիկն արևէն հաներ, ու զժաղիկն բերնէն առեր՝²¹⁵

ԺԲ

Աւագ ու հազար բերան, թէ ինչ խելօք էի՞ անխելացայ՝
Ատի թէ վաճառ անեմ, ի շահուն տեղն զէնեցայ՝
Ատի թէ բարես մի տամ այն կոտցն որ մարդ չխմանայ՝
Նա զթագս ի գլխոյս ասին հանց շուտով որ ես չխմացայ՝²¹⁶

ԺԳ

Եկին աւետիս բերին Աղամայ թէ՛ նիսա ու խնդա՝
Եղեմ դրախտէն ելար, պատճառ օ՞վ եղեւ՝ մէկ ասա՝
Թէ զօձն ու զԵւայ կ'ասեն նա պատճառ եղաւ սատանայ՝
Ես քեզ սատանայ եղայ, ինձի օ՞վ եղեւ՝ մէկ ասա՝²¹⁷

ԺԴ

Այն մարդն որ առտուրն երթայ, դէմ պիտի դրժարն յանդիճէ .
Շաքարին շատ ուտել չվայելէ, աղամորդու որդին անհող է .
Մտիկ լեռներուն արմ', խելօքնուն ասա ծ մասալ է .
Այն որ բարձր է՝ ձիւն ունի, այն որ ցածն է՝ ի՛նչ կանանչ է :²¹⁹

ԺԵ

Ի յիմ շատ մեղացն անուն զիս երերն ու լացն է ասեր .
Ոչ ով չէ պատճառ եղեր, չեմ ալլոց ձեռօք խարուեր .
Յիմ սրտիս կամաւն յօժար յամենայն մեղքիւ եմ հանդիպեր .
Միայն հակառակ կացեր, զօրինաց ցանկն եմ պատասեր :²¹⁹

ԺԶ

Զայլոց մնզք դու մի՛ քններ որ Աստուած դքեզ չդատէ .
Զքո մեղքդ խկի մի՛ մոտնար ու խոնարճ զանձդ քո պահէ,
Զաստուած թէ ի մօտ տեսնու, մնզքն խկի դքեզ չխարէ .
Ով որ զօր մահուն յիչէ նա զաշխարհս խկի չսիրէ :²²⁰

ԺԷ

Փոքրիկ վաճառական մ'էի, իմ անունն էր Թաւաքալի .
Թաւաքալի, «Աստուած» արի, ձգեցի գնուս ի ծովի .
Գնաց յան կղզին ելաւ որ ճուհարն հոն կու բուսնի .
Ճուհարն որ իմ ափս ընկաւ, չէր ընկեր ի շատ ոսկերչի :²²¹

ԺԸ

Հայ իմ մէկու մէկ Աստուած, մէկու թիւն քեզ կու վայելէ .
Զոր դուն որ ի վեր տանիս, մարդ ի վար բերել չկարէ .
Զայն հացն որ դու տաս ուտել, խկի մարդ խլել չկարէ .
Զուրն ի կենաց աղբերէզ ով ըմպէ, անմահ մնացէ :²²²

ԺԹ

Դաւիթ արքայի որդին Առդմոնն զայս մեղ կու սակ .
— Զխրատն իմաստնոյն զու տուր , առուել նա զքեզ սիրէ .
Անդէտ անիմաստ մարդոյն խրատ աստ նա զքեզ կ'սակ ,
Թուր ու զանակ սոնու , թէ կարնայ նա սպաննէ :²²⁵

Ի

Դանգատ եմ ու խոց եղրա՛րք , սիրտս ի վեր արխն կու բերէ .
Ի մանկութենէ ի վեր զիս ուսման հոգն կու մաշէ .
Եկեր եմ գերի անկեր , ճար չկա՞յ որ մէկ մի թափէ .
Դատիմ զէտ զամէն մշակ , նա մարդ կայ որ զես կու խոցէ :²²⁶

ԻԱ

Չորս բան խրատ ա՛ն յինէն որ ամէն աշխարհս քեզ ամէ .
Չայլոց մեղքն զու մի՛ քններ , զքոյզ զերկար մտօք քննէ՛ .
ՉԱստուած մօտ ի քեզ զու սե՛ս ու զմահուն օրն զու յիշէ՛ .
Չխրատս զուն ի սրտիզ անկէ՛ , զքեզ ամէն չարէ կու պահէ :²²⁸

ԻԲ

Աստնորս է չորս քեօչայ , լոյսն ընդո՞ր կ'ելնէ՛ մէկ սաս՛ .
Լոյս ի յայն տե՛նէն կ'ելնէ՛ ուր քրիստոնէն յաղօթս կու կենայ .
Մէկ մարդ մի այլ զլոյսն թողեր զէմ ի մօթ յաղօթս կու կենայ .
Չայն չուն բնութիւն ունի , ստատնին մասն կայ ի նա :²²⁹

ԻԳ

Ի յարեւելից ի վար ելեր մեր աէրն կու գայ .
Ելէք որ ի զէմն երթանք որ նորա սիրտն չի մընայ .
Հնգուն թագաւոր փառիչա՛ն ո՛չ եկեր է եւ ո՛չ պիտի գայ .
Արեւելքն ինքն է նստեր , յարեւմուտքն հիւքնն կու խաղայ :²²⁷

ԻԳ

Կանչեմ այդ ծովիդ վրայ, ծովիդ ի յակէն թանաք դառնայ .
Չինչ ի շամբ եղէց որ կայ, ամէնն ինձ գրիչ պիտենայ .
Չինչ երէց ու խարեղայ դանուշման որ զիր գիտենայ,
Գրէ չկարնայ կարգալ զինչ ի յիմ սիրտն կայ զուսայ :²²⁸

ԻԴ

Արեգակն ու լուսնիկան խմնցին ու եղան մախմուր .
Առաւօտն ի վերայ երեկ, լոք եղան երկու թուր 'ւ ի թուր .
Յստղերդ ալ ատաջ եկին, լուսնեկին ասին . Դուն ի լուր,
Ասոր արեգակ ասնն որ ցաթէ ի սար 'ւ ի բոլոր :²²⁹

ԻԵ

Աշխարհս, ա՛մ, այլ ի՛նչ ողորմ քանց կատան հաւն չի լինի,
Ոչ գիշերն քուն ունի ոչ ցորեկն ի վար ընկընի,
Մէկ պահ մի հանգստութիւն տնի, դան ծառն ի կախ կու լինի,
Երեք կաթ արիւն կաթէ աչերուն, հապա ելնէ թռչի :²³⁰

ԻԶ

Թէ չուզես որ քիւֆր ասես, ձեռքդ տար ու սիրտդ բռնէ՛ .
Ո՛չ քիւֆրն քեզ հաց բերէ ո՛չ թացան, թէ՛ նի՛ստ ու ծախէ՛ .
Սնչան ու անօգուտ բան է քիւֆր ասելն, բայց մեղանք է .
Սասանան յիշոցք ասաց, դեռ անկից ի վեր կու վայէ :²³¹

ԻԷ

Իմ սիրտս երկու դուռ ունի, մէկ գաղտ, մէկն ալանի .
Դաղտ զոնակն 'ի դուրս ելայ, լսի դասայ կտոր մ՛ալ ոսկի .
Աս ոսկին որ իմ յովս ընկաւ, չէ ընկել ի ձեռն ոսկերչին,
Ոչ ինքն է ի քուրան մտել, ոչ ասել ձայնն չաքուչի :²³²

ԻԸ

Երբաւ մի կամիտ ասել որ արժէ ճոհար մի բոլոր •
Մարմինդ է նաւ նման, խելքդ, ծով, թէ չուներս մխոր²²³,
Մքաքդ նաւաւոր դու տես որ բարձել է քեզ դանձ շահաւոր •
Թէ եզր ի ծովին հանես, ինքն ատնէ զքեզ փառաւոր Ի²¹⁴

ԻԹ

Մարդն որ ի խարխղութիւն երթայ, դէմ նորա շաւ խելք պիտենայ •
Քան զամենն ցած կենայ, հապտ թէ իւր բանն կու լինայ •
Մտիկ դու ծառին արա՛ թէ քանի՛ հիւնէր կայ ի նա •
Այն ճիւղն որ զպտուղն ունի քան զգարտակն յէ՞ր ցած կու կենայ²²⁵

Լ

Զերկու բնկերացն ասեմ, մէկն հողն է, մէկն՝ հողին •
Հողին թէ ի վեր քաշէ, հողն ծանար ի վար կու հակէ •
Վախեմ թէ հողոյս լսեմ նա հողուոյս լոյսն պակասէ •
Հետ հողոյն, ա՛մ, ո՞վ թռչի, երբ նորա տունն հեօր է²²⁶

ԼԱ

Լաւ մարդ ես նորա կ'ասեմ որ բանայ զբերանն համով •
Հանցդուն զեղեցիկ լեզու որ լնու տուն մի ճոհարով •
Աստուած երբ զաշխարհս արար, զճողն, զջուրն, զքամին՝ հրով •
Մթխալ մ'աւելի չարաւ, կշռեց զամէնն շարով²²⁷

ԼԲ

Մեր Տէրն ի յերկնից ի վար սիրտ ելաւ թէ՛ Փամ՝ սատանա՛յ •
Անուամ զԱզամայ հողին, ու գրեմ ի թղթին վրայ •
Զճնունդն ալ ի հետ հանեմ, աղատեմ ի հետ Ազամայ •
Զզժոխն ալ աւար ասնեմ, թէ հազար չինես, սատանա՛յ Ի²²⁸

ԼԸ

Մատին ճիւղքն որ չոր լինի ո՞վ ասէ թէ ինքն ծաղկի .
Ապիտակ մազն որ թուխ ներկի, ո՞վ ասէ թէ սպիտակի ²³⁵ .
Բայց մարդ մեղաւոր ու սեւ վիայեմ որ կու սպիտակի .
Աստուած մէկ բանիկ կ'ուզէ, որ «մեղայ» ասէ ու քառի ²³⁵ .

ԼԹ

Մասն տերեւովն աղէկ երբ երակ կենան սիրելին .
Ղազալն երբ ի ծառն ընկնի նա տերեւն ի վար կու թափի .
Մանկտիք, ձեր արեւն ասեմ, տերեւին խիստ հաւ կու լինի .
Աստուած տայ ծառին տերեւ, բայց տերեւին այլ ծառ չի գտուի ²³⁶ .

ԼՊ

Մահալօքս ի վար կուզի նա տեսայ չոր զանկ մի պատկած .
Ոտքովս ալ թապալ տուի նա երեսս ի վար ծիծաղաց .
Դարձաւ ու պատասխանեց՝ Յեա գնա՛, կարի՛ ճ չվացած,
Երէկ քեզի պէս էի, այսօր զիս այս հալն է ձգած ²³⁷ .

ԼՊԱ

Կանթեղիկ մտիկ արա, ջուրն ու ձէթն ու հուրն ի շման .
Կանթեղն է մտաց նման, ջուրն՝ ուսման, ձէթն՝ զխոտ թեան,
Գանի զմիտքս սուրբ ունիս, գու սիրով ջանա՛ ուսման .
Հողից է պայծառ գունոզ, որ լոյս տայ քեզ մթու թեան ²³⁸ .

ԼՊԲ

Առիւծն յառիւծին մտէն թէ հազար որ տան նա չուտէ .
Գէմ ինքն ալ առիւծ եզեր, զառիւծին փասն կու պահէ .
Մասն գնալ չկարէ յայն տեղացն որ ինքն քուտեր է .
Երբ կոթն ի ծառէն լինայ նա կացին զինքն կը կարէ ²³⁹ .

ԽԳ

Կ'ատեմ թէ հայերէն աստ՝, թէ չէ ես ասեմ զուէն լսէ՛ .
Զքերանդ ալ քինով ամէ՛, ու զսկանջդ ալ ի զոց զու պահէ՛ .
Զէտ օդ ի ականջըդ աս, զէտ կարմիր զեկան ծրարէ՛ .
— Այն մարդ որ շատ կղտւոցէ, նա յետին խօսքն կու լսէ՝²⁵⁰

ԽԷ

Աշխարհս է կանանչ մարդեր, մենք ի մէջն ենք կաքոյ ձագեր .
Գրօզն այլ բաժան ընկեր ու կրէ մէկ մէկ զէոյ ի վեր .
Եղբարք, երբ ի հաց նստիք, ձենեցէք մէկ մ'այլ ընկեր .
Մեանիմք ի յանդէն երթամք նա նստինք քան զմէկ մ'այլ ի վեր՝²⁵¹

ԽԸ

Արծիւն ու շահէն բազան՝ հետ վարօժ, կաքաւուն գատէին,
Տարին պարեխին ամին ու բոլորն քար շարեցին .
Վարի վարձինակ մի եկաւ, զորսն ասաւ այն երկու քաջին .
Արծիւն ու շահէն բազան լուկ հայրան ի վայր մնացին՝²⁵²

ԽԹ

Յառուքն ի հաղար պահուն, Տէր, վրիլէ՛ ի մարդոյ շատէն .
Մարդոյ շատն այնչափ չար է որ գաժանն ի յիրմէն կու վախէ .
Զասխածն ի զէնճիլ գրամ՝, զաղանաց զլխաւորն է :
Արծիւն է ի յաւան ելեր՝ յաղամորդւոյն յահէն կու վախէ՝²⁵³

ԽԺ

Յաշխարհս ես ի ժուռ եկայ, չղբտայ ըզորդ սիրելի .
Զխելքս ի վրաս բերի, զբազուկս արի սիրելի .
Քանի բազուկս ի բան կենայ, շա՛տ եղբայր ու շա՛տ սիրելի .
Բազուկս ի բանէ ընկնի, ա՛չ եղբայր, ա՛չ սիրելի՝²⁵⁴

ԽԸ

Եղինիկ մ'ի ջրին խմելն զեղջերուաց զչուք էր տեսեր,
նա յԱնթաքեա զարկեր թէ՛ Սլեհ եմ հետ վերուցեր ·
Օր մի յառիւծէն փախեր նա եղջիւրն ի ծառն է գամեր ·
Զով որ ի ճարակ դրեր նա իւր մահն ի յանկից եղեր ։²³⁷

ԽԹ

Յաշխարհս ես ի ժուռ եկայ, լուկ անդէտ մարդուկ մի գտայ ·
Թողեր է զցամաքն ի բաց, երեւուն ի ջուրն կու դնայ ·
Շիներ է փայտեայ տապան, այն տախտակն յայտով կու կենայ ·
Օր մի ընկզմի տապան, լուկ լինայ ձկան նաֆազայ ։²³⁸

Մ

Քան զԱղամ այլ ի՞նչ հարուստ որ ունէր զդրախտն անձին,
Ստտանայ ի օձ մտաւ, օձն յլւա, զԱղամ խարնցին,
Ի պտղոյն ուտել տուին, ի փտոացն մերկացուցին ·
Տերեւ թղենւոյն տուին, ի դրախտէն հանին վարեցին ։²³⁹

ՄԱ

Զխրատ այն մարդուն տուր՝ զինչ խրատ տաս նա լսէ ·
Անդէտ անի նաստ մարդոյն շատ ասելին, ա՛մ, ի՞նչ օգուտ է ·
Ենչօքին խրատ երբ տաս, բարեկամ զքեզ կու զիտէ ·
Անդէտին խրատ երբ տաս, նա չարկամ զքեզ ճանաչէ ։²⁴⁰

ՄԲ

Բազան ի յանտառ մորին թէպէտ չու թէպէտ բողայէ ·
Գուհարն ի ծովին միջին, թէպէտ քար, թէպէտ գուհար է ·
Ենչօք ի յանդէան մօտ, մտիկ արէք թէ ի՞նչ նման է ·
Ճրագն ի կուրին առջեւ կու վառի՛ ինքն չզիտէ ։²⁴¹

ԾԳ.

Օրհնեալ է Աստուծոյ անունն որ զբարեաց զտունն է բացեր .
Չաշխարհս զեզեցիկ սահղծեր հւ երեք զխմաց բաժաներ .
Չհրեշտակս²⁶⁰ ի յերկինս զրեր . Ազամայ զզրախտն տուեր,
Չերկիրս անասնոց տրվեր, անբանից սեղիք զսա շիներ :²⁶¹

ԾԴ.

Արե՛կ որ խրատ մի տամ, խելք ու մտք ունիս նա լսե՛ ,
Հետ անղէտին մի՛ դատիր, թէ հաղար որ զքեզ կու սիրէ .
Անգէան՝ ի հուր նման, ուր ընկնի զտեղն կու էրէ,
Գիտուն ի ջուր նման, ուր երթայ՝ կանանչ բուսեր է :²⁶²

ԾԵ.

Հանչաք կանչեցին հետ ինձ թէ՛ Գու բանդ ի՛նչ խօշ կու լինի .
Անա կարեցաւ չուանն, ի յամէն զիաց կու քակի .
Եկօք մազմընին հարցան թէ՛ Գակած չուանն ոլորի՞ .
— Մանուկն երբ սապոտվ լինի, նա չուտով օլոր ընկընի :²⁶³

ԾԶ.

Ստեղծո՛ղ, զքո ստեղծած ծառան մի՛ մատներ ի ձեռն սիրոյն,
Թէ ձեռն ի սիրու ձգես, մի՛ մատներ ի խալխի լեզուն .
Սէր գնա գէ՛մ խել արեր, դարձուցեր է գէտ կապելուն .
Ով որ սիրոյ տէր մարդոյն մեղադրէ, ինքն է ստեղծուն :²⁶⁴

ԾԷ.

Ով որ սիրոյ տէր մանկան չողորմի, ի՛նքըն մեռանի .
Իր մահն ի մորի՛ն լինի, ՚ւ իր բերնին հազորդ չի գտի .
Օձերն ալ թառութ կապեն՝ խատ գորտերն ի սարկուազնի .
Ազատն ալ երէց լինի, սեւ ճալեկն իւր հարեզանի :²⁶⁵

ԾԸ

Ճերմակ ու կարմիր գինի, քանի՛ մէկ քո չարն ու քանի՛,
Քանի որ ի քեզ անկայ, չի տեսայ ես օր մի բարի,
Ես ալ շատ մարդ եմ տեսել, չէ խնել նա զօրն գինի .
Գիշերն շատ կու դատի քանց ցերեկն, ու փող մըն չունի :²⁶⁶

ԾԹ

Սատանայ տեսաւ զՄովսէս, արդիւնց ու սլան մ'ալ իւաց .
— Իմ սատուածախօս Մովսէս, մեր Տէրն է՞ր մեզ է խոտլած .
Երբ մեք աչակիրտ էաք Աստուծոյ, Ադամ չէր ստեղծուած .
Ադամ ի հողոյ ստեղծած, մենք ի մեր փտուացն անկած :²⁶⁷

Կ

Աւա՛ղ զայն որ շատ դատիս, մարդ չկայ որ զելն ճանաչէ .
Հաւուէ թէ ճուհար ունի՝ ի խողուն անջեւ կու վաթէ :
Խողն զճուհարն ո՞նց ճանչէ, զօրն ի բուն զաղըն կու փորէ :
Կոխէ նա զքո ճուհարն ու զնչով զքեզ կու դաղէ :²⁶⁸

ԿԱ

ԶՆինգ զուռն ի բաց թողած, զայդ ամուր կասեն թէ քակէ՛,
Այս բերդս է դանձով ի յի ու հազար չարկամ կու մտնէ .
Զչարկամս ես ի յիս ունիմ, զզուռնին զամէնն կու փակէ .
Թագաւորս է ի ներս նստած, նա զայս ալ զողն կու խարէ :²⁶⁹

ԿԲ

Դեռ եմ փոշիման դարձեր զայս տարէն վաճառս որ արի .
Ամէն հեռ շահու գատին, ես զէնու բեռներ կապեցի .
Քամի կայր՝ իմ զլուխս ելաւ, փոշիման ի վայր մընացի :²⁷⁰

ԿԳ.

Հայ, ան ի՞նչ մանուկ լինի որ ի մէկ ձայնն զարնաի .
Մանուկ այն մանկանն ասեմ որ իւրեն խոտըն կանդրնի .
Թէ ապրի նա՝ անուն հանէ, թէ մեանի նա՝ հաշուէ չը լինի ²⁷¹

ԿԴ.

Շատ էր յայդ ծովերդ մտեր, լողացար, այլ չես ելներ .
Մօտի յալին ես եկեր, զիս սարսափն ու գողն է պատեր .
Բազկիդ զէնեհար ընկեր, թէ լողա՛ առ զիս ել ի վեր .
Շատ դու ինձ ասեն հասեր, հիմիկ ինձ յէ՞ր ես խոտերս

Դարձաւ ինձ ճուղաց պրաւ՝ Զքեղ մեղաց ալիքն է թացեր,
Շատ մարդ ի յայդ ծովդ ընկեր, մոլորեր ու անհուն կորեր .
Եղեր մօտեցեր եմ ես, վախենամ քարի դիպենամ,
Բակի իմ աղւոր շինուածս ու տախտակն մէկմէկանայ ²⁷²

ԿԵ.

Աւա՛ղ, թէ մեանիլ պիտէր եւ մտնուլ ի հող՝ ւ ի զնտան,
Փորեն լան ու մեծ տապան, չի թողո՛ւն մէկիկ մ՝ պատահան .
Օձերն ի ձագերն ասեն թէ՛՝ Երթանք նորա յերևան,
Առաջ զլեզուն ուտենք որ ասել շատ մարդու բուխտան,
Ապա թէ զմարմինն ուտենք որ ելնէ սկզբն երևան ²⁷³

ԿԶ.

Կանչեմ հող ի վեր, Աստուա՛ծ, իմ մեղաց ճարակն ի քէն է .
Աստուած իւր բերնովն ասաց՝ Քո մեղաց ճարակն ի քէն է .
Երէցն ու Աւետարան Աստուծոյ մօտիկ նշան է .
Զինչ որ շարաթուն մեղք գործես, կիրակի դայն խոստովանէ՛ .
Անուս անթատամ պսակ, անդենին հուրն գրեղ չէրէ ²⁷⁴

ԿԷ:

Այս աստնվորիս վրայ թող մանկան զլուխըն ազրի -
Շատ չար ու բարի, ազրա՛ր, թող մանկան զլիսէն անցընի -
Չարին համբերել պիտի, ինչ որ գայ բարին հասանի -
Ով խուսան ի սիրտն ատնու, քանց օրն յառաջ մեռանի -
Խուսան շատոց ցաւ կ'անէ, ի ցաւէն մարդն մեռանի -
Սրբիկն զինչ հասրաթ ունի, ամենէն մահրում կու լինի ²⁷⁵

ԿԸ:

Զինչ զԱհարոնի զլուխն, որ ծաղկանց իւզովն օծեալ է,
Կամ ցօղն Ահարոնն լերին, Սուկաւ լեռան բուսեալ է,
Ոչ դարունն ջաւր կ'ուզէ, ոչ աշունն թոռմելու է -
Հանցդուն ծաղիկ ո՞վ տեսեր, դարարածս չէն կու պահէ -
Նորա ծաղիկ ²⁷⁶ ո՞վ ասէ, երբ նորա անունն Յիսուս է ²⁷⁷

ԿԹ:

Այս աստնվորիս վրայ երկու բան ողորմ ու լալի -
Մէկ որ սիրոյ աէր լինի, մէկ որ գայ Գրօզն ու տանի ²⁷⁸

Հ

Երբ կին տեսնում, ցանկանամ, զժոխոց դուռն մօտենամ -
Երթամ յանապատ կենում, ո՛չ տեսնում ո՛չ ցանկանամ ²⁷⁹

ՀԱ:

Քանի՛ ու քանի՛ տեսմ, դու ականջ ունիս նա լսէ՛ -
Բերանդ քեզ բերդ արա՛ ու լեզուդ ի մէջն արգելէ՛ ²⁸⁰

ՊԱՆԳՆԻՍԻ ԵՐԳԵՐ

Ա.

Մարիկն անխնայ զորդին • « Իմ որդի, զուն զարիպանս'ս •
 Երթաս ի յօտար երկիր, զզարիպին զտարն գիտենաս,
 Ջքարն սնարք անես, ի վերայ աւաղին քնանաս,
 Վաղվնէ քնէն ի վեր ելնես, քան զկատուած այլ ճար չունենաս »²⁵¹

Բ.

Կանչեմ հող ի վեր, Ստեղծո՛ղ, զամենայն զարիպ զու պահէ՛ •
 Իմ ետրն ի զարիպութիւն, իր կրակն գիս կու էրէ •
 Ձիր դալն ինձ չուսով արէ՛, զիմ ամենայն տէրտս նա գիտէ •
 Ձերեսս երեսին դնեմ, որ հողիս ի ծոցն ելանէ՛ •²⁵²

Գ.

Բարեւ մի յիսնէ ատէ՛ք ու տարէ՛ք ի յայն պէտքան,
 Պաղէ՛ք զիմ պաղած տեղիքն, լօք ատէ՛ք թէ՛ Ատ քեզ նչան •
 Ատ ապրչմէ վնջիկդ որ եկել վիզդ մանխման,
 Կարէ՛ տո՛ւր մազ մ'ի նչան, ես օտար երկիր կու դնամ՝²⁵³

Գ.

Այլ ոգորմ չեմ տեսեր քանց հարուստն որ աղքատանայ,
Ի դարիպուծիւն երթայ, հար ու մար 'ւ աղբար չունենայ,
Յորժամ սիրնլի տեսնու՝ սև վաթիւն զերեսն ու դնայ .
Նորա պայտուն ի՞նչ բերեմ, երբ կանանչ ծառն որ չորանայ :²⁵⁴

Ե.

Ձիւմ եարն էմանէթ կուտամ, ի վարդին մէջ պահեցէք .
Թէ երթամ ու շուտով դառնամ, զամանաթս ի տէր հասուցէք .
Թէ երթամ խարիպուկ մեռնիւմ, վարդն ձեզ՝ զտէրն յիշեցէք :²⁵⁵

Զ.

Ժամ ժամ զիւմ զարիպուծիւնս ես յիշեմ ու նստիմ ու լամ .
Ճապղիւ եմ ջրիդ նման, ես օտար երկիր կու գնամ .
Աստուած զիտէ ան ճամփան ուր կ'երթամ կամ ուր տի մնամ .
Ո՞վ կայէ խաչն իմ սրտիս կամ հողվարք որ ես դուրանամ :
Յորեկն եմ նետիդ նման, ուր նետեն՝ ես ի հոն կու կենամ .
Գիշերն՝ աղեղան նման, ես լարթափ ի վայր կու գնամ :²⁵⁶

Է.

« Գնամ ու գնամ », կ'ատէր իմ մանչուկն²⁵⁷, ես աւտալու չի .
Երբ « բարով մնա՛ » ասաց, ես աւօտ չաւօտ մնացի .
Երբ ոտքն ի դանդուն իղիւր, ես հայրան ի վայր մնացի .
Այլ բան չկարցի ասել . « Ո՞ւր կ'երթաս, ճամփե՛ կզ ի բարին .
Ան ճամփով որ դուն երթաս՝ վարդ ու մուրտ առջիւրդ բուսնի՛ » .
Ան քաղաքն որ դու մտնուս, Գրօշին ձայնն չի հասնի՛ .
Այն մէ՛ծիւնն որ դու նստիս, գաւաթներըդ զինով լցւի՛ .
Ծովերն այլ զինի գասնայ ու նաւերն աստղանի :²⁵⁷

Ը

Պիտէր կաթ մի յայն դի՛նու՛ն, որ խմեց Լենովք, Լեզիա .
 Խմեց Տէր Գրիգորն Հայոց, ասաց թէ՛ Հանդայ :
 Հայ երա՛մ, գուք Է՞ր կուլաք, գիտե՛ք որ ձեր Տէրն տի գայ .
 Շատոց զեղ ու ճար արեր, կու վախէք թէ ձերն ուշանա՞յ :²⁵⁵

Կ Ռ Ո Ւ Ն Կ

«Արևազանք» լրագրի 1891 տարուան 101րդ թիւին մէջ, որ վերջին պահուն ձեռքերնիս անցաւ, յարուածագիր մը կը յայտնէ թէ Խրիմուան Հայրենիք, որ փուշակի զերեկո՛մանը տեսած է, հաւաստեք է թէ Կոստանկիոն հանրածանօթ երգը փուշակիինն է . այդ էջն այ կը կշեմք ուրնն փուշակի գործին, թէ՛զլա այդ երգը, պարունակե՛լով հանգերն մէկ քանի խորագէտ յուզիչ ու հզոր տողեր, փուշակի բուն երգերուն համանման չի թուիր ո՛ճով, ոչ ալ համարժէք լրատ «Արևազանք» յարուածագրին, Խրիմուան Հայրենի բանն է թէ փուշակ անկի «Արևի» անունով ծանօթ է Խարակոնիսի մէջ, և անոր մահուանը մասին պատմած է ասանդակինն մը, որ միևնչև ջարդ պահպանուած է անզոցուց մէջ . այդ ասանդակնան համեմատ, Խարակոնիսի մաս, բոլակի մը գլուխ գտնուող Ա. Թորոս եկեղեցւոյն կատարը կ'էլլէ որ մը փուշակ, և իր ճետ եղողներուն կ'ըսէ . «Ինքզինքս ասկից վար պիտի նետեմ», ուր որ կ'ընտ, այժանդ փորեցէք զերեկո՛մանս : Իւ իրօք ինքզինքը վար կը նետէ . ինկամ անգը կը փորեն զերեկո՛մանը, որ կը մնայ մինչև հիմա, և սրջավոր է գարնան : Այս ասանդակինը շատ սիրուն է, ան մ'զի ցոյց կուտայ փուշակի մասը այնքան ինքնատեղ որքան ինքնատեղ է անոր գործը :

- Կոստնկ, ուստի՞ կուզաս, ծառայ եմ ձայնիդ .
- Կոստնկ, մեր աշխարհէն խաղրիկ մի չունի՞ս :
- Մի՛ վաղեր, երամիդ չուտով կը հասնիս .
- Կոստնկ, մեր աշխարհէն խաղրիկ մի չունի՞ս :

ՅԱԿԵԼՈՒԱՅ

Այստեղ կը հրատարակենք Ս. Ղազարու «Հայերգ»-ի եւ Կոստան-
եանցի օրինակներուն այն մէկ քանի տուները, որոնք շատ գէշ օրինա-
կուած, անհասկանալի դարձած ըլլալնուն եւ ոմանք ալ լեզուով ու
ոգուով Քուչակի վերագրուած տաղերէն բացարձակապէս տարրեր թը-
ւելնուն համար՝ տաղաչարքին մէջ գնել անպատեհ դատեցինք :

Ի՞նչ անեմ կամ ի՞նչ լինիմ, որ կ'երի սրտիկս ամէն օր,
Ու սիրեմ ազապ աղջիկ, կու ձգէ Գագիկ օր մէն օր,
Քէլամ քեզ, եար, ա՛խ արա՛, կուգամ քեզի հանց զաֆիլ օր,
Հոգեկ՝ ի՞նչ եար, ա՛խ առնեմ, ի՞նչ ունիմ, խնայէ այսօր :²³³

Գարեհ հմ արեւնս անկար, ինձ կրակ անչէջ վատեցիւր,
Ասաց ու գնաց բանին հին ու նոր հեծել շինեցիր,
Դէմ խօսք է մասալ բերած ու ասած է խիտա խելօքնին,
Թէ իր ձեռաց մոխիրն ի գլխուն խկի թափիր :²³⁴

Ես գիշերս ի դուրս ելայ, մանտր ու մեծ թաթաւն ի վերայ,
Իմ եարն ի դռնէ ի դուռ ընկել զինչ նոսն հատըն կու զողայ,
Հէր քիմ քի թանգրի խուլի իր փակած զըտվեկն բանայ,
Մէնի խույնինա ալան ինչ որ աս մութն լուսանայ :²³⁵

Գիտեմք որ շատ հայրէն զիտես, լաւ կրնդրէ արիկ (աշխարհիկ) մի ասա,
Ասա այս ամուսն վրայ, այս խալխիս, զինչ որ հիմա կայ.
Խօսքն մանկով ասա, մի' ասեր մդ (մուկ) ու խուճուպայ.
Գիտես որ զարիպ եմ ես, զարիպին սիրտն չի մընայ :²⁹²

Բո եարն ի Պուրսա քաղաք նայ տեսաք ի մէջ շուկային.
Զեկուսքն զալալ տլել ու նստեր առջեւ զնողին,
Գրնօզ, գրնէ', մի' վախել, վայ հազար իմ կորսնողին.
Մեր տէրն ալ էրեց հրամեց' էրեց քեզ կ'ասեմ զու լսէ'.
Ես բզքեզ հովիւ բարի եզի թէ զու իմ ոչխարն արածէ' :²⁹³

Հաւսար ի ճօշ քէն անել ւ'ի ոտանց զիս կամեն ուտել.
Ալ զալաւ բան չեմ արել, իմ սրտովս ի եար եմ սիրել.
Թէ շատ թէ ի քիչ ջանամ զինչ հախն իմ ճակատս է գրել,
Այս մէկն այլ կամիմ սնրել թէ հաւսար ի ճօշ քէն անել :²⁹⁴

Կինն որ զալտի մեղօք կամ ընկնի ի ճօշ 'ւ' ի բամբաս,
Պրտի հանց որդի բերէ զինչ երեր այս Օլունպիաս,
Զարքայն արքայից հըղօր որ անուսն էր Զքանդարիաս,
Առիւծ վիշապի նման որ եկուլ զերկիրն անպակաս :²⁹⁵

Գարրիէլ իջեալ ի յերկնից եւ սրբոյ կուսին աւետեաց.
Ուրախ էր կոյս Տալիթայ, զի զժխոյ լինիցիս փառաց.
Ահա յղանաս շնորհօք, զոր յառաջն Եսայի ասաց.
Ի քէն ծնանի Բրիստոս, որ փրկէ զմարդիկ ի մեղաց :²⁹⁷

Բանն ի հօրէ ստաքեալ, եւ յարգանդ կուսին բնակեալ,
Առեալ յարենէ կուսին, եւ անշուշտ բնդ բանին խառնեալ.
Մարմնով ի կուսէն ծնաւ եւ կնիք կուսին ոչ խոտվեցաւ,
Մնողն է Աստուածածին, իսկապէս եւ ծնեալն Աստուած :²⁹⁸

Մարիամ լցեալ շնորհօք եւ հողով սրբով բարբառեալ.
Անձն իմ ցնծացաւ ի տէր, եւ հոգիս ի փրկիչն Աստուած.
Զքաղցեալս ելից հացիւ եւ զանկեալ բնութիւնս կանդնեաց.
Զհզօրն ամոռոյն ընկեց, որ զնախնին մեր զԱղամ խաբեաց :²⁹⁹

Սուրբ կոյսն ի յայրին ծնաւ եւ եղևն նշանք սքանչելեաց,
Լոյս մեծ ի յարփուոյն հատեալ, հատեալ առ կոյսն յայրն ծագեալ,
Բազումք ի յերկնից զօրաց խառնեցան բնդ դասս հովուաց.
Փառք ի բարձուս երգէին, յայսնեւով զծնեալն Աստուած :³⁰⁰

Իսկ դու տեսա՞ր հերիճ, գրին է խում որ զառնն է շիներ .
կամ ինչ ասն . . . խմող որ աղագամն ի յինքն է հասեր .
Ջհառասն ի մէծ իս գրեր թէ՛ շինեմ, զտունն աւերեր,
Ջերկուս այլ աւեր թողեր, երկուքէն մահբում զնացեր :¹⁰¹

կանանչ ու կարմիր ամիս, մի՛ թէ մայրն չէր բերեր զիս .
Իբեր սիրոյ տէր արաւ, այս քողփիս այդ հմեաւիրիս .
Երկու երիկ կու սիրեմ, երկուսին սիրտն կ'ուզէ զիս .
Պզտիկն առաւել կ'ասէ, մեծն ասէ՝ արեկ մօտ ի յիս :¹⁰²

Երթամ պատմեմ Ազամայ թէ զՔրիստոս մարմնով ես տեսայ,
Ահա ի խաչ բարձրանայ, ազատէ զճնունդն Ազամայ,
Ի վեր ի յերկինս հանէ, հրեշտակացն սանէ զերակայ :¹⁰³

Հայր մեր որ յերկինս ես դու, բարձրութիւն քեզ կու վայելէ,
Եւ սուրբ եզիցի անուն, առաքեալ եւ բանն ի հօրէ :¹⁰⁴

Հողէ մըզէ ո՞վ տեսել զարծիին որսիլն է խըլել,
Ասեր է ի հալալն ելեր պարծեցել թէ որս եմ արել .
Արծիւն ալ է զան լսել լօք նստել ու շատ մի լացի .
Արծի՛ւ, ամ, արի՛, թըռի՛, վազի՛, այ մամուս չէ եկել :¹⁰⁵

Իմ հարգ ի Հոռմաց ելել է իջեր կալերն վրանով .
Չգիտեմ թ'իբ կաման եկել թէ խարած է զինք դրամով :¹⁰⁶

ՆԱՆՔԱԳՐՈՒԹԻՆՆԵՐ

ԲԱՌԱՐԱՆ

Ինչպէս մեր «Քննական ուսումնասիրութեան» մէջ յիշած ենք, այն բոլոր տաղերը զոր այս զրքին մէջ ամփոփեցինք՝ քաղած ենք չորս օրինակներէ որոնք կը գտնուին՝ 1°. Ա. Ղազարու վանքին թիւ. 1671 Բ. Դ. Տաղարանին, 2°. Ա. Տեղկանցի «Հայերգ»-ին, 3°. Փարիզի Ազգային Մատենադարանի թիւ ԱՕԱ ձեռագրին, եւ 4°. Կոստանեանցի «Միջնադարեան Հայոց տաղերու նոր ժողովածու»-ին երրորդ պրակին մէջ։ Ա. Ղազարի ձեռագիր տաղարանը հետեւեալ յիշատակարանն ունի։

« Գրեցաւ Տաղարանս ի թուականիս Հայոց մեծաց ՌՂ. (Բ. Թ. 1642)
« Դեկտեմբերի ամսոյ Իթ աւուրն հինդշարթի, ձեռամբ ումնն անւ
« արժանի եւ պարտական ըիւր քանքարոյ մնղազարտ եւ անխնատ
« Միքայէլ գծող ձեր ծառայի, յետնորդ ամէն սարկաւաղի։ »

Այդ տաղարանին մէջ գտնուած օրինակը, ինչպէս եւ Փարիզի Մատենադարանին օրինակը, հեղինակի անուն չեն պարունակեր։ Միայն Տեղկանցի հրատարակած օրինակն է որ՝ ըստ Տեղկանցի յայտարարութեան՝ Քուչակի անունը կը պարունակէ։ Պ. Կոստանեանցի օրինակն ալ, որ կը կրէ « . . . «Հայրէնի կարգաւ» կիսատ տիպոսը, հեղինակի անուն չունի։

Պ. Կոստանեանց իր «Միջնադարեան Հայոց տաղերու ժողովածու»-ին Ա. պրակին մէջ, հրատարակելով տաղ մը, «Տաղ գեղեցիկ ազնիւ» տիպոսով, որուն մէջ կը գտնուին «Հայերգ»-ի օրինակին խրատական

քառեակներէն մէկ քանին , մատնանիչ կ'ընէ այդ նմանու թիւները եւ կ'եզրակացնէ .

- « Այդ աների նմանութիւնը մեր առաջարկած որինակի հետ ակ-
- « ներու է . ինչ որ կը վերաբերի նաճապետի անունով յայտնի երգի
- « միւս մասերին , կարող ենք սակ որ զօքա առճաստակ ժողովրդ-
- « զական երգից ստած կտորներ են եւ նաճապետն խկապէս ժողո-
- « վող է այդ մասերի , այլ ոչ հեղինակ :

Մենք կը կարծենք թէ առ այժմ , երբ դեռ այնքան սակաւաթի-
օրինակներ ունինք այդ տաղաշարքէն եւ անոր հեղինակին կամ հե-
ղինակներուն մասին ա՛յնքան չնչին ու տարտամ տեղեկութիւններ ,
անհնար է որոշ եւ վճռական կարծիք մը յայտնել : Վարկածներ ներ-
կայացնելէ ուրիշ բան չենք կրնար բնել՝ արդի պայմաններուն մէջ .
ու մեզի աւելի հաւանական թուի որ Քուչակ « հեղինակ » եղած ըլլայ
քան թէ « ժողովող » : Իր թեզը հաստատելու համար պ. Կուստանեանց
դիտել կուտայ թէ Քուչակի տաղերէն շատեր կը նմանին կարգ մը
ժողովրդական երգերու (ճանկիլու մի երգեր , վիճակի երգեր , սիրոյ
երգեր , եւն) . բայց ասի երբեք չ'ապացուցաներ թէ Քուչակ իրեն
վերագրուած բոլոր տաղերը « հաւաքած » ըլլայ : Անտարակուսելի է
որ Քուչակի տաղերուն ոճը բնորոշուր նմանութիւն մ'ունի ժողովրդ-
զական երգերուն ոճին հետ , եւ անոնց մէջ կան մէկ քանի հատ որ ,
երբեմն մօտաւոր ձևով մը , երբեմն ալ գրեթէ նոյնութեամբ , կը զբա-
նուին մինչև ցարդ աւանդութեամբ պահպանուած ժողովրդական անա-
նուն երգերու (մանաւանդ Ակնայ երգերուն) մէջ . սակայն դժուար է
ասկից հետեւցնել թէ այս ամբողջ տաղաշարքը ժողովրդական երգե-
րու « հաւաքածոյ » մը եղած ըլլայ եւ Քուչակն ալ անոր պարզ հաւա-
քիչը . այդ տաղերուն ամենափոքր մէկ մասն է միայն որ կը գտնուի
ժողովրդական երգերուն մէջ , եւ այն ալ՝ շատ քիչ անգամ « նոյնու-
թեամբ » , մեծագոյն մասը ոչ մէկ ժողովրդական երգի չի նմանիր ,
հին ու նոր , զասական կամ ռամկական ո եւ է հայ քերթողի գրաւո-
րապէս պահպանուած տաղերուն հետ (բաց ի՛ միայն՝ խրատականնե-
րուն մէջ , Կեչասեցիի , Պլուզի ու Ֆրիկի վերագրուած մէկ քանի տա-
ղերէ ու Աղբաւանդի պատմութեան կաֆաներէն) ո եւ է որոշ հան-
դիտութիւն չունի . իսկ այդ տաղերուն մէկ փոքր մասին ժողովրդա-
կան երգերուն մէջ գտնուիլը՝ անոնց մեծամասնութեան « անհատական »
զորմ մ'ըլլալը չի ներքեր . Քուչակ անշուշտ օգտուած է — ինչպէս
Կեօթէի , Հայնէի , Միցրիեօթիսի պէս քերթողներ , բայց յաճախ՝
երբ զանոնք փոխ առած է՝ անոնց նոր ու ինքնատիպ զրոյժ մը
ստուած է , անոնց տարտամութիւնը լուստարած է անձնական շեշտով
մը . այն երգերը որ նոյնութեամբ կը գտնուին աւանդութեամբ պահ-
պանուած ժողովրդական երգերու մէջ , կարելի է ենթադրել որ ոչ թէ

Քուչակը զանոնք հաւաքած ըլլայ ժողովուրդին բերնէն, այլ ժողովուրդը Քուչակի այդ երգերն առած, իւրացուցած, պահպանած ըլլայ, որովհետեւ ժողովրդական երգերը ամենքն ալ միակ հեղինակի մը գործն են միշտ, որուն անունը կորսուած է, եւ երգը բերնէ բերան անցնելով քիչ մը փոխուած է ձեւին մէջ, բայց միշտ կ'ենթադրէ սկզբնական միակ հեղինակ մը: Սիրոյ երգերուն համար մանաւանդ անձնական ստեղծագործութեան թէզը շատ ճշմարտանման կը թուի մեզի:

Իր այդ նոյն ծանօթագրութեան մէկ ուրիշ մասին մէջ, պ. Կոստանեանց, յիշելով «Կանչեմ այդ ծովից վրայ, ծովը ի յակէն թանաք գամայ» քառեակին նարեկացիի «Իթէ զլիծ մի ծովուց ի յորակութիւն զեղոյ յեղեղեցից» պարբերութեան հետ նմանութիւնը — զոր մենք ալ զիտել տուինք մեր ուսումնասիրութեան մէջ, — կը յայտնէ հետեւեալ գաղափարը.

« Մենք կարծում ենք որ թէ՛ նարեկացու եւ թէ՛ նահապետի
« համար մի երրորդ ազբիւր կայ այդպիսի նմանութիւնները քաղե-
« լու եւ կրկնելու, եւ այդ ազբիւրն է ժողովրդական երգը կամ
« աւանդութիւնը: »

Մենք նմանօրինակ գաղափար մը յայտնեցինք այդ նմանութիւնը մեկնելու համար. միայն թէ ըստ մեզ, ժողովրդական երգի կտորներ չեն որ նոյնութեամբ հիւրընկալուած են Քուչակի շարքին մէջ, այլ Քուչակ «օգտուած» է ժողովրդական երգերու պատկերներէն ու ձեւերէն, ու մանաւանդ ժողովրդական շատ հին «առածածեւ ասացուածքներէ» . « ծովն եթէ մելան ըլլայ եւ անտանները գրիչ, եւն » ի պատկերը ըստ մեզ առածածեւ ասացուածք մը պէտք է ըլլայ աւելի՛ քան թէ ժողովրդական երգ մը, այդ պատկերը հաւանական է որ կը գտնուի նաեւ արեւելեան ուրիշ ազգերու մէջ՝ իրրեւ առածածեւ ասացուածք: Քուչակի կարգ մը քառեակները, — այլարանականներն ու խրատականները մանաւանդ, ինչպէս եւ սիրայիններէն ոմանք, — ընդլայնումներ ըլլալու են շատ հին արեւելեան առածածեւ ասացուածքներու (« Ես ան հաւերուն էի », « Եղնիկ մ'ի ջրին խմելն », « Բազան ի յանտառ մօրին », « Այն օրն ի մօրէդ ծնար, զու լայիբ, ամէն ինչպային », « Առիւծն յառիւծին մտէն », « Մտիկ լեռներուն արա »), կամ խտացումներ վաղնջական հեքեաթներու, զրոյցներու (« Մաղիկ այն ծաղիլին ասեմ »), « Աշխարհս, ա՛մ, այլ ինչ ողորմ քանց կասան հաւն չլինի », « Փոքրիկ վաճառական մ'էի », « Իսկ զու տեսա՛ր հերթիք », եւն,) եւ ոչ թէ արդէն նոյնութեամբ Հայոց մէջ հնուց ի վեր գոյութիւն ունեցող ժողովրդական երգերու «օրինակութիւններ»:

Պ. Կոստանեանց «հայերէն ասա» հայերնի կարգով » բացատրութեանց համար ալ կը յայտնէ կարծիք մը որ կը նմանի մեր յայտնած կարծիքին, բայց բոլորովին նոյնը չէ.

« Թերեւս, կը գրէ պ. կոստանեանց, «Նայրենի» երգելն էլ այն է
 « նշանակում որ յետին ժամանակներն աշուղները միմիայն կըրկ-
 « նուսէին, յարմարեցնելով ժամանակի պահանջներին, այն ինչ որ
 « աւանդութեամբ պահուած էր Հայոց մէջ «Նայրեն» , այլ ոչ օտար
 « լեզուներով, ինչպէս սովոր էին երգել յետոյ : »

Մենք կը կարծենք, ինչպէս մեր Ուսումնասիրութեան մէջ ըսինք
 արդէն, թէ «Նայրեն ստել» կը նշանակէ՝ ոչ թէ արդէն գոյութիւն
 ունեցող Նայրեն երգեր երգել — ինչպէս ենթագրել որ բոլոր երգերը
 հին ատենը յօրինուած էին եւ վերջին ժամանակներու աշուղները կը
 «կրկնէին» միայն,—այլ երգեր յօրինել. «Նայրական երաժշտութեամբ ու
 ոճով» «Նայրենի կարգաւ» որ բնի է կերպով մը «sur le mode arménien»,
 ինչպէս Յոյներն ունէին mode dorien, moje lydien, եւն :

Քուչակի վերագրուած երգերուն մէջ անշուշտ կան կտորներ որ
 իրմէ առաջ կամ ետքը եկած աշուղներու կը պատկանին : Անոնց ան-
 Նաստարութիւնը, եւ կրկնութիւնները, կը ցուցնեն թէ «բոլորն ալ»
 նոյն մարդու գործը չեն, բայց անոնց մէջ կայ «խումբ մը որ բացար-
 ձակապէս համասեռ է, ուրիշ ու է Նայրական բանաստեղծութեան շի
 նմանիք, եւ մէկ բանաստեղծի մը գործը պէտք է ըլլայ : Երատական
 ու այլաբանական երգերուն մէջ աւելի հաւանական է որ գտնուին
 այլեւայլ բանաստեղծներու գործեր, բայց այդ երգերէն իւրաքան-
 չիւրին այս կամ այն բանաստեղծին պատկանիլը, այս վայրկեանիս,
 մեր ունեցած տոքրումաններով, մեզի անհնար կը թուի որոշապէս հաս-
 տատել :

Հետագայ ծանօթագրութեանց շարքին մէջ նշանակած ենք իւրա-
 քանչիւր երգի ո՛ր օրինակէն քաղուած ըլլալը, եւ վարիանթները :

Հատորին վերջը դրինք բառարան մը, զոր կազմելու մեզ օգնեց
 մեզ Հայաստանցի բարեկամ պ. Գաւիթ Նեմիրբոյի, եւ որուն մէջ ըն-
 թերցողները պիտի գտնեն Քուչակի բոլոր գաւառական եւ օտարմուտ
 բառերուն նշանակութիւնը, բաց ի քանի մը—սակաւաթիւ. — բառերէ
 որոնց իմաստը մեզի անհնար եղաւ ճշգրել :

ԻՄԱՆՕԹԱԳՐ ՈՒԹԻԻԻՆՆԵՐ

¹ Ս. Ղազար, օր : — ² Ս. Ղազար, օր : — նոյնը կը գտնուի նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝
 սապէս :

Ա՛յ իմ նշենի ծաղիկ, դեղնեցար ու զարձար ի նուշ .
 Բերանդ է փոքրիկ 'ւ անուշ, պակուհիք է սմբաւ ու նուշ .
 Պակուհիք է լիմոն նման, կու բանաս դու մարդու մէտէն .
 Լեզուդ է բիւրիւլ նման, կու գովէ զինչ զարնան նման :

⁵² Զեաւազրին մէջ՝ Ու ծոցդ . — ⁵³ Ս. Ղազար. օր. : — ⁵⁴ Զեաւազրին մէջ՝ Ու զղնչիկն :

— ⁵⁵ Ս. Ղազար. օր. : — ⁵⁶ Զեաւազրին մէջ՝ կայսպս տասս : — ⁵⁷ Ս. Ղազար. օր. : —

⁵⁸ «Շտյեբդ» : — Նոյնը, առջ. մը պակասով, Ս. Ղազարու. օրինակին մէջ՝ տյապէս :

Տո՛ւր, ծրծաղելէն կուգաս, թէ գետի որ ակնէ կուգաս .
Դիտեմ, սիրեր ես դուն, ի քո ետին ի մօտ կու գնաս .
Հասնիս դու քո մութատին՝ հոգ չունի թէ արթուն կու կենաս :

⁵⁹ Ս. Ղազար. օր. : — այս նոյն քառուկը կը գտնուի զարձակ Ս. Ղազարու. Զեաւազրին մէկ ուրիշ մասին մէջ՝ երկու վերջին տողերը քիչ մը տարբեր :

Թէ դու գաս գիշերն ի մօտիս, զնեմ երեսդ երեսիս .
Որ զպնու քու շունչդ ի յոգիս :

Նոյնը նաև՝ կոտտանեանցի օրինակին մէջ :

Թուչ աչք ու թուչ ունք ունիս, թուչ մաղերս կուլակա ի հոգիս .
Իշալայ կաճկատուր ըլլաս թէ չիգաս գիշերս ի մօտիս .
Թէ գաս գիշերն ի մօտիս, նա զնեմ զերեսդ երեսիս .
Դնեմ զերեսս երեսիս ու զպնու քո շունչդ ի հոգիս :

⁶⁰ Ս. Ղազար. օր. : — վերջին տողը՝ Զեաւազրին մէջ՝ վայ իմ սրտին կանկատինս : —

⁶¹ Ս. Ղազար. օր. : — ⁶² Ս. Ղազար. օր. : — Նոյնը կը գտնուի Շտյեբդօի օրինակին մէջ, ապէս

Յո՛ւր էիր, ուտով՝ եկիր, անծանօթ, ու զիս սիրեցիր .
Ձկրակն ի թեղնիքդ ունիս, ի ծոցիկս ի վար վաթեցիր .
Չծօցիկս ալ քուբայ արիր, լուկ զոսկին ի ներս հալեցիր ,
Սակին ալ հալիսայ արիր, յիմ սրտին ականջն անցուցիր :

⁶³ Ս. Ղազար. օր. : — ⁶⁴ Ս. Ղազար. օր. : — Զեաւազրին մէջ՝ Լօք մնաց ի ձուկն . —

⁶⁵ Ս. Ղազար. օր. : — ⁶⁶ Զեաւազրին մէջ՝ Ամպուգոչ : — ⁶⁷ Ս. Ղազար. օր. : — ⁶⁸ Ս. Ղազար. օր. : —

Կանանչ ու կարմիր հագնիս, զինչ նսան հատից նմանիս .
Յայնժամ ինձ աղւոր թուիս երբ ելնես ձեր դուռն կանոցնիս .
Դուռն այլ կիտարաց անես, ցած հայիս, մանտր ծրծաղիս .
Աչօքդ ու ունքովդ անես, իմ տխմար խելքս կու տանիս :

⁶⁹ Ս. Ղազար. օր. : — ⁷⁰ Ս. Ղազար. օր. : — Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ⁷¹ Զեաւազրին մէջ՝ Օր : — ⁷² Ս. Ղազար. օր. : — ⁷³ Զեաւազրին

մէջ՝ Լմանս : — ⁷⁴ Ս. Ղազար. օր. : — ⁷⁵ Ս. Ղազար. օր. : — ⁷⁶ Ս. Ղազար. օր. : — ⁷⁷ Ս. Ղազար. օր. : — ⁷⁸ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Ի ձեռն դուռն . — Նոյնը կոտտանեանցի օրինակին մէջ՝

Կանանչ ու կարմիր հագնիս, զինչ նսան հատից նմանիս .
Յայնժամ ինձ աղւոր թուիս երբ ելնես ձեր դուռն կանոցնիս .
Դուռն այլ կիտարաց անես, ցած հայիս, մանտր ծրծաղիս .
Աչօքդ ու ունքովդ անես, իմ տխմար խելքս կու տանիս :

⁷⁹ Ս. Ղազար. օր. : — ⁸⁰ Ս. Ղազար. օր. : — ⁸¹ Ս. Ղազար. օր. : — ⁸² Ս. Ղազար. օր. : — ⁸³ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ⁸⁴ Ս. Ղազար. օր. : — ⁸⁵ Ս. Ղազար. օր. : — ⁸⁶ Ս. Ղազար. օր. : — ⁸⁷ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ⁸⁸ Ս. Ղազար. օր. : — ⁸⁹ Ս. Ղազար. օր. : — ⁹⁰ Ս. Ղազար. օր. : — ⁹¹ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ⁹² Ս. Ղազար. օր. : — ⁹³ Ս. Ղազար. օր. : — ⁹⁴ Ս. Ղազար. օր. : — ⁹⁵ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ⁹⁶ Ս. Ղազար. օր. : — ⁹⁷ Ս. Ղազար. օր. : — ⁹⁸ Ս. Ղազար. օր. : — ⁹⁹ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹⁰⁰ Ս. Ղազար. օր. : — ¹⁰¹ Ս. Ղազար. օր. : — ¹⁰² Ս. Ղազար. օր. : — ¹⁰³ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹⁰⁴ Ս. Ղազար. օր. : — ¹⁰⁵ Ս. Ղազար. օր. : — ¹⁰⁶ Ս. Ղազար. օր. : — ¹⁰⁷ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹⁰⁸ Ս. Ղազար. օր. : — ¹⁰⁹ Ս. Ղազար. օր. : — ¹¹⁰ Ս. Ղազար. օր. : — ¹¹¹ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹¹² Ս. Ղազար. օր. : — ¹¹³ Ս. Ղազար. օր. : — ¹¹⁴ Ս. Ղազար. օր. : — ¹¹⁵ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹¹⁶ Ս. Ղազար. օր. : — ¹¹⁷ Ս. Ղազար. օր. : — ¹¹⁸ Ս. Ղազար. օր. : — ¹¹⁹ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹²⁰ Ս. Ղազար. օր. : — ¹²¹ Ս. Ղազար. օր. : — ¹²² Ս. Ղազար. օր. : — ¹²³ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹²⁴ Ս. Ղազար. օր. : — ¹²⁵ Ս. Ղազար. օր. : — ¹²⁶ Ս. Ղազար. օր. : — ¹²⁷ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹²⁸ Ս. Ղազար. օր. : — ¹²⁹ Ս. Ղազար. օր. : — ¹³⁰ Ս. Ղազար. օր. : — ¹³¹ Ս. Ղազար. օր. : —

Զեաւազրին մէջ՝ Լմանս : — ¹³² Ս. Ղազար. օր. : — ¹³³ Ս. Ղազար. օր. : — ¹³⁴ Ս. Ղազար. օր. : — ¹³⁵ Ս. Ղազար. օր. : —

Ա՛յ իմ աղբերաց արիւն, որ բուսար ի մէջ քարերուն,
Ա՛յվիք ի նարկիք նման, մէկն ի քուն եւ մէկն ի զարթուն :

28. «Հայերգ» : — 30, 37. Ս. Ղազար. օր. : — 38, 39, 40, 41. «Հայերգ» : — 42. Ս. Ղազար. օր. — նոյնը
կը գտնուի նաև «Հայերգ»-ի մէջ՝

Կարմիր վարդ կանանչ թուփով, կանանչ թուփ կարմիր խնձորով .
Քանի՛ կենամ քեզ յայտով, քանի՛ մէկ էրիմ կրակով .

Կու սիրե՞ս արտով, կշտացել եմ սուտ խարեղով .

Թէ չես սիրեր ըզորդ արտով, սուրբ Ասրգիս 'ւ Աստուած քեզ խտով :

43. Ս. Ղազար. օր. — նոյնը «Հայերգ»-ի մէջ՝

Յի՞նչ ես եղներ ու դեզներ, երեսից գոյն գնացեր,

Դէմ քո եարն չէ մեռեր կամ օտար երկիր գնացեր .

Թէ լամ նէ թող ես լամ, ես գիտեմ թէ ի՞նչ եմ կորուսեր .

Ելեր իմ հոգւոյս հոշին, անհոյի ի վար մնացեր :

Նոյնը նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Ինչո՞ւ ես երեւ խորովել, երեսից գունն գնացել,

Կամ քո եարն չէ մեռել կամ օտար երկիր հեռացել .

Անտի եմ երեւ վառել, երեսիս գունն գնացել .

Առած է հոգւոյս հոգին, անհոյի եմ վար մնացել :

44, 45. փարիզի Ա. Մ. օր. : — 46. «Հայերգ» : — 47. Զեռագրին մէջ՝ Օր : — 48. փարիզի
Ա. Մ. օր. : — 49. «Հայերգ» : — 50. Զեռագրին մէջ՝ Եսայիք : — 51. Զեռագրին մէջ՝
Օչ : — 52, 53. փարիզի Ա. Մ. օր. : — 54. Զեռագրին մէջ՝ Օր : — 55. Զեռագրին մէջ՝
Կարաք — 56. Զեռագրին մէջ՝ Պարնելու : — 57. Զեռագրին մէջ՝ Ան եղ (Թերես Անեղ, որ ա-
ղեղի խմտան ունի : — 58. փարիզի Ա. Մ. օր. : — 59. «Հայերգ» : — 60. «Հայերգ» .
գերջին երեք տողերը, քիչ մը տարբեր կը գտնուին նաև փարիզի Ա. Մ. ի ձեռագրին
մէջ .

Դէմ առաօտի լուսուն, գայ ջրի ձայնն ու բաթուն .

Երեսի սիրու տէր ժարդուն, ինքն ու իր եարն մէն ի քուն,

Երեսն երեսին զրեր ու ձեռքն ի մէջ ծրծերուն :

61. Ս. Ղազար. օր. — կը գտնուի «Հայերգ»-ի մէջ՝ ստպե՞ս՝

Դու ս՞'վ ես որ յերդիկդ ես ելեր, զայց օտար հոգդ կու կոխես .

Թէ վարդ ես նէ վար եկոյ, թէ օտար ծաղիկ նա գնա՞ .

Ո՛չ վարդ եմ ի վար գալու, ու ոչ օտար ծաղիկ գնալու :

Եկեր սիրուդ եմ աւեր, ո՛չ զալու եմ եւ ո՛չ գնալու .

62. Ս. Ղազար. օր. — նոյնը «Հայերգ»-ի մէջ՝

Զկնակն ի ջրէն հանուի, ջուր մ'ալ ձգեն նա սալի .

Հանցողուն եմ ի քո սիրոյց զինչ ձկնակն որ թալէթիլի .

Զուկն ի ջրէն հանեն նա արտան տայ ու մնանի .

Երբ զիս իմ ետրէն դատեն, մեռնիմ ու այլ ճար մի չլնի :

Նոյնը կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Ես աչք ու դուն լոյս, հոգի, առանց լոյս աչքն խաւարի .

Ես ձուկ ու դուն ջուր, հոգի, առանց ջուր ձուկն մնանի .

Երբ ձուկն ի ջրէ դատի, ալվի ջուր ձգեն, ապրի •
Երբ ես ի քանէ դատիմ, քանց մեռնիլն այլ ճար չի լինի •

63. «Հայերգ», — Նոյն քառեակը փարեղի Ա. Մ. ի Ձեռագրին մէջ •

Բալ քո Աստուած սիրուն, քո մէկիկ եզորն արեւուն •
Կամ ա՛ն զիս ծոցդ ի քուն, կամ դաստուր տուր երթամ ի տուն •
— Ոչ կ'անուամ զքեզ ծոցս ի քուն, ոչ դաստուր տամ երթամ ի տուն,
Սահուն երբբուն պահեմ ինչ որ գայ լուսն ատուօտուն •

Նոյնը նաև Ս. Ղազարու Ձեռագրին մէջ՝ սաղէս •

Իմ եարն ի պաղչան քուն 'ւ իր կանանչ կապեկն ի գլխուն •
— Կամ ա՛ն զիս ի ծոցդ ի քուն, կամ արա զուհալ պատրսխուն •
— Ոչ կ'աննեմ զքեզ ի ծոցս ի քուն 'ւ ոչ կ'անեմ զուհալ պատրսխուն
Սահուն 'ւ երբբուն պահեմ մինչ որ գայ լուսն ատուօտուն •

64. «Հայերգ» : — 63. 68. 67. 68. 69. Ս. Ղազր. օր. : — 70. 71. «Հայերգ» : — 72. Ս. Ղազարու օր. : — 73. Ձեռագրին մէջ՝ Մրճիկ : — 74. Ս. Ղազր. օր. : — 75. Ձեռագրին մէջ՝ Ի քուն է : — 76. 77. 78. 79. «Հայերգ» : — 80. Ս. Ղազր. օր. : — 81. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը «Հայերգ» ի մէջ՝ սաղէս •

Վերի փողոցովդ ի վար կուգի ճուկումուկ հազար զուկալով •
Եօջ եարս ալ ի զէս ելաւ, լուկ բարեւ երես չի գումաթով •
Դրկեցի ու պինդ պագի զիբ աչերն խիտ կարօտով •
Կ'երթար ու լալով կ'ասէր թէ ի՞նչ խաղք էր եղանք ցորեկով •

82. 83. 84. «Հայերգ» : — 85. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը նաև «Հայերգ» ի մէջ՝

Մահալէդ ի վայր կուգի, լուկ տեսի չոր գանկ մի ձրգած •
Ոտքս ալ թապալ տըրի, լուկ երեսս ի վեր ծիծաղած •
Ես ալ դէմ մանուկ էի, ի մանկանց մէջն կանգնած •
Կղպանքն ի վերայ դարկած ու բալնիքն աշխարհ վտարած •

86. 87. Ս. Ղազր. օր. : — 88. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Մահալօքս ի վար եկի, նա տեսայ զոնակ մ'ալ ի բաց •
Մտայ ու բարեւ տուի, իմ եարին շունչն զիս իխած •
Իմ եարն ալ ի զուրս ելաւ, չըխ մուտար, թող ըզնայ ի բաց •
Դուն ալ նորմէն ի՞նչ կ'ուզես, երբ նա մեր կրակն է վառած •
Իէ կանգուն ու կէս գանակ ողորմուկ ի սրտէն էած •

89. «Հայերգ» — 90. Ձեռագրին մէջ՝ Աստի : — 91. 92. 93. «Հայերգ» : — 94. Ձեռագրին մէջ՝ Ապւոյն : — 95. 96. 97. «Հայերգ» : — 98. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը նաև կոստ. օրինակ •

Մահալօքս ի վար կուգի, նա տեսայ զոնակ մ'ալ ի բաց •
Մտայ ու բարեւ տուի, նա տեսայ իմ եարն ալ ի հաց •
Գիտան ալ գինով լցած, իմ եարին առջեւն էր դրած •
Իմէ՛, էյ եար, իմ զիաց, որ ելնէ հոգին քո զիմաց •

99. «Հայերգ» : — 100. 101. Ս. Ղազր. օր. — 102. Ս. Ղազր. օր. — այն քառեակը դարձեալ Նոյն օրինակին մէկ ուրիշ մասին մէջ՝ սաղէս •

Հնցկուն եմ ի քո սիրուդ որ արդեկն ծիծ չէ կերել ,
 Մարեկն ալ վաղուց մեռել ու արդեկն խիստ որբ մնացել ,
 Ջուր տուր իմ ծարաւ լերդիս , քո սիրուդ խիստ եմ փափաքել .
 Խօսէ որ առնեմ իրխար , ես յետի նէֆէսս եմ եկել :

նոյնը կը գտնուի կոստանեանցի օրինակին մէջ .

Հնցկուն եմ ես ի քո սիրուդ որ արդեկն ծիծ չէ կերել .
 Մարեկն ալ վաղուց մեռի ու արդեկն խիստ որբ մնացեր .
 Ջուր տուր իմ ծարաւ լերդիս , քու սիրուդ եմ խիստ փափաքել ,
 Խօսէ՛ որ առնու՛մ իրխար , ես յետի նեֆէսս եմ եկել :

103. 101. «Հայերգ» 105. 100. Ս. Ղազբ. օր 1 — 107. Ս. Ղազարու օր. — նոյնը նաև «Հայ-երգ»-ին մէջ :

Ես այն հաւերուն էի որ գետին կուտ չուտէի .
 Թոչի ի կամարն ելնի թէ սիրուն ակնատն ընկնէի .
 Եկայ յայն ակնատն ընկայ , որ ես ալ յանկի վախէի .
 Ամէն հաւքն ոտովքն ընկնի , ես ոտովք ու վիղս աւելի :

նոյն քառեակը կը գտնուի նաև Ֆրիկի վերագրեալ տաղաշարքի մը մէջ որ «Կոստանեանցի , առնելով 1617 թուին կաֆայ օրինակուած տաղարանէ մը , հրատարակած է իր «Նոր ժողովածո»-ի երրորդ պրակին մէջ .

Ես այն հաւերուն էի որ գետին կուտ չուտէի .
 Թոչի երկնօքն անցնէի , թէ սիրուն ակնատ չինկնէի .
 Ակնատն ի ծովուն կղզին լարած էր 'ւ ես չզրտէի .
 Ամէն հաւ ոտօքն ինկեր , ես ոտօքս ու թեւս աւելի :

108. 100. 110. 111. 112. 113. 114. — «Հայերգ» 1 — 112. Չեռագրին մէջ՝ ի հասկ բերի : — 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. «Հայերգ» 1 — 134. 135. 136. 137. 138. Ս. Ղազբ. օր 1 — 139. Ս. Ղազբ. օր. — նոյնը կը գտնուի նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ .

Տարին տասերկու ամիս կու դատիմ ի մէջ զնտանիս .
 Օրեկ մի չելար չեկիր , ի՞նչ կանես , կամ ո՞նց կու լինիս .
 Ելար ու ան պահն եկիր որ աւեր հողիս բերանիս .
 Մեռնիմ ես ի քո սիրուդ որ երթաս յիսնէ խալսիս :

140 Ս. Ղազբ. օր. — նոյնը նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Ասա ու լըսէ , իմ ես՛ր , ո՞նց որ չէ տարեր քուէն գիս ,
 Ո՞նց որ քուէն զլիս տանի , ամանաթ որ այլ չի խօսիմ .
 Չարթնում ես քէ քիւֆր տամ որ ոտից մատանց դու երիս .
 Ատոր երել ի՞նչ պիտի , բեր զնեմ երեսդ երեսիս :

141. 142. Ս. Ղազբ. օր. 1 — 143. Ս. Ղազբ. օր. — նոյն քառեակը կը գտնուի նաև Ֆրիկի վերագրուած տաղաշարքին մէջ ,

Բանիկ մի դալատ արի որ զօժուն ձաղըն սրիցի .
 Խիստ վատհու՞թիւն արի որ օժուն դուռն գնացի :

Օձուռն մայրն ի զուրս երեկ, զիս խայթեց եւ նստայ լացի.
Արժան եմ ես այս լացիս ով եղեր օձուռն սիրելի:

¹⁴⁴ 145. 146. Ս. Ղազր. օր: ¹⁴⁷. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը (տառաչին տողը պակաս) կը գտնուի
կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Իր շունչն է խնկուռն փոշի, 'ւ. իր կուլակն է ճիւղք խաղողի.
Կուլակդ է ոլոս սլոս, քո բերանդ է փոքր ու բոլոր.
Քո սիրոջդ այլ ի'նչ երնեկ, որ ունի զքեզ խաղու խնձոր:

¹⁴⁸. «Նայերգ» է — ¹⁴⁹. Չեռազրին մէջ՝ Էրէց: — ¹⁵⁰. Ս. Ղազր. օր: — ¹⁵¹. Չեռազրին
մէջ՝ Յայն: — ¹⁵². «Նայերգ» — ¹⁵³. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը կոստ. օրինակին մէջ՝

Չինչ նուռն ի նսան վերայ, ես եմ ձեր դասնն ի վերայ,
Չինչ հաւն ի կտին վերայ, ես ի ձեր երգիկն ի վերայ.
Կամ ա'ռ զիս խաղուլ արս կամ զրէ' գանձս քեզ ծառայ,
Թէ չէ առուփախ կ'անեմ, աչքդ լայ, անձդ երերայ:

¹⁵⁴. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը՝ բառ առ բառ՝ կոստանեանցի օրինակին մէջ: — ¹⁵⁵. Ս. Ղազր.
օր. — այս քառեակը կը գտնուի նոյն ձեռագրի մէկ ուրիշ մասին մէջ սա ձեւով.

Աշխարհս, ա'մ, ա'լ ինչ աղւոր լինի երկու սէրըն նոր,
Երկուսին սէրն նոր լինի, երկուսին զրովին մտտեւոր.
Վազվեէքն ի վեր ելնեն բարեւ տան քան զկարեւոր,
Պագ տան ու պագ առնուռն քանց հարիւր տարին կարեւոր:

նոյնը կը գտնուի նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Էրնեկ ես նորս կուտամ որ լինի երկու սէրըն նոր.
Լինի 'ւ. երկուսին զուռն մտաւոր.
Վազվեէն ի զուրս ելնէ բարեւ տայ զէս կարեւոր.
Չձեռուսնն ի վերան ձգէ ու գանդատ անէ հին ու նոր:

¹⁵⁶. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը, բառ առ բառ, կոստ. օրինակին մէջ: — ¹⁵⁷. Չեռազրին մէջ՝
Վանց: — ¹⁵⁸. Չեռազրին մէջ՝ Չանց: — ¹⁵⁹. Ս. Ղազր. օր. — ¹⁶⁰. «Նայերգ» է — ¹⁶¹. 162.

¹⁶³. Ս. Ղազր. օր. — ¹⁶⁴. Չեռազրին մէջ՝ Ի ծոռն: — ¹⁶⁵. Ս. Ղազր. օր. — ¹⁶⁶. Չեռազրին
մէջ՝ Վի: — ¹⁶⁷. Ս. Ղազր. օր. — ¹⁶⁸. Չեռազրին մէջ՝ Թղախիկ: — ¹⁶⁹. Ս.
Ղազր. օր. — ¹⁷⁰. կոստանեանցի օր. — ¹⁷¹. Ս. Ղազր. օր. — ¹⁷². Չեռազրին մէջ՝
Տիրոց մարան: — ¹⁷³. Ս. Ղազարու օր. — վերջին երեք տողը կը գտնուի փա-
րեղի Ա. Մ. օրինակին մէջ, սա ձեւով.

Քո ծոցդ է տիրոջ նսան, քո ծրծերդ է սաղմոսարան,
Երթամ սարկաւազ լինամ, գամ մտնում ի մէջն ու կարգամ.
Անչաք այբուբենն ասեմ որ մինչ սիրուդ տիրանամ:

նոյն քառեակին տառաչին շարս տողերը նաև «Նայերգ»-ին մէջ.

Տեսայ իմ հողուս հողին, զարգարուեր ու կ'երթար ի ժամ.
Դարձաւ ու ինչ ճուղայ երես, թէ' «Ո'ւր կ'երթաս, քո ժամդ է հարամ
Դարձիւր ինձ պագիկ մի տուր, ա՛նս ժամ ու շատ մի քարամ,
Յորտեղ ժամատեղ տեսնամ, քեզ համար ես երթամ ի ժամ,
Աղօթք ու աղաչանք անեմ մինչ որ քո ծոցուդ տիրանամ:

Ամբողջութիւնը կայ նաև կոտտանեանցի օրինակին մէջ.

Տեսայ իմ հոգուս հոգին զարդարած ու կ'երթար ի ժամ,
Ես աչ ի զէմիկն ելայ՝ «Ո՞ւր կ'երթաս, քո ժամն է հարամ,
Թէ զու գիտ խապոււլ անես, քեզ համար կանգնիմ ես ի ժամ,
Զլիզթօք՝ աղաչանք անեմ, ինչ որ քո ծոցուդ տիրանամ,
Ին ծոցէ տիրոց մարան, քո ծծերդ է սաղմուսարան,
Երթամ հարեղա լինամ, դամ ի քո ծոցդ կենամ,
Այնչափ այրուբեն ասեմ՝ ինչ որ զրկիդ տիրանամ :

173. 175. Ս. Ղազր. օր. — 174. Ս. Ղազր. օր. — Առաջին շորս սողերը կան նաև կոտտանեանեանցի օրինակին մէջ՝

Ես ձազ ծիծեննիկ պիտէի, զօրն ըզքո տուն մանուի,
Ան բարձր ու մէյտան չարդախդ ես ի հոն բուն մի շինէի.
Ոնց որ մուծն մուծանար, ցածնայի ծոցդ մտնուի,
Ոնց որ լուսն լուսանար, բարձրանայի բունս մանուի .

Նոյնն վերջին շորս սողերը՝ Ս. Ղազարու օրինակին մէկ ուրիշ մասին մէջ, սա գէս .

Ես շարէ շապիկ պիտէի զօրն ի բուն անձդ կենայի,
Կամ ապրչումէ կոճկիկ որ շինիցդ գիրկ ամէի .
Կամ ջուր կամ նուան գինի, զօրն ի բուն կիթաղ կենայի .
Առնիր ու բերնիդ դընիր, ցածնայի զունչըդ պագնէի :

177. Ս. Ղազր. օր. — 176. «Շաբերդ» . — Նոյն վեցեակը կը գտնուի, սող մը պակասով, Ս. Ղազարու օրինակին մէջ, սապէս.

Անչափ հայրենի ասի, երկնուց կամար կապեցի .
Ելի ի վերան նստայ, պատրոնիս զանդատ մի արի
Պատրո՛ն, մէկ մի վար հայէ՛, տես թէ ինչ բաներ կու լինի .
Եօթը տարեկան տղան իր սիրուն զէտ մոմ կու հալի,
Հալի՛ւ ի շիշան լըցուի՝ մէջն վարդ բոլորն ապիկի :

Նոյնը կոտտանեանցի օրինակին մէջ՝

Անչափ հայրենի ասի, երկնուց կամար կապեցի .
Ելայ ի վրան նստայ ու զանդատ արի պարոնին .
Պարո՛ն, դու ի վար հայէ, տե՛ս ի՞նչ բաներ կու լինի .
Եօթն տարեկան տղան՝ իր սիրուն զէթ մոմ կու հալի,
Հալի ու շիշան լցուի՝ մէջն վարդ, բոլորն ապիկի :

179. «Շաբերդ» . — Նոյնը՝ Նոյն ձեռագրին մէկ ուրիշ մասին մէջ՝

Իմ բարձրադնաց լուսին, շատ բարեւ տար իմ կիւղէլին,
— Զբարեւդ ես ի ո՞ւր տանիմ, չեմ գիտեր զտունն կիւղէլին .
— Գնա ի վերայ թաղին, բարձր պատ ու ծառն ի միջին .
Նստեր ի ծառի շքին, կիսմէ ի լուրջ ապիկին .
Կու իմէ ու հայրեկն կ'ասէ թէ՛՝ Ի՛նչ անուշ է սէրն ու գինին :

180. Ս. Ղազր. օր. — կը գտնուի զարձեալ նոյն օրինակին մէկ ուրիշ մասին մէջ, սապէս.

Կանչեմ հօտ ի վեր, Աստուած, որ իմ ձայնս քեզ հասնի .
 Թող աւազանի ծնունդ ի սիրուն պէլան չի էնկնի .
 Սէբն ալ դէմ ոտվի ունի ու ձեռուի՝ զէտ զհարամի .
 Եկեք հարամիդ տեսեք, հարամի ու նետ մի չունի .
 Եկեր 'ւ ի փողպատս ասեր, չեմ երթար ն'ի քարչ կու տանի :

¹⁸¹ Զեռազրին մէջ՝ Ու. Ելեր : — ¹⁸² Ս. Ղազր. օր : — ¹⁸³ «Նայերգ» : — Զեռազրին մէջ՝
 Չհասայ և Գանց, մենք դրինք՝ Հասայ և Քանց : — այս քառեակին վերջին մասը
 կը գտնուի Ս. Ղազարու օրինակին մէջ ստակս :

Սուրբ Աստուածածնին տօնին լօկ մտաւ խարտէշն ի յէզին .
 Քաղեց զան հոսմ լուսնին, լօկ եղիբ ի շամ շրմաթին .
 Շրմաթն ալ ի վեր քաշեց, լօք ցայթեց շաղվեղքն ի յէզին .
 Խաղող ալ ի յորթն ասաց՝ Գեռ հասաք սրտի մուրասի :

¹⁸⁴ Ս. Ղազր. օր : — ¹⁸⁵ «Նայերգ» : — ¹⁸⁶ Ս. Ղազր. օր. — նոյնը մասամբ, նոյն ձեռագրին
 մէկ ուրիշ մասին մէջ :

Սրտիկս է լալու տխմար, շաքարով կու խաղվեցնեմ .
 Կուլամ զօրն ըղբեղ կ'ուղչեմ, ես անոր ճարակն չի դիտեմ .
 Աշխարհս ինչ աղէկ որ կայ, այլքնուս բերնի ցըրընեմ,
 Աչերս ի քենէ ի դատ երբ չուղէ՝ ես ինչպէս անեմ :

¹⁸⁷ Ս. Ղազր. օր : — ¹⁸⁸ «Նայերգ» : — ¹⁸⁹ Կոտ. օր. — երկու տողերը կը գտնուին
 նաև Ս. Ղազարու օրինակին մէջ :

Իմ եարն է յօտար երկիր նստեր ի շուկան շէքեր կու ծախէ :
 Զաչերն է կշիռք արել ուներովն ի վեր կու քաշէ :

¹⁹⁰ Ս. Ղազր. օր : — ¹⁹¹ Զեռազրին մէջ՝ Գամ, փոխանակ Գամի : — ¹⁹² Ս. Ղազր. օր. — ¹⁹³ «Նայերգ» : — ¹⁹⁴ Փարիզի Ա. Մ. օր. — ¹⁹⁵ Զեռազրին մէջ՝ Այախ :
¹⁹⁷ «Նայերգ» : — ¹⁹⁶ Զեռազրին մէջ՝ Զայնցնի : ¹⁹⁷ Ս. Ղազր. օր. — ¹⁹⁸ Ս. Ղազր. օր. — այս տողին երեք տողերը կը գտնուին նոյն ձեռագրին մէկ ուրիշ մասին մէջ :

Տե սուսն ու գերանն ասաց, Սիրու տէրդ երդիքն է եկել .
 Քանի ես մօրէս ծնել նա փատէ խամաղ չէս տեսել .
 Փատն ալ ի մորին բուսեր խամղութիւն ո՞ւստի է ուսեր :

Նոյնը կոտանեանցի օրինակին մէջ :

Թէ սուսն ու գերանն ասաց, Սիրոյ տէր տէրտիկդ եկեր եմ .
 (անել Տիշդ՝ Սիրոյ տէրդ, երդիկդ եկեր եմ) .
 Քանի ես մօրէս ծնել, նա փատէ խամաղ չեմ տեսել .
 Փատն ալ ի մորին բուսեր, խամղութիւն ո՞ւստի է ուսեր :

²⁰¹ Ս. Ղազր. օր. — ²⁰² «Նայերգ» : — ²⁰³ Ս. Ղազր. օր. — նոյնը կոտ. օրինակին մէջ :

Տեսայ իմ հողուս հողին զարդարած ու բաղնելուայ,
 Ես ալ ի դէմիկն կայ նեղ սօխախ մ'ու խիտ խալապայ .
 Պէջան ալ ի վեր տարաւ ուներովն արաւ թէ գնա՛,
 Գնա՛ ու գիշերն արի՛, որ ամէն զիժարս դուրանայ,
 Բեզի գիրկ ու ծոց պարտիմ, պաղ հաղար, ինչ որ լուսանայ :

²⁰⁴ «Նայերգ» : — ²⁰⁵ «Նայերգ» : — նոյնը նաև Պլուզ վարդապետի վերաբերեալ զեռ-
 նակի թիւ 234 ձեռագրի տողաշարքին մէջ :

Հողին հողվրդովն անցաւ ու զմարմինն ի հողն անիծեց .
 Թէ զմեղքն ես ու դու արաք, յանդէնին իմ երեսն ամաչեց
 Մարմինն ի հողուն ի դուրս, այսպէս խօսք զհողին վճարեց .
 Թէ ես հող էի՝ հող դարձայ, քոյ ամաչն է գրեզ բռնեց :

200. «Հայերգ».— Նոյն քառասկը կոտանեանցի հրատարակած Ֆրեկի տաղաշարքին մէջ՝

Մարդն որ սիրելի անես նը՝ զասլը զինքն փտոէ .
 Հետ ան մարդուն մի՛ նստիր, երբ ելնէ՝ զքեզ զրուցէ,
 Զնետն մահու ձգէ ու զաղեղն դառնայ պահէ,
 Զարիւնդ զէտ ջուր վաթէ, դառնայ մէկ խօսօք վճարէ :

207. 208. 209. 210. «Հայերգ».— 211. «Հայերգ».— Նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ, սապէս .

Երկուան ի մէկսեղ բերած զերդ բնկեր կ'ասեն թէ պահէ՛,
 Ու չորս բնութիւնս յօտար հետ իրաց կ'ասեն թէ սազէ՛ .
 Հինգ զուտն է ի բաց թողած, թէ փակէ որ դող չի մտնէ,
 Զզոռս ես ի տանէս ունիմ, որ զդոներս ի բաց կու պահէ :

212. 213. 214. 215. 216. 217. «Հայերգ».— 218. «Հայերգ».— վերջին երկու տողը՝ Ֆրեկի վերագրուած տաղաշարքին մէջ, սապէս .

Մտիկ լեռներուն արս՝, խելօքնուն խրատ հերիք է .
 Ուր բարձր լեռ՝ հոն ձիւն կայ, ուր ցած է՝ ի՛նչ կանանչ է :

219. 220. 221. 222. «Հայերգ».— 223. «Հայերգ».— Նոյնը Ֆրեկի տաղաշարքին մէջ, սապէս .

Դաւիթ արքայի որդին Սողոմոն զայս մեզ կու ասէ .
 — Զխրատն իմաստնիցն դու տուր, առաւել նա քեզ կու սիրէ .
 Թէ անդէտան յիմար մարդուն խրատ տաս նա զքեզ կու ասէ,
 Նա թուր ու զանակ առնու, թէ կարէ՛ զքեզ սպաննէ :

Նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ .

Դաւիթ արքայի որդի Սողոմոն զայս մեզ կու ասէ .
 Զխրատ իմաստնոյն դու տուր, աւելի նա ըզքեզ սիրէ,
 Թէ անդէտ ու անմիտ մարդուն խրատ տաս նա զքեզ ասէ,
 Ու թուր ու զանակ առնու, թէ կարէ՛ նա զքեզ սպաննէ :

224. «Հայերգ».— 225. «Հայերգ».— Նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ՝

Զորս բան ա՛ն խրատ յինէն որ զամէն աշխարհս քեզ ամէ .
 Զայլոց մեղք դու մի՛ քններ, զքոյդ յերակ մտօքդ անդիճէ՛ .
 ԶԱստուած մօտ ի քեզ դու ան՛ս եւ զմահուդ օրըն դու յիշէ՛ .
 Զխրատս ի սիրտդ տնկէ՛, զքեզ ամէն չարեաց այս փրկէ :

Նոյնը Ֆրեկի տաղաշարքին մէջ՝

Զորս բան ա՛ն յինէն խրատ, քան զտակին ու այլ գնօջ է .
 Զայլոց մեղք դու մի՛ քններ, զքոյդ յերակ մտօքդ անդիճէ .
 ԶԱստուած մօտ ի քեզ դու տես, ու զմահուդ օրն դու յիշէ .
 Ով որ զմահուն յիշէ, նա բնատ զաշխարհս չսիրէ :

226. 227. 228. «Հայերգ».— 229. Ս. Ղազր. օր.— ձեռագրերումէջ՝ Թուր վի թուր .

230. Ս. Ղազր. օր.— Նոյնը «Հայերգ»-ին մէջ .

Ողորմ ու լալի հաւուկ քան զկասկամ հաւն չըլլինայ :
Ոչ զինչերն քուն ունի , ոչ ցորեկն ի վար կու կանկանի ,
Մէկ պահ մի գաղար ունի որ յտիցն ի վար կու կախուի ,
Երկու կաթ արիւն կաթէ յաչերուն , համայ կու թռչի :

211. «Նայերգ» — 212. Ս. Ղազ. օր. — նոյնը «Նայերգ»-ի մէջ .

Սրտիկս երկու դուռ ունի , մէկն գաղտ ու մէկն ալանի .
Յայն գաղտ դուռն ի դուրս ելայ , լօկ գտայ հատիկ մալ ոսկի .
Այն ոսկիս որ իմ յափն ընկաւ , չէր ընկեր ի շատ ոսկերչի ,
Ոչ ինքն ի քուրան մտեր , ոչ լսեր ձայնն կուանի :

213. Զեռագրին մէջ՝ իմօր : — 214. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը «Նայերգ»-ին մէջ .

Կաֆայ մի կամիմ ասել որ արժէ ճուհար մի բոլոր .
Մարմին է մի նաւու նման , խելքդ , ծով , թէ չուսիս մխոր
Միտքդ նաւարար նաւիդ որ բարձեր ես գանձ չաւաւոր .
Թէ եզրըն ծովիդ հանսս , նա առնէ զքեզ զատաւոր :

Այս քառուկին իմաստը պարունակող քառուկ մը կը գտնուի նաև «Ազգասանգըն պատմութեան կաֆաներ»-ուն մէջ (որտ պ. կրտսանեանց հրատարակած է իր «Իրիշոր Աղ-թամարեցի ե իր տաղերը» տիտղոսով հմտալից գործին մէջ) .

Այս կեանքս է ի ծով նման որ մարդիկ ի ներս կու լողան .
Մարմինս է նաւ նման , հողիս է գանձ անմահական .
Միտքս է նաւավար ճարտար որ հանէ զցամաքն յերեւան .
Աւա՛ղ , թէ կտորի այս նաւս , մեք ի վար մընամք փռչիման :

215. «Նայերգ» — կը գտնուի նաև Պլուզի տաղաշարքին մէջ .

Մարդն որ օտար տեղ երթայ , գատ մի խելք կու պիտի նորա .
Ամէն մարդոյ ցած կենայ , ապա իւր բանըն կու լինայ .
Մտիկ դու ծառին արա՛ որ քանի՛ հիւնէր կայ ի նա .
Այն ճիւղն որ զպտուղն ունի քանց զգարտակն ի ցած կու կենայ :

216. «Նայերգ» — նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ , ուրիշ տողերու խառնուած .

Հանցեղ սիրելի չարկամ մէկտեղ ո՞վ խկի տեսեր .
Հողիս թէ ի վեր քաչէ , հողս ծանր ի վայր կու հակէ .
Վախեմ թէ հողոյս լըսեմ , հողոյս բանն զիժարէ .
Եւ հետ հողոյն ո՞վ թռչի , երբ նորա տունն հետի է :

217. «Նայերգ» — նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ .

Լաւ մարդ ես նորա ասեմ որ բանայ զբերանըն համով .
Հանցեղ լեզուն զին չունի , զինչ լընու տուն մի ճոհարով .
Աստուած երբ զաչխարճս արար , զօղն ու հուրն ու զհողն ջըբով ,
Մթխալ մ'աւելի չարար , այլ կչոնց զամէնըն չափով :

218. 219. «Նայերգ» — 220. «Նայերգ» — նոյնը Ֆրիկի տաղաշարքին մէջ .

Կ'ուզե՞ս որ ազիկ կենաս , որ ամէն մարդ զքեզ սիրէ .
Դու հողու նման կացիր , որ ամէն մարդ ըզքեզ կոխէ .
Գանց զերկաթն այլ ի՞նչ ամուր որ կրակն զինք կու հակէ .
Դու ջրի նման կացիր որ կրակն ի քե՛ է վախէ :

241. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը «Նայերգ»-ին մէջ՝

Արեք ի ծովերդ իջնունք ու ձկներ որսանք վարմով ,

Անճունք զնա ի տուն տանեմք ու եփեմք զինքն բարկ կրակով,
Ջրհերն ինձի հանց ասին թէ՛՝ Այցաւ մեր սիրտն արիւնով,
Երբ ես արեւէս Ելինեմ, թող ցամաքի յոր զեա կայ ու ծով :

¹¹¹ Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը Պուզի սաղաշարքին մէջ :

Մարդն որ չատ անդէճ լինի, յաշխարհի հողըն կու մաշի .
Շաքարն իւր լեզի լինի, եւ լեզին իւրեն բմոյնի .
Հով քուրն կրակ թովի, եւ յահէն գերթ մում կու հալի .
Դիւր կեանքըն զիմար թըւի եւ ի զիմարն ինքն չի հանգչի :

¹¹² Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը «Հայերգ»ին մէջ :

Չինչ որ ես հետ ինձ արի, չէր արեր ոչ որ հարամի .
Շիշայ մի հալած ոսկի ի գետինն ի վար վաթեցի .
Անցաւ ի գետինն Ներքեւ, ես դատարկ ի վար մնացի .
Ի՞նչ անեմ յետի անունն երբ առջի անունս աւերի :

Նոյնը Յրեկի սաղաշարքին մէջ :

Չայս որ հետ ինձ արիր, չէր արեր հազար հարամի .
Շիշայ մի հալած ոսկի ի գետինն ի վայր վաթեցի .
Հազար ձի վազան բերի, վազցուցի՛ մէկ չի հասուցի .
Ի՞նչ անեմ ետի խելաց, երբ առջի անունս աւերի :

Նոյնը Նաև Պուզի վերադրեալ սաղաշարքին մէջ՝

Չայս որ ես հետ ինձ արի, չէր արել այլ աղամորցի .
Որ չի՛ մի հալած ոսկի ի գետինն ի վայր վաթեցի .
Հազար ձի վազան բերի, վազցուցի՛ և այլ ոչ հասուցի .
Ի՞նչ շահիմ ես յետին խնլացս երբ առջին անունն աւերի :

¹¹³ Զեռազրին մէջ՝ Իսկ թափի ՚ — ¹¹³ Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը կը գտնուի նաև Պուզի վերադրեալ սաղաշարքին մէջ :

Մտնին ճիւղն երբ չոր լինի, ո՞վ ասէ թէ իսկի կանանչ ի .
Սպիտակ մազն որ սեւ ներկի, ո՞վ ասէ թէ իսկի սպիտակ ի .
Բայց մարդ մեղաւոր ու սեւ ես գիտեմ որ կու սպիտակի .
Աստուած մէկ բանիկ ուզէ, որ ասէ մեզա՛յ եւ քաւի :

¹¹⁴ Ս. Ղազր. օր. — ¹¹⁴ Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը «Հայերգ»ին մէջ՝

Մահալօքս ի վար կուզի, լոկ տեսի չոր դանի մի ձրգած .
Ոտքս ալ թապալ տուի, լոկ երեսս ի վեր ծիծաղած ,
— Ես ալ զէ՛մ մանուկ էի, ի մանկանց մէջըն կանգնած,
Կղզանքն ի վերայ դարկած ու դրալնիքն աշխարհ վտարած :

Նոյնը կոտանեանցի օրինակին մէջ՝

Մահալօքս ի վար կուզի նա տեսայ չոր դանի մի պսակած .
Ոտքս թախալ տուի նա երեսս ի վար ծիծաղեցած ,
Դարձաւ պատասխան երեստ, ի՞նչ կ'անես, կարիճ չիացած .
Երէկ քեզի պէս էի, այսօր զիս այս հալն է ձգած :

¹¹⁵ «Հայերգ» — Նոյնը Ս. Ղազարու օրինակին մէջ՝ սույ մը պակասով :

Մտնի կանթեղին արա՛, որ հուրն ու քուրն ու ձէթն էլ արան ,
Կանթեղն է մտաց նման, քուրն ուսման, ձէթն գիտութեան .
Գիտուն է հոգիդ պայծառ որ լոյս տայ քեզի լրու թեամբ :

119. 120. «Հայերգ» 1 — 131. «Հայերգ». — Նոյնը Պուզի տաղաշարքին մէջ՝

Աշխարհս է կանանչ մարգեր, մենք ի մէջն հնք կարու ձաքեր,
Գրօղն է եղեր բազա, կու կրէ մէկ մէկ զար ի վեր,
Մանկտիք, երբ ի հաց նտտիք, ձենեցէք աղբատ ձեզ ընկեր,
Մեռնիք 'ւ անդէն երթաք, կու նստիք քանց մէկ մ'այլ ի վեր:

131. «Հայերգ» 1 — 133. «Հայերգ». — Նոյնը Ֆրիկի վերադրեալ տաղաշարքին մէջ՝

Դու իթ մարգարէն կ'ասէ թ'ապրեցո՛ ի մարդոյ չարէ,
Մարդոյ չարն հանց վատ է որ զվարիքն ի լեռան անել է,
Չառուծն ի գնճիլ դրած 'ւ ի չոպան կու տան թէ՛ Բաշէ՛
Շատ է չոպանին զահլան, առիւծին առջեւ կու քալէ:

131. 133. 136. 137. 138. «Հայերգ» 1 — 139. «Հայերգ». — Նոյնը Ֆրիկի տաղաշարքին մէջ՝

Բաղան ի յանատ մորին, թէպէտ բու, թէպէտ բաղայ է,
Գոհարն ի ծովին միջին, թէպէտ քար, թէպէտ գոհար է,
Խեղօքն ի յանխեղքն ի մօտ, միտք արա թէ ի՞նչ նման է,
Ճրագն ի կուրին առջեւ կու վառի՛ ինք տեսնելու չէ:

Նոյնը Պուզի տաղաշարքին մէջ՝

Բաղան ի յանատ մորին թէպէտ բուն թէպէտ բաղայ է,
Ճոհարն ի ծովուն միջին թէպէտ քար թէպէտ ճոհար է,
Խեղօքն ի յանդէտն ի մօտ միտք արա թէ ի՞նչ նման է,
Ճրագն ի յառջեւ կուրին կու վառի՛ 'ւ ինքն չգիտէ:

140. Ձեռագրին մէջ՝ Ձրեչտակ: 141. «Հայերգ» 1 — 142. «Հայերգ». — Նոյնը Նաե Պուզի տաղաշարքին մէջ՝

Աւա՛ղ, մեղ հայիլ պիտի յայն արեւն որ լոյս կու ծագէ,
Շատ կայ ի յարեւ նման, ի պնչէն օձն կու վազէ,
Գիտուն մարդն յարեւ նման, խօսքըն լուս պայծաւ կու ծագէ,
'Ի անդէտ մարդն օձու նման, հանապազ ըզմարդ կու խոցէ:

141. 144. 143. Ս. Ղազր. օր: — 146. Ձեռագրին մէջ՝ Ի քեզան անկայ՝ փոխանակ՝ Ի քեզ անկայի: — 147. «Հայերգ» 1 — Նոյնը Ֆրիկի տաղաշարքին մէջ՝

Տեսաւ ստատանան զՄոյսէս, արդիւնց ու պահ մ'իւրաց,
— Իմ աստուածախօս Մոյսէս, մեր Տէրն յէ՞ր մեղ է խոսված,
Երբ մեք աշակերտ էաք Աստուծոյ, Աղամ չէր ստեղծած,
Աղամ ի հողուն ստեղծած, մենք ի մեր փառացն հնք զրկած:

146. «Հայերգ» 1 — վերջին երկու տողերը Նաե Ֆրիկի տաղաշարքին մէջ՝

Խոզն ճոհար ե՞րբ ճանաչէ, զօրն ի բուն զաղբըն կու փորէ,
Կոխէ նա զքո ճոհարն եւ գնչովն նա զբեղ խոցէ:

149. «Հայերգ» 1 — 170. 171. Ս. Ղազր. օր. — 172. «Հայերգ». — Երկրորդ քառուկին վերջին տողերը կան Նաե Պուզի տաղաշարքին մէջ՝

Աշխարհն է ի ծով նման, ով որ դայ անթաց չի մնայ,
Յայս ծովս ես ի նաւ մտայ, գնաց նաւս եւ ես չմնացայ,
Եզեր մօտեցեր եմ ես, վախում թէ քարի զիպեհայ,
Բակտի իմ աղւոր չի նուածս ու տախտակն մէկմէկանայ:

173. Ս. Ղազր. օր: — 174. «Հայերգ» 1 — 175. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը՝ գրեթէ բոստանա՛ն կոստանանցի օրինակին մէջ: — 176. Ձեռագրին մէջ՝ Մաղիկն: — 177. «Հայերգ» 1 —

174. Ս. Ղազար. օր. — նոյնը՝ գրեթէ բառաբառ.՝ կոտանեանցի օրինակին մէջ : —
 179. «Հայերգ» . — 180. կոտ. օր. — 181. 187. «Հայերգ» . — 182. 201. Ս. Ղազար. օր. : —
 185. «Հայերգ» : — 186. Ս. Ղազար. օր. — կը գտնուի մասամբ «Հայերգ»ին մէջ.

Ժամ ժամ զիմ խարիզութիւնս յիշեմ ու նստիմ ու լամ .
 Ճապղել եմ ջրի նման , ի յատար երկիր կու գնամ .
 Ճորեկն եմ նետի նման , զով տեսնամ ի գէմ կու գնամ ,
 Գիշերն աղիզան նման , ես լարթափ ի վար կու մնամ :

187. Ս. Ղազար. օր. : — 188. «Հայերգ» : — 189. «կոտանչ»ի երգին այս օրինակը ողբացեալ
 Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի «Ռամկական երգք Հայոց»էն արտադրած ենք : — 200. կոտ. օր.
 201. Ս. Ղազար. օր. — հոյնը նաև «Աղեքսանդրի պատմութեան կափաներ»ուն մէջ.

Դարենս յիմ արիւն ընկայ , ինձ կրակ անչէջ վառեցի .
 Անցած գնացած բաներ հին ու նոր հեծել զուգեցի .
 Դէմ խօսքն է մտխայ բերած ասած է խիտ խելօքի .
 Թ'իւր ձեռով ածած մտխիրն ի գլխոյն իսկի չլիտիի :

201. 201. 201. 205. Ս. Ղազար. օր. : — 206. Ս. Ղազար. օր. — նոյնը՝ գրեթէ բառաբառ.
 «Աղեքսանդրի պատմութեան կափաներ»ուն մէջ : — 197. 198. 199. 200. 201. 202. 201. 201.
 «Հայերգ» — 205. 206. 207. Ս. Ղազար. օր. :

Այստեղ կը գնենք հետեւալ երկտողը («Հայերգ»էն), որ խրատական երգերուն կը պատկանի , և մտացուած է անոնց շարքին մէջ զետեղուելու :

Արծիւն ի յաւան ելեր ու կ'ասէր թէ՛ Այդ ինչ յաճապ էր .
 Թեպուր մ'յիմ թեւս ընկեր , նետ եղեր ու զիս կու խոցէ :

Բույսակի տաղերուն ուղղադրութիւնը պահպանեցինք այնպէս ինչպէս որ է չորս օրինակներուն մէջ , սրբազերիով միայն այն բառերը որոնք իրենց աղաւաղեալ ձեւով բոլորովին անձանաչելի դարձած էին , և այդ սրբադրուած բառերուն ալ ձեռադրին մէջ անեցած ձևը այս ծանօթադրութեանց մէջ նշանակեցինք :

ՎՐԻՊԱԿ . — Էջ 15, տող վերջին , «տ» , պէտք է ըլլայ՝ հնէս : — Էջ 50 , 19, տող 3, «գո ովնուեն» , պէտք է ըլլայ՝ զոսվնուեն : — Էջ 50, 1է տող 3, «սխա աղմար» , պէտք է ըլլայ՝ սղա սխմար : — Էջ 52, 1է, տող 1. «Այդ ով է որ երգիքս է եկել» , պէտք է ըլլայ՝ Այդ ով է երդիս եկել :

Բ Ա Ռ Բ Ա Ն ⁽¹⁾

Պղեսեհ, * . — աշխեստանէ (քաղամ) :	Աւերաւ , ւերաւ , * . — արմաւ :
Աշաւ , աշիւ , ա . — աշխարհ :	Աւերադոյ , * . — «ամպշոյ» , ամպամած օդի ջերմութիւն :
Աշախի , ա . — յայտ յանդիման :	Աւարարիե , ա . (անպեր) . — յանպար :
Աշի , * . — ալիք :	Աշխարմի , կամ աշխարմի , * . — անկից , անորմէ :
Աղբարաց արիւն , * . — Հայաստանի յատուկ կարմրագոյն ծաղիկ մը :	Աշխայ , աշխի , աշխի , * . — զարձեալ , վերստին :
Աճապի , թ . — արցեօ՞ք :	Աւղիւն , * . — Անդիլի աշխարհ :
Աւանար , ա . — աւանդ :	
Աւեղ , ւեւղ , ա . — յոյս , իղձ :	

(1) . * . (գաւառական) . — պ . (պարսկերէն) . — ա . (արաբերէն) . — թ . (թրքերէն) :

Անդիանէլ, * . — մտածել. (անդաճել) :
 Աննայ, * . — այնչափ :
 Անտիշա, * . (էնտիշէ) . — հոգ,
 մտմտութեան :
 Անցրնէլ, * . — մարել :
 Անչրնէլ, * . — ճմլել, ցաւ ցննել :
 Ապիկի, * . — ապակի, զաւաթ :
 Ապոպ, յապոպ, * . — համար :
 Ապրշում, ափրշում, * . — մե-
 տաքսէ դերձան :
 Ասնպոր, ասսրնոր, սասուր, * . —
 այս աշխարհ :
 Ասցի, * . — ըսի :
 Ասփանկա, * . — այսքան :
 Արախ, * . (արաք) . — շղի :
 Արգելիչ, * . — բռնել, կեցնել :
 Արեկ, * . — եկուր :
 Արմալան, թ. — հետու տեղէ ե-
 կած ընծայ :
 Աւսալ, * . — Հաւատալ :
 Աւոս յաւոս մնալ, * . — շուրաճ
 մնալ :
 Բենեշի, * . — դրախտային :
 Բուխան, * . (պիւհիման) . — զըր-
 պարտութիւն :
 Շանգի, * . — դանդաճներ :
 Գիրկուծոց, * . — գիրկընդկառ-
 նում :
 Շադրեցնէր, * . — մարել :
 Դալալ, * . — նազանք, պշրանք,
 քծինք :
 Դանուշման, * . — (տանիշմէնտ)
 գիտուն, բանդէտ :
 Դեկան, * . — դահեկան :
 Դիժար, * . — դժուարութիւն :
 Դոռնի, * . — դռներ :
 Դուրանալ, * . — հանդչիլ, հան-
 դարտիլ :
 Երես, * . — տուալ :
 Երեկ, * . — եկալ :
 Ելի, * . — աւելի :
 Զանգու, թ. (էօղէնկի) . — սա-
 պանդակ :
 Զանալ, * . (զահիլ) . — անփոյթ,
 աներկիւղ : անփութութիւն :
 Զարարիչ, * . — ծարիր քսած? :

Զափրան, զափրան, * . — (զա-
 ֆերան) քրքում :
 Զենեհար, * . — զինասար, կամ * .
 (զենհար) զգուշացիբ :
 Զենեցալ, * . — վնաս կրեցի :
 Զիս, * . — ինչպէս, զերդ :
 Զիլի, * . (զիւլի) . — խաղոպք :
 Զիննիլ, * . (զէնճիթ) . — շղթայ :
 Զուրում, * . — պատուհաս :
 Զուկակ, սոխախ, * . (զօքաք) . —
 փողոց :
 Զունալ, թերեւս զուրալ, * . (զիւ-
 լալ) . յտակ :
 Զորվան (սալ) . — էզան տալ :
 Զյնեկ, * . — երանի :
 Էդորդ, * . — ճշմարիտ :
 Էն ինս, * . — զեղեցիկ :
 Զարկ (տալ) * . (թէրք) . — ձգել,
 լքանել : Թարկիկ տալ արեւուն,
 կեանքը աչքէ հանել :
 Թաւուր, * . (թապուր) . — դա-
 զաղ :
 Թեփսի, թ. — ախէ :
 Թեզ, * . — շուտ :
 Թեպուր, * . — փետուր :
 Թեպիր, * . — պատրաստութիւն :
 Թուրխա, * . — առապելական
 քիմիական մարմին մը որուն
 մեծ յատկութիւններ կ'ըն-
 ծայուին : Փոշի մը որ իբր
 աչքի դեղ կը գործածուի :
 Թուր'է ի քուր (ըլլալ), * . — թուր
 թուրի գէժ հանել, կտուիլ :
 Թոյեցնել, * . — թաւալել :
 Փանտուն, * . — եկեղեցի :
 Քրեր, * . — բերալ :
 Իխաճ, * . — խածալ :
 Իսիլի, * . — բնալ :
 Իխար, իրխար, * . (քարաք) . —
 հանդարտութիւն :
 Լալի, * . — կակալ :
 Լասիվ, * . — զեղեցիկ, վայելուչ :
 Լաղթր, * . — լաղթր :
 Լեզիք, * . (լէզլէթ) համ, ճաշակ :
 Լուկ, լոփ, * . — լոկ, միայն (եւ

ահա, յանկարծ) :
 Գայի, Թ . — գորգ :
 Խալի . ա . — ժողովուրդ, օտար-
 ներ :
 Խոււ, պ . — խակ, տհաս, (հա-
 սարակ, կոշտ) :
 Խաչկալ, ա . — կրեւակայու-
 թիւն, ցնորք :
 Խապար, ա . (խապէր) . — լուր,
 տեղեկութիւն :
 Խապուշ (ընել), ա . (քապուշ) . —
 ընդունիլ, հաւանիլ :
 Խաս, * . — հետ :
 Խարապ, ա . — աւերուած :
 Խափաս, խափես, ա . — վանդակ :
 Խել, * . — խենթ, յիմար, խել :
 Խզեղ, * . — պատուել :
 Խիչ, Թ . (քըչ) . — հասել, քօղը :
 Խըյմեք, ա . — գին, արժէք :
 Խիփ, * . — ամօթ :
 Խններ, ա . (խանձէր) . — զաշոյն :
 Խոռ, * . — ծուռ, թեք, շիւ :
 Խոռն կողմիչ, * . — խրոխտ ղեր-
 քով կանգնիլ :
 Խոււնշ, ա . (քոււնշ) . — կերպաս :
 Խորոսիկ, * . — սիրուն :
 Խոչախ, Թ . — դօտի :
 Խօճա, Թ . — մեծ, կրեւելի, մե-
 ծատուն :
 Խօշ, պ . — բարի, քաղցր :
 Խանկար ըրալ, * . — կանծիլ,
 կարկամիլ :
 Կարմնցնի, * . — կամուրջներ :
 Կափա, ա . (քափիէ) . — նոյնա-
 յանդ ոտանաւոր :
 Կեր, * . — կար :
 Կրխա, * . — գաւաթ :
 Կտուածի, * . — կիտուածով զար-
 դարուած :
 Կիզիկ, Թ . — գեղեցիկ :
 Կուշակ, * . — քունքերն ի վար
 կախուած վարտապունջ :
 Կոււնան, պ . (կիւման, տարակոյս,
 կարծիք) . — ակնկալութիւն :
 Հազար աչիչ, * . — հազար աչ-
 քով կամ աչքէ (հաւնուած) :

Հալ, ա . — վիճակ :
 Հալալ, ա . — արդար, հարազատ :
 Հալիս, Թ (հալքա) . — օղակ :
 Հաղ, (հաքք) ա . — իրաւունք :
 Հալքան (ըլլալ), ա . — զմալած
 մնալ :
 Հանցանք, * . — այնչափ :
 Հասար, ա . (հասրէթ) — կարօտ,
 անձկութիւն :
 Հարաւ, ա . — արդիւեալ, ապօ-
 բնաւոր, հարաբեր :
 Հարանի, ա . — թշնամի :
 Հարիվնի, ա . — ընկեր, արուես-
 տակից :
 Հարաս, պ . (հէվէս) . — փափաք,
 ցանկութիւն :
 Հիլիւ, ա . (հաքիւ) — բժիշկ :
 Հիւսպ, ա . — ամօթխածու-
 թիւն, պատկասանք :
 Հիւրաց, ի հիւրաց, * . — իրարու
 հետ :
 Հիւներ, պ . — արուեստ, հանճար :
 Հիւսն, ա . — զօրութիւն, իշխա-
 նութիւն :
 Հիլիւնար, ա . — իշխանութիւն :
 Հիլիւնարով, իշխանավայել
 կերպով :
 Հնկիւն, հնկուն, հանցեղ, հնցեղ,
 * . — ինչպէս, այնպէս, նման,
 (հանդոյն) :
 Հովարթ, * . — գերեզման :
 Ծնոռի, * . — ձեռքեր :
 Դագիկ, Թ . — աշնան շոր տերեւ :
 Դալաւ, ա . — (քալէմ) . — գրիչ :
 Դաշապա, Թ . — (քալապալըք)
 բազմութիւն :
 Դալաւ, ա . հալած :
 Դարս, ա . — սխալ :
 Դանր, ա . — (քահր) ցաւ, վիշտ :
 Դաւ, ա . — ցաւ, հոգ, վիշտ :
 Դասրած . — թաշապատ :
 Դասիր, (գիշեր) ա . — յարդուած
 նուիրական, քաարք կէճէսի) :
 Դիւսնի, * . — խաժածիկ :
 Դուսա, ա . — հոգ, անձկու-
 թիւն, ցաւ :

Ջիկար, պ. (ծիկէր), — թոք :
 Ճիկըրցնէլ, * — նեղացնէլ :
 Ճիւպիկ, * — վերարկու :
 Ճկրուն, * — հակառակ :
 Ճուղապ, * — պատասխան :
 Ճօշ, * — բամբասանք :
 Ծագնան, * — մազով շուան,
 պարկ, եւն շինող :
 Բանաղա, * — թագ :
 Բախուր, * — կէս-գինով :
 Բահրուլ, * — ղուրկ :
 Բաշարա, * (մէշալէ), — քահ :
 Բասալ, * — ստասպել :
 Բասա, թ. — ստամոքս, ակոր-
 ժակ :
 Բասնեհարած, * — սաղնաչոր-
 ծած :
 Բհնիս, * — ակումբ, ժողովք :
 Բհն, * — միայն, միայնակ :
 Բրիւլ, թ. — կշտոքի չափ մը :
 Բիքի, * — երանի թէ :
 Բուլ, * — կայուած :
 Բուհար, * — անկարելի :
 Բուսալար, * (միւճալէրաթ) .
 — գոհարեղէնք? :
 Բուրսառ, պ. — աղտոտ :
 Բուրլիք, * — գթութիւն :
 Բսիլ ընէլ, * — նայել :
 Զագիգ, * (աղիգ) — փտաւո-
 եալ, յարգելի, սիրուած :
 Զանապ, * (աճէպ) — զարմա-
 նայի բան :
 Զանկիւմեհն, * — անակնկալ
 կերպով :
 Զապով, * — համար :
 Զարա, հալա թ. — օդ :
 Զեր * — ինչու :
 Զագար (բնէլ), * — նայել, գի-
 տել, հսկել :
 Զաշ, * — զագագ :
 Զախաղա, * — ապրուստ, ու-
 տեստ :

Նեկեւ, * — շուէլ :
 Ծարայ, * (ինչալլան) — Աս-
 տուած տայ որ, կը մաղթեմ :
 Ծարլ, * (չարֆ) — ճառագայթ :
 Ծար, * (չէրբ) — վնաս, չարիք :
 Ծարաի (աննէլ) — շատագնիլ :
 Տեղատարաի անձրեւ, բոտ
 ճանիկեանի (չնութիւնք Ակ-
 նայ) :
 Ծարպար, * — օշարակ :
 Ծիրիւն, պ. — սիրուն, անուշ :
 Ծանաւ, պ. — (չեմաւէ), — փոք-
 րիկ զնդին անուշահոտ սեխ :
 Ծար, * — շարշ, (մուսլին) :
 Ծրմար, * — լաշակ, շապիկ? :
 Ծիւն, շիւն, * — վիզ, պարանոց :
 Դակես պ. (իւմիւ), — յոյս :
 Եարիւ, պ. — անիւ, մեքենայ,
 երկինք, բաղդ :
 Զարսաիւ, պ. — տանիքի վրայ շի-
 նուած շորեքկամարեայ տա-
 ղաւար :
 Զարիկուն, * — թշնամիներ-
 րուն :
 Զախուն, թ. (չէքիճ) — մորճ :
 Զիւն, յանգիմանութիւն :
 Զագիւն, * — պատասխան :
 Պերա, * — փորձանք, աղէտք :
 Պեչա, * — լաշակ? :
 Պէյր, * — երկտողեան ստա-
 նաօր :
 Պեօփա, պ. (պիլեֆա) անհաւ-
 սաստ :
 Պոկրնի, * — շրթունքներ
 Մապո, * — համբերութիւն :
 Սուրար, * — գէմք, գիւնակ, ձեւ :
 Տարս, պ. (աէրա), — վիշտ :
 Յեքար, * — հրաման, թոյլ-
 տուութիւն :
 Տիլպիք, պ. — սիրուն, շնորհալի :

8064

	Էջ
Քննչական ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ	9
ՍԻՐՈՑ ԵՐԳԵՐ	43
ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ	83
ՊԱՆԴՈՒԽՏԻ ԵՐԳԵՐ	101
ՅԱՒԵԼՈՒԱՄ	109
ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԲԱԹԱՐԱՆ	115

